

МЕЃУНАРОДЕН ЦЕНТАР ЗА СЛАВЈАНСКА ПРОСВЕТА - СВЕТИ НИКОЛЕ

«МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД»
(ФИЛОЗОФИЈА, ЛИНГВИСТИКА, КУЛТУРОЛОГИЈА)

СПИСАНИЕ
на научни трудови

ЕДИНАЕСЕТТА МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
„МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД“
МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
„ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН“
СВЕТИ НИКОЛЕ - БИТОЛА

Година VII

Број 4

Април 2020

- СВЕТИ НИКОЛЕ, Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА -
- 2020 -

Издавач: Меѓународен Центар за Славјанска Просвета - Свети Николе

За издавачот: м-р Михаела Ѓорчева, директор

Наслов: «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД» (ФИЛОЗОФИЈА, ЛИНГВИСТИКА, КУЛТУРОЛОГИЈА)

Организационен одбор:

Претседател: проф. д-р Јордан Ѓорчев

Заменик претседател: проф. д-р Владислав М. Јурјев

Член: м-р Борче Серафимовски

Член: м-р Милена Спасовска

Уредувачки одбор:

Проф. д-р Ленче Петреска - Република Северна Македонија

Проф. д-р Александар Илиевски - Република Северна Македонија

Проф. д-р Мирослав Крстиќ - Република Србија

Проф. д-р Момчило Симоновиќ - Република Србија

Проф. д-р Тодор Галунов - Република Бугарија

Проф. д-р Даниела Тасевска - Република Бугарија

Доц. д-р Хаџиб Салкич - Република Босна и Херцеговина

Проф. д-р Татјана Осадчаја - Руска Федерација

Доц. д-р Вера Шунаева - Руска Федерација

Уредник: проф. д-р Јордан Ѓорчев

Компјутерска обработка и дизајн: Адриано Панајотов, Кристијан Цанев

ISSN (принт) 1857-9299

ISSN (онлајн) 1857-9302

Адреса на комисијата: ул. Маршал Тито 77, Свети Николе, Р. Македонија

Контакт телефон: +389 (0)32 440 330

Уредувачкиот одбор им се заблагодарува на сите учесници за соработката!

Напомена:

Уредувачкиот одбор на списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» не одговара за можните повреди на авторските права на научните трудови објавени во списанието. Целосната одговорност за оригиналноста, автентичноста и лекторирањето на научните трудови објавени во списанието е на самите автори на трудовите.

Секој научен труд пред објавувањето во списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» е рецензиран од двајца анонимни рецензенти од соодветната научна област.

Печати: Книжарница и печатница „Славјански“, Свети Николе

Тираж: 100

МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ
ИСТОК - ЗАПАД

ФИЛОЗОФИЈА, ЛИНГВИСТИКА,
КУЛТУРОЛОГИЈА

СОДРЖИНА

<i>Јована Стевановић</i> ИМЕНИЦЕ С ПРЕФИКСИМА У РОМАНУ БЕЗДНО СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ <i>Јована Стевановић</i> NOMINA LOCI У МАКЕДОНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (КОНТРАСТИВАН ПРИСТУП) <i>Елизавета Александровна Чуканова</i> СЛАВЯНСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ДУХОВНО-ОБРАЗНОГО МЫШЛЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА-ЭПОПЕИ Л.Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР») <i>Бошко Караков</i> ПСИХОЛОШКАТА И ЛОГИЧКАТА АСИМЕТРИЈА НА КОНФИРМАЦИЈАТА И ФАЛСИФИКАЦИЈАТА КАКО ЕПИСТЕМОЛОШКИ МОДЕЛИ <i>Лидија Ковачева</i> ИРАЦИОНАЛНОТО И МАГИЈАТА КАКО ВРЕДНОСТ И ЕГЗАКТНА НАУКА ИЛИ АПСУРД И КРИЗА НА МОДЕРНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА <i>Мария Захарова</i> ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НЕМЕЦКИХ ЗООНИМОВ В СОСТАВЕ АТРИБУТИВНЫХ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ <i>Катерина Видова</i> АНГЛИСКИТЕ НАСЛОВИ И НИВНИОТ ПРЕВОД НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛЕНОСТ <i>Ирина Владимировна Беляева</i> КОГНИТИВНЫЕ ДОМИНАНТЫ ИНТЕРПРЕТИРУЮЩИХ ЗНАЧЕНИЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ-ЗООНИМОМ <i>Душица Ѓокиќ</i> ФИЛОСОФИЈАТА ВО ПОТРАГА ПО СОПСТВЕНИОТ ДОМ – НА ПАТОТ КОН ИЗВОРОТ <i>Елена Владимировна Долгова</i> <i>Бабина Людмила Владимировна</i> ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ЗНАНИЙ ОБ ИНТЕЛЛЕКТЕ ЧЕЛОВЕКА <i>Анастасия Владимировна Олесик</i> ФОРМУЛЫ ОБРАЩЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ <i>Мартин Поповски</i> „СРАМЕЖЛИВОСТА“ НА КВАНТНИОТ СВЕТ: КВАНТЕН ЗЕНОН-ЕФЕКТ	9 17 23 29 35 41 49 57 63 69 75 81

<i>Яна Васильевна Манака</i> <i>Георгий Махрачев Сергеевич</i> ПОЭТИКА СМЕРТИ В ПОВЕСТИ Б.А.ЛАЗАРЕВСКОГО «ВДОВА КАПИТАНА»	87
<i>Svetlana Guzenina</i> THE PHENOMENON «THE EAST» IN THE FOCUS OF SOCIOCULTURAL RESEARCH	93
<i>Елена Юрьевна Морозова</i> ФРЕЙДИСТСКИЕ МОТИВЫ В РОМАНЕ О. УАЙЛЬДА «ПОРТРЕТ ДОРИАНА ГРЕЯ»	97
СПЕЦИЈАЛЕН ДЕЛ	
<i>Boshko Karadjov</i> CARTOGRAPHY OF ONE POLITICAL ESCHATOLOGY: MACEDONIAN IDEA OF EUROPE AND THE PROBLEM OF IDENTITY	103
<i>Dragan Prole</i> DOES EUROPE HAVE PERSONALITY? EUROPEAN CRISIS AS A CONSEQUENCE OF PRIDE	109
<i>Risto Solunchev</i> DEMOCRACY AND REVOLUTION	115
<i>Evangelos D. Protopapadakis</i> IMMIGRATION, HOSPITALITY AND SOLIDARITY: A KANTIAN DISCUSSION ON RIGHTS AND DUTIES	125
<i>Darko Djogo</i> BEING TIRED OF IMPOSED INCLUSION AND THE PROBLEM WITH THE OTHER(S) – NEW CHRISTIAN THEOLOGICAL PARADIGM FOR EUROPEAN CULTURE AND INTERRELIGIOUS DIALOGUE (WITH SPECIAL INSIGHT INTO SOME EXPERIENCES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA)	133
<i>Georgios Iliopoulos</i> THE IDEA OF EUROPE AND THE CRISIS OF GLOBALIZATION	141

811.163.41'367.622'373.611]:811.163.41-31

Јована Стевановић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет Ниш

Република Србија

ИМЕНИЦЕ С ПРЕФИКСИМА У РОМАНУ БЕЗДНО СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ

АПСТРАКТ: Рад представља мали допринос осамостаљивању префиксације. Циљ рада јесте расветљавање овог творбеног процеса и подстицање будућих лингвиста да се овим творбеним процесом темељније баве. Префиксација као творбени процес неједнако се третира у оквиру творбе речи. Дуго је сматрана делом композиције. У новије време овај творбени процес се осамостаљује. Грађа је преузета из књижевноуметничког стила, односно из романа Бездно С. Велмар-Јанковић. Определили смо се за овај роман, јер су у њему занимљиве необичне творенице (бездно, сожаленије, спокоиство и сл.).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: префикс, префиксација, префиксално-суфиксална творба, творба речи, префиксиране именице, префиксално-суфиксалне именице

NOUNS WITH PREFIXES IN THE NOVEL BEZDNO BY SVETLANA VELMAR-JANKOVIĆ

ABSTRACT: This paper is a small contribution to the independence of prefixation. The aim of this paper is to shed light on the process of word formation and encouraging future linguists to this formative process thoroughly engaged. Prefixation as a formative process is treated unequally under the formation of words. It has long been considered part of the compounding. In recent times this formative process became independent. The material has been taken from or literary style from the novel by Svetlana Bezdno Velmar-Jankovic. We opted for this novel, because it interesting unusual incarcerated (bezdno, sožalenije, spokoistvo etc.).

KEYWORDS: prefix, prefixation, prefixation-suffixation word formation, word formation, prefixed nouns, prefix-suffix nouns

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У традиционалним граматикама префиксација се сматра делом композиције, односно слагања. Речи добијене слагањем називају се сложенице. Тако у традиционалним граматикама налазимо следећу поделу сложеница: сложенице према синтаксичком односу њихових делова (напоредне, одредбене, допунске), прилошке, заменичке, бројне, глаголске сложенице, сложенице са префиксима, придеви и прилози сложени с префиксима, придевске и прилошке сложенице с партикулом нај- и партикулом не-, именице сложене с одричном партикулом не-, сложени глаголи, сложене скраћенице. У граматикама нешто новијег датума налазимо поделу сложеница на: просто срастање речи, срастање са спојним вокалом (о/е) и сложенице добијене од префикса и речи главних врста (именица, придева, глагола).

Са друге стране, савремени граматичари сматрају да је префиксација посебан творбени процес. У својим граматикама и монографијама истичу да су традиционални граматичари префиксацију сматрали видом композиције, зато што су префиксне изједначавали са предлозима. По њима, подударност префикса и предлога је само привидна. Префикс и предлог су два различита појма, иако су поједини (ништо не сви) префиксни обликују једнаки предлозима.

У овом раду бавимо се творбом именица са префиксима у роману Бездано С. Велмар-Јанковић. Определили смо се за роман ове ауторке, јер она води рачуна о језичком изразу. Пошто је по струци филолог, романима треба и да потврди свој степен образовања. Како се у литератури наводи, без доброг језика нема ни доброг романа, па књижевна дела заснована на језику локалне средине имају знатно краћи век трајања од оних која почивају на стандарду дате епохе. Са друге стране, изузетак могу чинити само дела натпркосечних вредности, која нам нуде целокупну слику живота једног краја у једном временском периоду и која, као таква имају и књижевну и дијалектолошку вредност. Ове чињенице свесна је и С. Велмар-Јанковић. Својим романом нуди обиље језичких дискутабилних тема, а међу њима су и теме творбеног карактера.

Радња романа одвија се у XIX веку. Главни лик романа је кнез Михаило Обреновић. У језику кнеза Михаила и његових савременика ништа није мењано ни у синтакси, ни у лексици. Савремени правопис је делимично и недоследно примењен. Фонема х је у то време углавном изостављана. Нису мењани ни стари облици именица. Једначење сугласника није примењивано, у жељи да се сачувају све недоследности и промене које се виде у језику кнеза Михаила, а о којима он и говори у свом дневнику.

Када је реч о творбеном аспекту романа, у њему налазимо необичне творенице. За његов наслов С. Велмар-Јанковић узима твореницу бездано, из њој добро познатих разлога: ...све три личности, за којима смо понирали кроз време, сад, на крају својих записа, употребљавају исту реч: бездано. Ако бисмо покушали да испитујемо како је до тога дошло, вероватно бисмо залутали. Стога и не покушавамо, али поновљену реч узимамо за наслов овог рукописа. И опет смо на почетку. (457). Због специфичних твореница и због доследног приказивања језика кнеза Михаила, овај роман нам је послужио као корпус.

Именице су анализиране по префиксима. У оквиру сваког префикса именице су сврстане у лексичко-семантичке групе. Објашњења именица су преузета из Речника српскохрватскога књижевног језика (РМС) и поједињих томова Речника српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ). Анализиране су четрдесет две именице.

АНАЛИЗА КОРПУСА

Префикс с- није много активан у српској творби. Чешће се од основног фонетског лица овог форманта јављају два аломорфа: са- и су-. Префикси са- и су- у именичкој творби реализују функцију социјативности, заједништва, удружености, сарадње. У роману Бездано продуктивнији је творбени тип: префикс + именичка основа + суфикс. Именице из анализираног корпуса можемо поделити у следеће лексичко-семантичке групе:

Именице које означавају духовно стање:

- 1) спокојство (с- + именичка основа + -ство): стање онога који је спокојан (РМС, 1973: 937): ...из свег срца и душе захваљујем и Богу Господу и Светлом Баби

Мом што ми подарише ове часове вере и спокоиства (19), Зато ја казујем да власт держати мене мање привлачи но живот у спокоиству проводити, морам са собом самим способнији бити (29).

2) смиреније (с- + именичка основа + -(и)је): стање онога који је смирен (PMC, 1973: 885): Тако је све око мене мирисано и свим чувствима пријатно било да сам осетио како благо смиреније све више обузима ме (20).

3) стрпљеније (с- + именичка основа + -(и)је): способност стрпљивог подношења нечег мучног тешког, неугодног (PMC, 1973: 36): Она се једнако у бањама лечи, здравље своје пази и јоште стрпљенија имати мора па ће Господ Бог и нама милост своју и благослов подарити (22), О стрпљенију Вам говорим, јер ћете га много неговати морати (47).

4) спокојствије (с- + именичка основа + -(и)је): исто значење као и спокоиство. Од како смо у Вијену вратили се, спокојствије смо само пред сан могли сусрести (47).

Именице које се односе на грађевину:

5) зданије (з- + именичка основа + -(и)је): зграда већа (PMC, 1967: 288): Мило ми је било што сам, на путу из Саборне цркве из брдо кренувши, зданије хотела Код Јелена што сам га за прве владе дао подигнути, у добром састојанију затекао (57).

Именице које се односе на одређену титулу:

6) супружница (су- + именичка основа + -(н)ица): брачна другарица или жена (PMC, 1973: 96): Поред великог расположења што у народу подиже се пред долазак супружнице моје а Кнегиње србске Јулије, код понеких и нерасположење има (99).

Префиксу са- одговара руски префикс со-. У роману Бездано налазимо неколико примера са овим префиксом. Све именице можемо сврстати у две лексичко-семантичке групе:

Именице које означавају духовно стање:

7) сожаленије (со- + именичка основа + -(и)је): осећање жалости према некоме, према нечијој несрећи (PMC, 1973: 609): И не могу сожаленије према Кнезу Александру не чувствовати (42).

8) сознаније (со- + именичка основа + -(и)је): стицање представе о нечemu, спознаја свест, обавештеност о нечemu, упућеност у нешто (PMC, 1973: 610): Од часа када смо то сознаније стекли, Јулија и ја сахате у договору проводимо (51).

9) согласије (со- + именичка основа + -(и)је): складност звукова, сазвучје, сагласност особина, стање онога што је сагласно са чим, склад, подударност (PMC, 1973: 604): Стари Господар и његов син у великом согласију дане проводе.

Именице са значењем *nomina agentis*:

10) совјетник (со- + именичка основа + -(н)ик): онај који даје савете, саветодавац. Забезекну се и мисле лажем их. А међу њима и совјетника и попечитеља има (151).

У роману налазимо два девербатива:

11) следованије (од глагола следовати): Све свој ред и следованије мора имати свугди, па и у држави нашој, какова год да је (33).

12) збитије (од глагола збивати се), догађај (PMC, 1967: 263): Јулија своју бригу више не крије што су се збитија тако узкомешала (34).

*

Префикс по- је врло активан у образовању именица. У литератури се истиче да га старија наука занемарљиво третира као именички префикс. Тек је у новијем испитивању адекватније дефинисана творбена функција овог префикса. Именице са овим префиксом добијене су префиксално-суфиксалном творбом, о чему сведочи и анализирани корпрус. Именице из корпуса можемо сврстати у следеће лексичко-семантичке групе:

Именице са значањем *nomina agentis*:

13) посетитељ (по- + именичка основа + -тель): онај који чини посету (РМС, 1971: 743): По цели дан у кабинету седи. Посетитеље прима (167).

14) попечитељ (по- + именичка основа + -тель): особа која је у Кнежевини Србији била на челу једне гране државне управе, министар (РМС, 1971: 706): Забезекну се и мисле лажем их. А међу њима и совјетника и попечитеља има (151).

Именице које означавају духовно стање:

15) поверије (по- + именичка основа + -(и)је): вера у некога, сигурност да се на некога можемо ослонити (РМС, 1971: 503): Никаква поверија у то не треба имати, да ће Кнез Александар лако на какову било промену пристати и власт из руку дати (23).

Налазимо и једну именицу из позоришне терминологије:

16) позорје (по- + именичка основа + -је): сцена, призор (РМС, 1971: 607): Тек што ово прво чудесно позорје совршило се, а друго и сосвем другче, почело је (59).

Именице које означавају потомство:

17) поколеније (по- + именичка основа + -(и)је): сви људи неког доба, нараштај, генерација, нови нараштај, потомство (РМС, 1971: 628): ....пише ми да он и његови млади учени другови, што ново поколеније слободно мислећих људи образују, моме се повратку у Србију надају (33).

У роману се јављају и три деварбатива, чија значења нису објашњена у Речнику српскохрватскога књижевног језика (РМС, 1967–1976):

18) почитованије (од глагола поштовати): У народу се верује вели Молерчић, да љубав и почитованије које Срби према светlostи огња гаје, из давних се времена са поколенија на поколеније преносе и чувају (58).

19) поставленије (од глагола постављати се): За владе Кнеза Александра сви су чиновници, и нижи, ивиши, од дана свог постављенија у службу, стални се имали сматрати (64).

20) повелителство (од глагола поверовати): У недељу 20. септембра, Сину поверио верховно повелителство над војском (158).

*

У старијој литератури префикс не- се сматра партикулом, а не префиксом. Именице са префиксом не- настале су и чистом префиксацијом и префиксално-суфиксалном творбом. Оба начина творбе су продуктивна у роману Бездно.

Творбени тип: префикс + именица. Ове именице сврставамо у следећу лексичко-семантичку групу:

Именице које означавају негативност:

21) невоља: зло, несрећа, неприлика, беда (РМС, 1969: 673)

22) нерад: време проведено без икаква рада, беспослица, доколица (РМС,

1969: 749), одсуство физичке или духовне активности, физичка или духовна неактивност, беспосличење, беспослица, дангуба (РСАНУ 1989: 397)

23) неслога: изражавање разлика у схватању; несугласица, раздор, размирица (РМС, 1969: 762), одсуство слоге између два или више лица народа, држава. Неслагање, несугласице, раздор, размирице (РСАНУ, 1989: 477): Моја је Србија црни мајдан из којег само невоља, и неслога, и нерад излазе (315).

24) непријатељ: онај који је с киме у завади, свађи, онај који некоме жели или наноси зло (РМС 1969: 741): Са Лавровским непријатељ није добро бити (154).

Творбени тип: префикс + именичка основа + суфикс. Ове именице можемо сврстати у једну лексичко-семантичку групу:

Именице које означавају духовно стање:

25) неизвесност (не- + именичка основа + -ост): стање онога што је неизвесно, непознато, неодлучност, несигурност (РМС, 1969: 693): Први пут од како смо заједно, јесен што долази толику неизвесност носи (34).

26) нестрпљеније (не- + именичка основа + -(и)је): нестрпљење, осећање нервозе, узнемирености, узрујаности, која се јавља обично услед дуготрајног, жељног ишчекивања нечега, губитак, помањкање (РСАНУ, 1996: 521): ...упредњем се делу слике арапски коњ један пред јуриш у борбу пропиње, прекрасан у својој моћи и нестрпљенију (31).

27) нерасположеније (не- + именичка основа + -(и)је): нерасположење, рђаво расположење, потиштеност, сета, уопштено душевно стање, праћено тугом, утученошћу и сл., безвљност, мрзовља, осећање нетрпљивости, огорчења, гнев, непријатељство (РСАНУ, 1996: 421): Поред великог расположенија што у народу подиже се пред долазак супружнице моје а Кнегиње србске Јулије, код понеких и нерасположеније има (99).

*

У литератури се често истиче како је префикс у- продуктивнији код глагола. Он се јавља најчешће у префиксално-суфиксалном моделу. У роману Бездно налазимо велики број твореница с овим префиксом. Њих можемо сврстати у следећу семантичку групу:

Именице које означавају духовно стање:

28) удовољствије (у- + именичка основа + -(и)је): осећање онога који је задовољан, који је добре воље, добро расположење, уживање, разонода (РМС, 1976: 108): Снова сам збуњен што сви таково удовољствије имаду у томе да једни друге варај.... Кућа нам је још пун гостију, па Јулија разна удовољствија измишља (20).

29) упорство (у- + именичка основа + -ство): истрајност, тврдоглавост, упорност (РМС, 1976: 550): Толико је упорство у својој молби показала да сам јој на крају попустити морао, иако невољно (35).

30) удивљеније (у- + именичка основа + -(и)је): особина или стање онога који је задивљен (РМС, 1976: 105): Памћење његово код свих удивљеније изазива (38).

Префиксу у- одговара и руски префикс в-. У роману Бездно јављају се следеће творенице, чија значења нису објашњена у Речнику српскохрватскога књижевног језика (РМС, 1967–1976). Њих можемо сврстати у следеће лексичко-сематичке групе:

Именице које означавају неку апстрактност:

31) вплетеније (в- + именичка основа + -(и)је): утицај. Да је Баба у мој пад

своје вплетеније имао и Вучићу страну држао (40).

32) впечатленије (в- + именичка основа + -(и)је): утисак: Јоште смо под впечатленијем онога што смо данас доживели (35).

Остале именице:

33) впрошеније (в- + именичка основа + -(и)је): питање. На моје впрошеније шта ју је толико возбудило, рекне ми да ћу видети да нас је Велики Кнез позивом на ово примање у најужи круг високог племства примио (38).

*

У литератури префикса из- (пред беззвучним сугласницима ис-; пред беззвучним африкатама иш-; пред звучним африкатама иж-) скоро да нема у прегледу творбе именица. Именице из нашег корпуса добијене су префиксално-суфиксалном творбом. Тако налазимо следеће именице

Именице које означавају предмет:

34) известије (из- + именичка основа + -(и)је): саопштење о каквим догађајима, ситуација, званично објашњење, спис, акт (РСАНУ, 1971: 334): О Грујићу сам овога лета многа известија слушао... И Баби сам о свему овом обширно известије истом поштом одпослао, и речи навео што сам их Грујићу упутио (33).

35) изображеније (из- + именичка основа + -(и)је): слика, сликарски рад (РСАНУ, 1971: 589): Ипак се он у Београду одлучио остати и сиротној у изображенију Србији, богатство свога изображенија приложити (99).

Именице које означавају духовно стање:

36) изгнанство (из- + именичка основа + -ство): протеривање из отаџбине или сталног прибивалишта, стање у коме се налази изгнаник, живот изгнаника у туђој земљи (РСАНУ, 1971: 392): ....из изгнанства у Србију (34).

37) искушеније (ис- + именичка основа + -(и)је): стање, расположење, жеља, страст која неког наводи, мами на нешто што се коси са одређеним нормама, мерилима, подстиче на нездовољен, неуобичајан, ризичан поступак, проба, испит, провера, искуство, сазнање (РСАНУ, 1971: 200-201): ...ако нас је у искушеније дугог чекања увео (22)...

Остале именице:

38) извиненије (из- + именичка основа + -(и)је): молба да се какав поступак, чин и сл. не узме за зло, исприка; ослобођење одговорности, оправдање (РСАНУ, 1971: 345): Ова се млада жена пред Јулијом и мноме дубоко поклонила и извиненије тражила што нас је узнемирити усудила се (36).

*

Префикс без- (аломорфи бес-, ређе беза-) настао је, како се у литератури истиче, од предлога без који у српском језику долази уз генитивни облик именице. Као префикс без- се јавља у именичким и још чешће придевским твореницама. Глаголске речи се не јављају са овим префиксом. Основна функција овог префикса је исказивање негације и супротности. Овај префикс у роману Бездан није продуктиван. У њему налазимо две именице: једну насталу чистом префиксацијом и једну насталу префиксално-суфиксалном творбом. Обе именице можемо сврстати у једну лексичко-семантичку групу:

Именице које означавају духовно стање:

39) бездно (без- + дно): дубока провалија која се не може измерити нити јој се дно може сагледати, бескрајна дубина (РСАНУ, 1959: 401): ... – мрачно бездно (332); Верујем у Спаситеља, а гледам у бездно: оно у Свемиру, и оно у мени, црву Господњем (453), Повремено кроз тај цилиндер, као кроз дубин паклени, гвири: право у црно бездно (452), Кад поверење пропадне, у бездно ступа се (443), Остао сам да у пустоти служим, а бездно чека (455).

40) безмерје (без- + именичка основа + -је): стање, особина онога што је безмерно, безбројно, неизмерност, бескрај, огромност (РСАНУ, 1959: 409): ...у безмерје црног глубина прострта (59).

*

Врло је мало примера из грађе са префиксом уз-. Префикс уз- одговара руски префикс воз-, који се јавља у две творенице у роману Бездан. Једна је настала чистом префиксацијом, а друга префиксально-суфиксалном творбом. Њих можемо сврстати у следеће лексичко-семантичке групе:

Именице које означавају духовно стање:

41) возбуденије (воз- + именичка основа + -(и)је): узбуђење: Њено сам возбуденије разумео, али га поделити нисам умео (39).

Остале именице:

42) воздух (воз + дух): уздух: Овди би такав спокој и здрав воздух имао какав се више никди наћи не може (20); Одите децо, да воздух миришите: да осетите како зрело жито мириши (21).

ЗАКЉУЧАК

Наша анализа показала је да префиксирани именице чешће настају префиксально-суфиксалном творбом него чистом префиксацијом. Када је реч о творбеној основи, анализа је показала да се префикси чешће додају на именицу.

Сви анализирани префикси комбинују се највише са суфиксом -(и)је. Са суфиксом -ство комбинују се префикси: с- (са-, су-, со-), по-, у-, из- (изо-). Са друге стране, са суфиксом -је комбинују се два префикса: по- и без-. Префикс с- (са-, су-, со-) комбинује се још са суфиксима -(н)ик и -(н)ица, а префикс по- са суфиксом -тель.

Већина именица из корпуса се односи на духовно стање или особину главних јунака (спокојство, сожаленије, смиреније, спокојствије, сожаленије, согласије; неизвесност, нестрпљеније, нерасположеније; удовољствије, упорство, удивљеније; искушеније; бездан, безмерје; возбуденије). Поједине именице су са значењем *nomina agentis* (совјетник; посетитељ, попечитељ). Понеку именицу је било тешко сврстати у било коју лексичко-семантичку групу.

ИЗВОР

1. Велмар-Јанковић, С. (2004). Бездан. Београд: Стубови културе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Клајн, И. (2002). Творба речи у савременом српском језику, Iдео, Слагање и префиксација. Београд: Прилози проучавању српскога језика I.
2. Марјановић, С. (2004). Творбени систем. Део I, Префиксација. Ниш: Свен.
3. Пецо, А. (1995). Писци и њихов језик. Београд: Просвета.

4. Радовић-Тешић, М. (2002). Именице с префиксима у српском језику. Београд: Институт за српски језик САНУ.
5. РМС: Речник српскохрватског књижевног језика. (1967–1976). I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
6. РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика. (1959–1996). Београд: Институт за српски језик и књижевност, САНУ.
7. Стanoјчић, Ж. и Поповић, Љ. (2005). Граматика српског језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
8. Стевановић, М. (1986). Савремени српскохрватски језик I (Увод, фонетика, морфологија). Београд: Научна књига.
9. Стевановић, Ј. (2018). Когнитивни приступ настави творбе речи у средњој школи (на примеру обраде Слагања (Композиције)). У: А. Ратковић (Ур.), Кризни аспекти мишљења (Зборник радова са IV интердисциплинарног студенстког скупа Карловачки дани слободне мисли) (15–25). Сремски Карловци: Центар за афирмацију слободне мисли.
10. Barić i dr. (1979). Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku.

811.163.3'367.622.18:811.163.41'367.622.18
811.163.41'367.622.18:811.163.3'367.622.18

Јована Стевановић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет Ниш

Република Србија

NOMINA LOCI У МАКЕДОНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (КОНТРАСТИВАН ПРИСТУП)

АПСТРАКТ: Предмет рада јесте проучавање nomina loci у оквиру творбеног процеса суфиксације у македонском језику, као и њихово поређење са српским језиком. Примарни циљ рада јесте да се путем међујезичког контрастивног проучавања сагледају nomina loci у оквиру македонске творбе речи и да се утврди који се суфикси у српском језику могу појавити као еквиваленти одређеном македонском суфиксу. У раду се користи речнички корпус: Дигитален речник на македонскиот јазик, Речник српскохрватскога књижевног језика и Речник српскога језика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: nomina loci, суфикс, преводни еквивалент, контрастивна анализа

NOMINA LOCI IN MACEDONIAN AND SERBIAN LANGUAGE (CONTRASTIVE APPROACH)

ABSTRACT: The topic of this paper is the study of nouns of the type nomina loci within the word formation process of suffixation in the Macedonian language, as well as their comparison with the Serbian language. The primary aim of this paper is to use the interlingual contrastive study to look at the nomina loci within the Macedonian word formation and to determine which suffixes in the Serbian language can appear as equivalents to a particular Macedonian suffix. The paper uses a vocabulary corpus: Digitalen rečnik na makedonskiot jazik, Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika and Rečnik srpskoga jezika.

KEYWORDS: nomina loci, suffix, translation equivalent, contrastive analysis

УВОД

Предмет рада јесте проучавање nomina loci у оквиру творбеног процеса суфиксације у македонском језику, као и њихово поређење са српским језиком. С обзиром на то да је суфиксација основно средство грађења nomina loci, ове именице ће бити анализиране управо према суфиксима помоћу којих се граде. Када је реч о смеру истраживања, у истраживању се полази од суфикаса помоћу којих се граде одређене nomina loci у македонском језику, како би се утврдили њихови преводни еквиваленти у српском језику. Дакле, примарни циљ овог рада је да се путем међујезичког контрастивног проучавања сагледају именице типа nomina loci у оквиру савремене македонске творбе речи и да се утврди који се суфикси у српском језику могу појавити као еквиваленти одређеном македонском суфиксу.

У лингвистици нема много радова који се посебно баве именицама типа nomina loci. Углавном су ове именице посматране у оквиру граматика, уџбеника. Најчешће се дефинишу као месне именице, именице просторног значења,

именице које означавају место где се нешто ради с оним што значи основна реч (ако је основна реч именица) или место где се врши радња основне речи (ако је основна реч глагол). То место може бити отворен или затворен простор.

И у литератури су ове именице анализиране према суфиксима помоћу којих се граде. У македонском језику продуктивни суфикси у грађењу *nomina loci* су: -ник, -ница, -арник, -арница, -ло, -иште. У српском језику продуктивни суфикси у грађењу *nomina loci* су: -ак/-јак, -њак, -ар, -ара, -ик, -иште, -лиште, -ница, -онаца, -ионица, -арница.

За потребе овог рада у разматрање узимамо један суфикс помоћу кога се граде *nomina loci* са значењем отвореног простора у македонском језику (-арник/-јарник) и један суфикс помоћу кога се граде *nomina loci* са значењем затвореног простора у македонском језику (-арница/-јарница). У раду је коришћен речнички корпус: Дигитален речник на македонскиот јазик (ДРМЈ), Речник српскохрватскога књижевног језика (PMC) и Речник српскога језика (PCJ).

АНАЛИЗА КОРПУСА

Суфикс -арник/-јарник у македонском језику првенствено служи за грађење именица са значењем отвореног простора. Тај отворен простор се углавном односи на место које је засађено одређеним воћем, односно на воћњак. Суфикс -арник/-јарник се додаје на именичку основу. Анализирани корпус бележи следеће примере:

крушарник – овоштарник, место со круши (ДРМЈ).

крушик¹ – место где расту крушке, крушков воћњак (PMC, 1969: 100), крушварка – крушик (PMC, 1969: 100).

смокварник – место каде што растат смокви (ДРМЈ).

смоквик – место где расту смокве (PCJ, 2011: 1223), смоквар (PMC, 1973: 888), смоквар – место обрасло смоквама (PMC, 1973: 888), смоквенник – смоквар (PMC, 1973: 888).

јагодарник – место насадено со јагоди (ДРМЈ).

јагодњак – место где расту јагоде (PMC, 1967: 554), место на коме расту јагоде (PCJ, 2011: 483).

сливарник – место засадено со сливи, сливова градина (ДРМЈ).

шљивик – шљивов воћњак (PMC, 1976: 984; PCJ, 2011: 1514), шљивар – шљивик (PMC, 1976: 983; PCJ, 2011: 1514), шљивак – шљивик (PMC, 1976: 983; PCJ, 2011: 1514).

јаболчарник² – место насадено со јаболкници (ДРМЈ).

јабучар³ – воћњак засађен јабукама (PMC, 1967: 550; PCJ, 2011: 482), јабучара⁴ – јабучар (PMC, 1967: 550).

Суфикс -арница/-јарница првенствено служи за грађење именица са значењем затвореног простора. Тај затворени простор се углавном односи на неку продавницу, радњу, радионицу, фабрику. Суфикс -арница/-јарница се додаје и на

1. Код примера крушик основа је редукована. Српске суфиксне подвлачимо. Тако и у наставку.

2. Код примера јаболчарник основа је јаболк (од јаболко). На основу јаболк се додаје суфикс -јарник.

3. Код примера јабучар суфикс је -јар. Суфикс -јар се додаје на основу јабук (од јабука).

4. Код примера јабучара суфикс је -јара. Суфикс -јара се додаје на основу јабук (од јабука).

именичку и на глаголску основу. Анализирани корпус бележи следеће примере:

Додавање суфикса на именичку основу:

цвеќарница – дуќан во кој се продаваат цвеќиња (ДРМЈ).

цвећарница – продавница цвећа (PMC, 1976: 769; PCJ, 2011: 1449), цвећара – цвећарница (PMC, 1976: 769; PCJ, 2011: 1449).

месарница – продавница за месо (ДРМЈ).

месарница – продавница меса (PMC, 1969: 347), радња у којој се сече и продаје месо за исхрану, продавница меса, касапница (PCJ, 2011: 685), месница – месарница (PMC, 1969: 349; PCJ, 2011: 686), месарна – месарница (PMC, 1969: 347), месара – месарница (PMC, 1969: 346; PCJ, 2011: 685).

млекарница – 1. објект, зграда каде што се произведува млеко. 2. продавница за млеко и за млечни производи (ДРМЈ).

млекара – радња у којој се продају млеко и млечни производи (PMC, 1969: 397), продавница млека и млечних производа, предузеће или одељење, радионица за прераду млека и производњу млечних производа (PCJ, 2011: 705), млекарница – млекара (PMC, 1969: 398; PCJ, 2011: 705), млекарна – млекарница (PMC, 1969: 398), млекарник – млекара (PMC, 1969: 398), млекациницица – млекара (PMC, 1969: 398).

стакларница – работилница, фабрика за производство на стакло (ДРМЈ).

стаклана – фабрика стакла (PMC, 1973: 990), стаклара – стаклана (PMC, 1973: 990), фабрика стакла (PCJ, 2011: 1241), стакларница – стакларски дућан, стакларска радња (PMC, 1973: 990), стакларска радња (PCJ, 2011: 1241).

книжарница⁵ – продавница за книги, книжарски производи и канцелариски материјал (ДРМЈ).

књижара⁶ – продавница књига (PMC, 1967: 757; PCJ, 2011: 531), књижарница⁷ – књижара (PMC, 1967: 757; PCJ, 2011: 531).

Додавање суфиксa на глаголску основу:

пекарница – таму каде што се подготвува, пеке и продава леб (ДРМЈ).

пекара – зграда, просторија у којој се меси и пеке или продаје хлеб (PMC, 1971: 378), радионица за производњу или радња за продају хлеба и пецива од брашна (PCJ, 2011: 906), пекарна – пекара (PMC, 1971: 378), пекарница – пекара (PMC, 1971: 379; PCJ, 2011: 906).

ЗАКЉУЧАК

На основу спроведене анализе долази се до следећих резултата.

За суфикс -арник у српском језику налазимо следеће преводне еквиваленте: -ик, -ар, -ара, -ак, -њак, -еник. Српски суфикс -ик највише одговара македонском суфиксу -арник (крушик, смоквик, шљивик). Суфикс -ар, такође, одговара суфиксу -арник (смоквар, шљивар). Суфикси -ара, -ак, -њак и -еник се ретко јављају као преводни еквиваленти суфикаса -арник (крушкара, шљивак, јагодњак, смоквеник).

Даље, за суфикс-јарнику српском језику налазимо два преводна еквивалента: -јар (јабучар) и -јара (јабучара).

5. Код примера книжарница суфикс је -јарница. Суфикс -јарница се додаје на основу книг (од книга).

6. Код примера књижара суфикс је -јара. Суфикс -јара се додаје на основу књиг (од књига).

7. Исти је случај као и са именицом книжарница.

Оно што је посебно занимљиво у вези са суфиксом -арник/-јарник јесте да му најмање одговара његов етимолошки истоветан суфикс -арник/-јарник у српском језику, о чему сведочи анализирани корпус који не бележи ниједан пример са суфиксом -арник/-јарник у српском језику.

За суфикс -арница у српском језику налазимо следеће преводне еквиваленте: -ара, -арница, -арна, -арник, -ана, -афицица, -ница. Српски суфикси -ара и -арница највише одговарају македонском суфексу -арница (цвећара, цвећарница, месара, месарница, млекара, млекарница, стаклара, стакларница, књижара, књижарница, пекара, пекарница). Суфикс -арна у мањој мери одговара суфексу -арница (млекарна, месарна, пекарна). Остали суфикситети ретко одговарају суфексу -арница (стаклана, млекарник, млекациница, месница).

Даље, за суфикс -јарница налазимо два преводна еквивалента: -јарница (књижарница) и -јара (књижара).

За разлику од суфекса -арник/-јарник, суфексу -арница/-јарница највише одговара његов етимолошки истоветан суфекс -арница/-јарница у српском језику, о чему сведочи анализирани корпус.

Како смо на самом почетку истакли, примарни циљ овог рада јесте да се путем међујезичког контрастивног проучавања сагледају именице типа *nomina loci* у оквиру савремене македонске творбе речи и да се утврди који су суфикси у српском језику могу појавити као еквиваленти одређеном македонском суфексу. Овај рад представља само један корак у области контрастивних проучавања сродних језика какви су македонски и српски. Овим радом бисмо желели да дамо свој мали допринос контрастивним лингвистичким проучавањима и да подстакнемо будуће лингвисте да се темељније баве контрастирањем словенских језика, посебно језика јужнословенске групе.

ИЗВОРИ

1. ДРМЈ: Дигитален речник на македонскиот јазик. <http://www.makedonski.info> (октобар 2019.).
2. РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика. (1967–1976). I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
3. РСЈ: Речник српскога језика (2011). Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

1. Киршова, М. (1999). *Nomina loci* у савременом српском језику, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
2. Клајн, И. (2003). Творба речи у савременом српском језику, II део, Суфиксација и конверзија. Београд: Прилоги проучавању српскога језика II.
3. Конески, Б. (1987). Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II. Скопје: Култура.
4. Конески, К. (1995). Зборообразувањето во современиот македонски јазик. Скопје: Бона.
5. Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (2005). Граматика српског језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
6. Стевановић, М. (1986). Савремени српскохрватски језик I (Увод, фонетика, морфологија). Београд: Научна књига.
7. Стевановић, Ј. (2019). Именице *nomina loci* у настави српског језика (лингвометодички аспект). У: М. Ковачевић, Ј. Петковић (Ур.), Савремена

- проучавања језика и књижевности (Х/1) (217–226). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
8. Усикова, Р. (2000). Македонский язык Грамматический очерк, тексты для чтения с комментариями и словарем. Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески.

821.161.1-31.09

Елизавета Александровна Чуканова

ТГУ им. Г.Р. Державина

Российская Федерация

СЛАВЯНСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ДУХОВНО-ОБРАЗНОГО МЫШЛЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА-ЭПОПЕИ Л.Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР»)

АННОТАЦИЯ: Статья посвящена анализу особенностей языковой личности героев романа-эпопеи Л.Н. Толстого «Война и мир», их духовно-образному мышлению, изучению некоторых мотивов и концептов, использованных автором в произведении, проблеме разграничения авторской личности и героя, проблеме интерпретации пророческих сновидений юных героев романа-эпопеи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Л.Н. Толстой, славянская языковая личность, мотив, символ, образ, автор, герой, мифопоэтика

SLAVONIC LINGUISTIC IDENTITY AND THE FEATURES OF ITS IMAGE AND RELIGIOUS THINKING (ON THE MATERIAL OF “THE WAR AND PEACE” BY L.N.TOLSTOY)

ABSTRACT: The article focuses on the linguistic identity of L.Tolstoy's characters depicted by the writer in his novel "The War and Peace". The researcher analyses the key features of their image and religious thinking, studies concepts and motives that Tolstoy uses in his work and touches upon such problems as distinction made between the writer's personality and the personality of his characters; the problem of the prophetic dreams seen by the young characters of the novel and their interpretation.

KEY WORDS: L.N.Tolstoy, Slavonic linguistic identity

Понятие «языковая личность» не было использовано, но было обосновано Йоханом Лео Вайсгербером в работе «Родной язык и формирование духа» (1927). На вопрос «Как возникает однородность духовных содержаний?» в качестве ответа он предлагает три возможных решения: «Все эти содержания являются, якобы, врожденными у каждого человека. Вряд ли более вероятна вторая возможность, что каждый человек приобретает духовные содержания на основе своего личного опыта и переживаний, которые настолько однородны с опытом и переживаниями окружающих, что это позволяет общаться с ними. Итак, остается лишь третья возможность – что однородность содержаний, как и однородность звуковых знаков, сообщается языком, то есть что эти содержания следует рассматривать в качестве составных частей языка как культурного достояния и что они в силу этого являются общими для членов одного языкового сообщества» [1]. Таким образом, немецкий учёный считал, что люди владеют языком не только благодаря

своей языковой личности, а скорее потому, что принадлежат к одному языковому сообществу. Подтверждение такой точки зрения мы находим уже в самом названии романа-эпопеи «Война и мир» Л.Н. Толстого. «Мир» - это не только общность людей или жизнь без войны; в этом слове писатель, вероятно, видел и другие значения, которые интуитивно усваиваются русским (славянским) человеком. Советский литературовед С.Г. Бочаров отмечал, что для перевода одного русского слова «мир» требуется «целая серия иноязычных слов», так как это русское слово имеет множество значений (перевод с французского: *la paix* (а переводе заглавия *La guerre et la paix* и всюду, где мир-не-война), *le monde* (в ряде значений), *l'univers* (в значении космическом, в масонском рассуждении Пьера), *la commune* (крестьянский мир-община), *tous ensemble* (в переводе молитвы «Миром господу помолимся), *terrestre* (мирской)) [2]. Русский лингвист Виктор Владимирович Виноградов в работе «О художественной прозе» (1930) выдвинул гипотезу, интересную для рассмотрения роли языковой личности в литературе. Он считал, что при изучении литературных произведений читатель отождествляется с героем произведения, а образ автора – это как раз и есть главная область изучения для литературоведа. Таким образом, сначала внимание исследователя концентрируется на персонажах и изучении их окружения, а в дальнейшем, при углубленном изучении, главной становится авторская оценка. «Монолог прикрепляется к лицу, характеристический образ которого тускнеет по мере того, как это лицо, отвлекаясь от связей с бытовой, «социальной характерологией», ставится все в более близкие отношения с художественным «я» автора» [3]. Толстой в судьбах героев романа-эпопеи «Война и мир», в их монологах отразил свои взгляды на происходившее во время Отечественной войны 1812 года, свое понимание добра и зла и «правила» существования порядочного человека. Интересными являются потаенные следы происходившего в его жизни и душе в «Войне и мире».

Писатель на протяжении всей своей жизни заботился о лесах и садах в Ясной Поляне. Сын Толстого, Илья Львович, вспоминал слова отца о том, что он родился на макушке лиственницы, растущей теперь на месте старой усадьбы. Дело в том, что местонахождение макушки старого дерева совпадало с тем, где находилась комната матери Л.Н. Толстого. Видимо, для писателя растение – это его «мировое древо», начало новой жизни, некая точка отсчета, символ. Погребение, как и рождение писателя, тоже связано с деревом. Толстой завещал похоронить его рядом с «зеленою палочкой», той самой, которую спрятал его старший брат, написав на ней таинственные слова, способные сделать людей счастливыми «муравьиными братьями». Эта легенда хранилась в сердце писателя всю его жизнь, и снова, на наш взгляд, этот образ появляется не случайно. Важно также отметить, что в старину Ясную Поляну окружали «засечные» леса, что являлось своеобразным жертвоприношением деревьев. Они «засекались», и таким образом складывались непроходимые завалы на южных путях к центру Руси, преграждая путь возможному неприятелю. Дерево, лес – это защитник, оборона.

Конечно, самый яркий образ дерева в романе связан с Андреем Болконским – это дуб, изображение которого много раз толковалось исследователями, причем толковалось неоднозначно. Например, А.Ф. Лосев утверждал, что в изображении дуба в «Войне и мире» нет мифологии, структура образа дерева и структура жизни героя тождественны, то есть в романе присутствует своеобразное растение-зеркало, отражающее душу героя и его прожитый, а, возможно, предстоящий путь. Однако Толстой изобразил Болконского способным на неверbalное общение с природой

- такая возможность должна быть, по мнению автора, у лучших представителей человечества. Поэтому дуб можно считать героем романа, способным на коммуникацию, реагирование, чувства (ведь он же иначе встречает Андрея во второй раз). Стоит отметить, что дуб – это, скорее, лейтмотив образа Болконского, так как многоократно повторяется. Князь Болконский самостоятельно сажает деревья в Богучарово; видит сломанные растения в Лысых Горах, оставляемых неприятелю; с Наташой Ростовой он впервые встречается в отрадненском саду, а береза у окна дома в Отрадном навсегда станет для него символом возлюбленной Ростовой. Перед Бородинским сражением он также видит рощу берез, которые вызывают его воспоминания: «Любовь!.. Эта девочка, мне казавшаяся преисполненною таинственных сил. Как же я любил ее! Умереть, чтобы меня убили завтра, чтобы меня не было... чтобы все это б дерево, покачивая головой, и посмеивался с тем видом, с каким смотрят на похожий до смешного портрет.— Как я узнаю его всего тут! — сказал он княжне Марье, подошедшей к нему. Княжна Марья с удивлением посмотрела на брата. Она не понимала, чему он улыбался. Все, сделанное ее отцом, возбуждало в ней благоговение, которое не подлежало обсуждению.— У каждого своя ахиллесова пятка, — продолжал князь Андрей. — Сего огромным умом donner dans ce ridicule! [поддаться этой мелочности]» [Т. I, Ч. 1, XXIV].

В романе-эпопее «Война и мир» чрезвычайно важным мотивом для понимания поведения и духовной жизни героев является мотив слез. Сцены, в которых герои плачут, являются важными для уяснения образа их мышления как христианской личности. По мнению Е.И. Волкова, исследователя христианского концепта «спасение»: «Слезы традиционно рассматриваются в христианстве как особый духовный дар, они проливаются как потоки любви, очищающие мир». Слезы – это знак смирения, духовной силы человека. Так, князь Андрей разделил слезы отца, рыдающего на его плече во время похорон маленькой княгини; он видел и мокрые от слез щеки Кутузова во время разговора об уходе старого князя Болконского и о бое под Аустерлицем; Андрей разглядел слезы за улыбкой Наташи на балу и испытал такие же трогательные чувства во время ее пения. На перевязочном пункте Болконский, узнавший человека с ампутированной ногой, «заплакал нежными, любовными слезами над людьми» и осознал, что «сострадание, любовь к братьям, к любящим, любовь к ненавидящим нас, любовь к врагам — да, та любовь, которую проповедовал Бог на земле» [Т. III, Ч. 2, XXXVII] – это то, что оставалось ему сделать в этой жизни, которая скоро прервется.

Важнейший мотив в «Войне и мире» – мотив молитвы. Для верующего человека молитва – это связь с Богом, возможность покаяния и очищения. К молитвенному обращению прибегали многие толстовские герои, но главным символом истинного воплощения христианской веры у Толстого является княжна Марья Болконская. «Христианская натуральность ее подчеркивается символически поразительной особенностью облика княжны: лучистые глаза, как бы источающими свет ее миропонимания: «...глаза княжны, большие, глубокие и лучистые (как будто лучи теплого света иногда снопами выходили из них), были так хороши, что очень часто, несмотря на некрасивость всего лица, глаза эти делались привлекательнее красоты». Духовная красота ощущимо вознесена над физическою» [8]. Ее наставление брату Андрею поистине мудрое, словно сказано устами старца: «Андрей, если бы ты имел веру, то обратился бы к Богу с молитвою, чтоб он даровал тебе любовь, которую ты не чувствуешь, и молитва твоя была бы услышана» [Т. I, ч. 1, XXV]. По мнению автора монографии «Православие и русская литература» М.М. Дунаева, «мудрость

эта идет как бы не от нее вовсе: это слишком хорошо известно в церкви и лишь воспринимается и усвояется натураю каждого верующего» [8].

Как известно, проза «требует мыслей и мыслей - без них блестящие выражения ни к чему не служат» [5]. Мастерство Л.Н. Толстого как писателя заключается в том, что иносказательность, обилие средств выразительности не препятствуют, а скорее являются дополнениями его аналитической, рассудительной прозы. Особый интерес в контексте темы данной работы вызывает мотив сновидения, использованный Л.Н. Толстым. Его функции заключаются в психологической характеристики персонажа, комментировании и оценке изображаемых событий. Дискретность повествования в эпизодах сна объясняется особенностью потока сознания – особой формы выражения языковой личности, а обилие символики и образности – влиянием подсознания. В романе пророческие сны видят юные герои.

Николенька Болконский, который рос без родителей, «отстраненным» от родственников и сверстников «болезненным мальчиком», видит картину будущего, которую пока не может понять и объяснить. Погибший отец, являвшийся ему в видении, направляет и вдохновляет сына на поступки. В этом сне Николенька вместе с любимым дядей шел впереди огромного войска. «Войско это было составлено из белых косых линий, наполнявших воздух подобно тем паутинам, которые летают осенью и которые Десаль называл *le fil de la Vierge* (нитями Богородицы)» [Эпилог, Ч.1, 16]. Л. Н. Толстой использует яркое сравнение «войско – паутина». Образно они похожи: многочисленная армия в белых мундирах, держа ровный строй, образует узор. Однако мундиры российской армии во времена Отечественной войны 1812 были синего цвета. Кавалергардский и Лейб-Гвардии Конные полки, участвовавшие в подавлении мятежа на Сенатской площади, в течение 13 лет между главнейшими событиями XIX века сменили свою форму на белые однобортные мундиры. Примечательно, что паутина или белые нити в ряде фольклорных произведений являются символом путеводителя, но хрупкого и незаметного, почти иллюзорного. Предположение этой символики подтверждает Лев Николаевич Толстой: «Вдруг нити, которые двигали их, стали ослабевать, путаться; стало тяжело» [там же]. Стоит отметить, что синтаксический прием градации (ослабевать – путаться – стало тяжело) усиливает чувство тревоги Николеньки. Армия за спиной Болконского стала ослабевать после того, как перед ними оказался Николай с такой же пеленой из нитей за спиной, но плотнее и гуще. Этот сон предвещает столкновение, конфликт декабристов с правителями государства. Возвращаясь к главному символу сна, стоит заметить, что паутина сначала может быть незаметной, но она имеет свойство «разрастаться», как и случилось в истории декабристского движения. Противник во сне Николеньки, Николай Ильич, спрашивает, кто поломал сургучи и перья. Писатель искусно использовал прием метонимии, когда целое, в данном случае многочисленные письма с доносами, выражены через частное - через предметы, их характеризующие.

Прием градации повторяется во фрагменте сна Болконского трижды: описание армии, а вместе с тем и чувств героя (ослабевать – путаться – стало тяжело); также состояние героя после того, как он почувствовал присутствие отца: «он почувствовал себя бессильным, бескостным и жидким» (бессильный – бесконечный – жидкий); воодушевление героя после пробуждения: «все узнают, все полюбят меня, все восхитятся мною» (узнают – полюбят – восхитятся). Это подчеркивает максимализм пятнадцатилетнего мальчика, которого все считали

болезненным и отчужденным. От матери он взял внешние черты: темные локоны, тонкую шею, блестящие глаза и трогательный вид; от отца – самые лучшие, но пока нераскрытие черты характера: стремление к правде, храбрость, но в то же время и глубоко спрятанное чувство одиночества.

Петя Ростов – самый младший в семье. В начале романа он предстает перед читателем девятилетним мальчиком с наивными детскими причудами и шалостями, но проходит время – и вот он уже юный офицер с румяным лицом и быстрыми, веселыми глазами. В шестнадцатилетнем возрасте Петя уже отважно сражается в отряде Денисова. В ночь перед одним из боев, который стал для подростка последним, герой видит сон и услышит «стройный хор музыки, игравшей какою-то неизвестный, торжественно сладкий гимн» [Т.4, Ч.3, 10]. Эпитет сладкий гимн усиливает впечатление, показывая восприятие ребёнка (торжественная, а не тревожная музыка ассоциируется со сладостью и приятными ощущениями у Пети). Ещё ребёнок по возрасту и характеру, Ростов очеловечивает все происходящее. Мелодию он придумывает сам, но в то же время она существует индивидуально: «Затрепетали звуки, стали слаживаться, разбегаться, сливаться, и опять все соединилось» [там же]. Приём олицетворения подчёркивает особенность детского восприятия окружающей действительности: предметы живые, во всем есть доля волшебства. После того, как Петя попробовал руководить этим оркестром, он испытал точно переданное Л.Н. Толстым с помощью оксюморона чувство познания неизвестного: «Пете страшно и радостно было внимать их необычайной красоте» [там же]. Сон этого героя не менее символичен, но если видения Николеньки Болконского можно считать пророческими, то сон Пети – зеркало его души. Он храбрый, бойкий юноша с романтическими порывами и мечтами, который имеет возможность руководить своей жизнью так же ловко, как дирижёр оркестром. Этот сон – своеобразный путеводитель по внутреннему миру героя.

Особенность этого фрагмента в его музыкальности – и не только потому, что речь идёт об оркестре, но и потому, что Л.Н. Толстой использовал прием звукописи. В предложении: «С торжественным победным маршем сливалась песня, и капли капали, и вжиг, жиг, жиг... свистела сабля, и опять подрались и заржали лошади, не нарушая хора, а входя в него» [там же]. Аллитерация звуков [с] создаёт звук свиста, [ж] звук взмаха клинка, [к] дополняет картину звуками капели, [р] звук, издаваемый лошадьми. Ассонанс звуков [и] и [а] создаёт атмосферу интенсивности и мелодичности. Фонетическая организация выступает в данном фрагменте не только средством создания образов, но и средством для передачи настроения, чувств героя, так как читатель видит происходящее его глазами. Таким образом, важнейший мотив и композиционный прием сновидения, подразумевающий наличие символов и образов, позволяет писателю оперировать разнообразными тропами, синтаксическими конструкциями и приемами звукописи. Сновидения рассматриваются психологами как символические подсказки, призванные восстановить утраченную гармонию, пробудить переживания, воспитать определенные качества, раскрыть ошибки и заблуждения. Фрагменты романа, связанные со сновидениями юных героев, – это самая удачная форма отражения детского мировосприятия их языковой личности: не через призму отношения автора к герою-ребенку и восприятие его личности другим героем произведения, а «изнутри», через осмысление размышлений и переживаний персонажей.

Л.Н. Толстой как первооткрыватель «диалектики души», по словам Мелетинского, исходил «из вечно живой мифологической почвы в самой

художественной фантазии, в психике» [5]. Мифологические аспекты в прозе Толстого Л.Н. имеют отсылку к прецедентным текстам, план выражения и план содержания, а также определяют хронотоп произведения. Мифопоэтика как важнейшее художественное средство в произведениях Л.Н. Толстого нашло отражение в творчестве многих художников слова - Т. Манна, Р. Роллана и других.

Славянская языковая личность в контексте данной работы и в самих произведениях Л.Н. Толстого – это, в первую очередь, носитель сознания славянского этноса, в языке которого находят отражение мировоззрение и историко-культурный опыт славянских народов. Главная особенность их мышления – это представление о том, что человек и природа неразрывно связаны, и человек подчиняется природным законам. Принадлежность к конкретной этнической группе определяет организацию личности и неповторимые особенности языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Родной язык и формирование духа /с нем., вступ. ст. и comment. О.А. Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп.—М.: Едиториал УРСС, 2004.-232 с.
2. Бочаров С.Г. «Война и мир» Л. Н. Толстого. /С.Г. Бочаров/ Изд. 3-е. – М: Худ. Лит., 1978.
3. Виноградов В.В. О языке художественной прозы/ избранные труды/ под ред. Е.Г. Павловской – Н., 1980.
4. Мелетинский Е.М. поэтика мифа. М., 1995. С. 103.
5. Пушкин А. С. О русской прозе // Собр. соч.: В 10 т. - М., 1962. - Т. 6. - С. 256.
6. Толстой Л.Н. Война и мир. I-IV / Под общ. ред. В.Г. Черткова // Полн. собр. соч. Т. 9-12 – М: Худ. лит., 1937-1940.
7. Дневники и записные книжки, 1895—1899 / Под общ. ред. В.Г. Черткова // Полн. собр. соч. Т. 53 – М: Худ. лит., 1953.
8. Дунаев М.М. Православие и русская литература. В 5 ч. Ч. IV – М.: Христианская литература, 1998.

Д-р Бошко Карапов

 Филозофско друштво на Македонија
 Република Северна Македонија

ПСИХОЛОШКАТА И ЛОГИЧКАТА АСИМЕТРИЈА НА КОНФИРМАЦИЈАТА И ФАЛСИФИКАЦИЈАТА КАКО ЕПИСТЕМОЛОШКИ МОДЕЛИ

АПСТРАКТ: Во оваа научна статија ќе се сосредоточиме на логичката и психолошката несовпадливост помеѓу научното потврдување и научното побивање како модели за вистинитосно засновање на научните хипотези и теоретски постулати во аналитичката нормативна методологија. Преку анализата на уверувањата на К. Попер дека методолошкото и индуктивно приирање на позитивните инстанци кои одат во прилог на научната хипотеза или теорија не е научна практика за стекнување и оправдување на научните познанија, ќе ја предочиме неговата теорија за дедуктивното проверување на научните хипотеза и теории како емпириски критериум за демаркација на научното од ненаучното знаење и ќе ја споредиме со резултатите од познатиот Вејсон и Џонсонов експеримент во когнитивната психологија на заклучувањето. Врз основа на ова споредба, заклучно ќе ја посочиме инструктивната разлика во методологијата на научното истражување помеѓу психологијата на познанието и логиката на познанието.

КЛУЧНИ ПОИМИ: научно потврдување (confirmation), научна побивливост (falsifiability), епистемолошки модел, психологијата на заклучувањето (psychology of inference), познатиот Вејсон и Џонсонов експеримент, психологија на познанието, логика на познанието

THE PSYCHOLOGICAL AND LOGICAL ASYMMETRY OF CONFIRMATION AND FALSIFICATION AS EPISTEMOLOGICAL MODELS

ABSTRACT: In this scientific article we will focus on the logical and psychological asymmetry between scientific confirmation and scientific falsifications as models for the epistemic justification of scientific hypotheses and theoretical postulates in analytical normative methodology. By analyzing K. Popper's position that the methodological and inductive collection of positive instances that support scientific hypothesis or theory is not a scientific practice for acquiring and justifying scientific knowledge, we would point out his theory of deductive testing of scientific hypothesis and theories as empirical criterion and solution for the demarcation problem in the philosophy of science. And we will compare it with the results of the famous Wason and Johnson experiment in cognitive psychology of inference. Based on this comparison, we will conclude by pointing out the instructive difference in the methodology of scientific research between the psychology of knowledge and the logic of knowledge.

KEYWORDS: scientific confirmation, falsifiability, epistemological model, psychology of inference, Wason and Johnson experiment, psychology of knowledge, logic of knowledge

ВОВЕД: ПОПЕР И ПОБИВЛИВОСТА КАКО ЕПИСТЕМОЛОШКИ МОДЕЛ

Карл Попер во неговата книга Логиката на научното открытие сметаше дека е погрешно вистинитосната вредност на една научна хипотеза или теорија да се одредува со епистемолошкиот модел на потврдување (анг. Confirmation) и неговата неговата индуктивна структура на заклучувањето. За него, не само што оправдувањето на индукцијата е логички невозможно и методолошки непотребно¹, туку и самата епистемолошка идеја за потврдувањето како логика на научното оправдување е комплетно научно неупотреблива. Согласно неговите стојалишта, во научната практика е ефективен само овој епистемолошки модел во кој вистинитосната вредност на хипотезата или теоријата се одредува со побивањето (анг. falsifiability) како епистемолошка стратегија. Возможноста еден научен продукт (хипотеза, теоретски систем и сл.) да биде соборлив го прави едновредно да биде емпириски смисловен. Ако еден научен продукт не е емпириски побивлив, па макар и начелно, според него, нема право да ја носи одредницата "научен".

Попер ја доработи оваа негова идеја за побивливоста во книгата Побивања и претпоставки каде уверува дека доколку потврдувањето е оној елемент кој го бараме, тогаш епистемолошката задача станува неверојатно лесна, но и ненаучна, бидејќи за скоро секоја теорија или научна хипотеза можеме да најдеме инстанци кои би ја потврдиле или би и оделе во прилог². Оваа претпоставка ја аргументира со случаја во менатите во Виена во негово време каде психоаналитичарите, марксистите, следбениците на Адлер и астрологите наоѓале насекаде позитивна потврда на своите гледишта. Иако, тој овие теории ги смета за инструктивни, сепак, им забележува дека се толку неодредени до рамните на имуност од емпириско побивање. Велејќи, кога веќе еднаш овие заговорници би нè иницирале во својата теорија: "...очите така би ни се отвориле што секаде ќе гледаме потврдувачки инстанци: светот е полн со верификацији на теориите."³"

Но, за Попер, добрата научна теорија или научна хипотеза е онаа која носи во себе си т.н. епистемолошка рестрикција. Со други зборови, забрана во своето поле на важење да одредени нешта се случат или постојат. Колку е порестриктивна теоријата, толку е подобра. Затоа, хипотезата или теоријата која не можеда ја побие одреден замислен случај или инстанца не е воопшто научна. Непобивливоста не е епистемолошка доблест, туку недостаток. Разликата меѓу научното познание и псевдо-научното познание е токму во принципијелната можноста на првото да биде побиено. Вистинското тестирање на научната хипотеза или теорија е обидот таа да се побие. Поедноставено кажано, Поперовиот критериум на научниот статус на хипотезата или теоријата е нејзината начелна побивливост.

ПСИХОЛОШКИОТ ЕКСПЕРИМЕНТ НА ВЕЈСОН И ЏОНСОН

Еден дел од противниците на Попер, кои не веруваа во капацитетите на епистемолошкиот модел на побивливоста и нејзините логичко-дедуктивни постапка на тестирање на научните хипотези и теории, се обидоа да го поткопаат неговиот епистемолошки модел со сознанијата од експериментите во психологијата на заклучувањето (анг. psychology of inference)⁴. Овие експерименти покажуваат голема вродена психолошка наклоност на луѓето кон потврдувањето (конформацијата),

1. K. Popper, Logika naucnog, otkriča, Beograd: Nolit, 1973, str. 73

2. K. Popper, Conjectures and Refutations – The Growth of Scientific Knowledge, London, New York, Routledge, 1989, str. 36-37.

3. Ibid., str. 34-35

4. Подробно за психолошките испитувања на индуктивното заклучување видете во статијата: E. Heit. "Properties of inductive reasoning" Psychonomic Bulletin & Review 7 (4) (2000): 569-592.

отколку кон побивливоста (фалсификацијата). Еден од најзначајните експерименти во оваа насока е експериментот на когнитивните психологи Питер К. Вејсон (Peter Cathcart Wason) и Филип Н. Џонсон-Лерд (Philip N. Johnson-Laird). Тие покажале дека значително голем број на испитаниците (101 од 128) настојувале да го потврдат правилото, наместо да го оповргнат. Па затоа, само мал дел од испитаниците правилно ја решиле зададената задача (5 од 128). Познатиот Вејсон – Џонсонов тест се состои во следново. Пред репрезентативно одбраните испитаници се поставени четири карти "A, D, 4 и 7". Испитаниците треба да го разрешат правилото дали "ако на едната страна на картата е самогласка, тогаш на другата страна е парен број" е вистинито или невистинито за дадените четири карти.

Воочливо е дека правилото има облик на материјална импликација (ако P тогаш Q), па затоа картите може да се означат како: " $p, \sim p, q, \sim q$ ". Со оглед на тоа што материјалната импликација секогаш е вистинита, освен кога антецеденсот е вистинит, а консеквенсот невистинит (p и $\sim q$), треба да се превртат картите p и $\sim q$. Поточно картата A треба да се сврти за да се види дали од другата страна е непарен број или картата 7 за да се види дали на почетокот е самогласка. Тестот е типично попоровски бидејќи треба да се обидеме да го побиеме правилото, па ако не успееме, тогаш тоа е секако вистинито. Со други зборови, правилното решавање на задачата претпоставува дека треба да се свртат токму оние карти кои би можеле да покажат дека правилото не е вистинито.

Но, испитаниците во најголем дел, ги вртат оние карти кои гледано психолошки би го потврдиле правилото, а тоа се A и 4 (59 од 128) или само A (42 од 128). Бидејќи правилото е ако p тогаш q испитаниците ги избираат картите p и q кои изгледаат како конфирмацијски инстанци на правилото. Експериментаторите покажале дека грешката е систематска со подвргнување на хетерогени групи на тестирањето и различни формулатии на истиот проблем. Меѓутоа, секогаш многу поголем број испитаници ја избираат конфирмацијата или потврдувањето, а не фалсификацијата или побивањето. Па врз основа на ова, експериментаторите заклучиле дека психолошки сме наклонети кон потврдување, а не кон фалсификацијата. Изворот на грешката, според нив, лежи во неуважувањето на круцијалната важност на фалсификацијата⁵.

Дел од когнитивните психологи и епистемологите не се согласуваат со објаснувањето на Вејсон и Џонсон дека резултатите на експериментот упатуваат на поголемата психолошка наклонетост кон потврдувањето (анг. confirmation bias). Можни се и други објаснувања на експерименталните резултати. Како прво, возможно е испитаниците да ги избираат p и q едноставно затоа што p и q се споменуваат во зададеното правило. Како второ, можеби формулација ако p тогаш q не е доволно јасна и можеби испитаниците не ја интерпретираа како материјална импликација. Очигледни се т.н. парадокси на материјалната импликација, имено цела импликација е вистинита и кога p не е вистинито и кога p и q не се вистинити, а тоа се ситуации кои интуитивно не ја чинат импликацијата вистинита. Па затоа, можно е q (карта 4), која е интуитивно релевантна за вистинитоста на правилото, всушност се чини потполно ирелевантна. Ако се тестира способноста за заклучување со материјалната импликација, можеби резултатите би биле подобри, па и изедначени доколку правилото се формулира

5. Wason's Four-card Task , ScepticWiki, in; <http://www.skepticwiki.org/index.php/Wason%27s_Four-card_Task>. Или изворно: P. N. Johnson-Laird and Wason, P. C. "A theoretical analysis of insight into a reasoning task", in: Johnson-Laird, P. N. i Wason P. C. (eds.) Thinking – Readings in Cognitive Science, London, New York: Cambridge University Press, (1977) p.144-150.

како забрана или ако од едната страна е самогласка, од другата страна не смее да биде непарен број. Како трето, формулатијата во таа задача е апстрактна, а испитаниците многу помалку грешат на конкретни случаи. И четврто, можеби испитаниците грешат затоа што правилото ако р тогаш q го интерпретираат како бикондиционал или еквиваленција ако и само ако р тогаш q.

Меѓутоа, ниедно од алтернативните објаснувања не дава задоволителен одговор зошто поголемиот број испитаници го избираат р (A) и q (4) или само р (A) иако би требале да ги изберат р (A) и не-q (7). Ако правилото се интерпретира како бикондиционал, тогаш и не-р (карта D) станува евидентенски релевантна како потенцијална фалсифицирачка (побивачка) инстанца. Имено, ако не-р (D) од другата страна има q (парен број), тогаш правилото “ако и само ако и тогаш q” не е вистинито. Но, и испитаниците кои тврдеат дека правилото го интерпретираат како бикондиционал и понатаму не го избираат не-р (D). Ако правилото се сфати како бикондиционал, евидентенски се релевантни сите четири карти, но испитаниците кои наводно така го сфатиле и понатаму во иста мера ги избираат р (A) и q (4) или само р (A). Впрочем, и самите автори на експериментот ги отфрлаат овие објаснувања и се држат до тезата за постоењето на склоноста кон потврдувањето како вродена тенденција на луѓето кои веднаш фаворизираат одредени информации кои ги поддржуваат нивните претпоставки, предрасуди, хипотези и лични верувања без разлика дали на крајот на краиштата идат се вистинити или не.

ЗАКЛУЧНО СОГЛЕДУВАЊЕ: ОД ПСИХОЛОШКА АСИМЕТРИЈАТА КОН ЕПИСТЕМИЧКА НОРМА

Експериметот на Вејсон – Џонсон навистина ја илустрира логичката асиметрија на потврдувањето и побивањето. Неспорно е дека при процесот на заклучување се занемарува потенцијалот на фалсификацијонистичката инстанца ~q која е очигледно релевантна за утврдување на вистинитосната вредност на импликацијата ако р тогаш q. Меѓутоа, можеме да го поставиме следното прашање. Колку ова експериментално испитување, и под претпоставка дека објаснувањето на експерименталните резултати за постоењето на наклонетоста кон потврдување е вистинитото објаснување, сепак епистемолошки ги поткупува позициите на Карал Попер? Ние сметаме дека воопшто не е пресудно, бидејќи Поперовата епистемолошка позиција е нормативна. Тоа значи дека тој не говори како функционира психологијата на заклучувањето. Таа задача е оставена на психологите и когнитивните истражувања. Напротив, Попер говори како треба да функционира логиката на заклучувањето. Всушност и клучната разлика помеѓу психологија и логиката, во наједноставна смисла, е во тоа што психологијата проучува како мислим, а логиката како треба да мислим. Тоа што сме психолошки наклонети кон потврдувањето ишто значајно не менува во полето на епистемолошката потрага по извесноста на знаењата. Бидејќи ние во процесите на научно-истражувачката работа треба нормативно да тежнееме кон побивливоста која е единствениот тестирачки логички модел кој ја има дедуктивната валидност на заклучувањето и емпириската втемеленост инстанците.

Во оваа насока клучно е да се прави разликата помеѓу контекстот или логиката на откривањето и контекстот или логиката на оправдувањето. Првото е дел од она што може да се нарече психологија на познанието, а второто дел од логика на познанието. Логиката на познанието како логичка анализа на научниот јазик која ги исследува логичките релации не се занимава со прашањето на фактите

(quid facti?), туку само со прашањето на оправданоста или валидноста (quid juris?). Потврдувањето и конфирмациите инстанци се дел од психологијата на заклучувањето и се прашања од интерес на психологијата и нејзините истражувања во областа на когнитивната психологија. Но, психолошката наклонетост е комплетно различна од прашањето за логичката валидност на заклучувањето. Валидноста е последица на контекстот или логиката на оправдувањето. Оттука, епистемолошкиот модел на Попер со назначување на побивливоста, не е акцентирање на важноста на логичка валидност наспроти психолошката наклонетост, туку и епистемичка норма за оправдување (анг. epistemological justification) на научното познание и негова демаркација од ненаучните мненија и теоретски сценарија.

РЕФЕРЕНЦИ

1. Farrell J. Robert. "Material Implication, Confirmation and Counterfactuals" *Notre Dame Journal of Formal Logic* 2 Volume XX, (April 1972): 383-394.
2. Garlikov, Rick. "The Nature of the Logic of Confirmation in Science". <<http://www.garlikov.com/Science.html>>
3. Heit. E. "Properties of inductive reasoning" *Psychonomic Bulletin & Review* 7 (4) (2000): 569-592
4. Ѓошевски, Мирко. Научното откритие и логиката. Скопје: Филозофски факултет, 1999.
5. Johnson-Laird, P. N. and P. C. Wason, "A theoretical analysis of insight into a reasoning task", in: Johnson-Laird, P. N. i Wason P. C. (eds.) *Thinking – Readings in Cognitive Science*, London, NewYork: Cambridge University Press, (1977) p.144-150.
6. Јокић, Александар. Историја идеје о "логици" открића и Дистинкција Откриће - Оправдавање." у: Аспекти научног открића. Београд: Филозофско Друштво Србије и НИП Књижевна реч, 1996. 20-29, 31-42.
7. Лакатош, И. , "Оповргавање и методологија научноистраживачких програма", у: Имре Лакатош и Ален Масгрејв (прир.), Критика и Растварјања. Београд: Плато, 2003, 104-225.
8. Lazović, Živan. O prirodi epistemičkog opravdavanja. Beograd: FDS, 1994.
9. Popper, Karl. Logika naučnog otkriča. Beograd: Nolit, 1973.
10. Popper, Karl. *Conjectures and Refutations – The Growth of Scientific Knowledge*, London: Routledge, 1989.

Д-р Лидија Ковачева

Универзитет Евро-Балкан Скопје
Република Северна Македонија

ИРАЦИОНАЛНОТО И МАГИЈАТА КАКО ВРЕДНОСТ И ЕГЗАКТНА НАУКА ИЛИ АПСУРД И КРИЗА НА МОДЕРНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

АПСТРАКТ: Иако модерното проучување на древните магии своите почетоци ги бележи околу 1900 година со појавувањето на неколку делови од магиски текстови и изданија на магиски папируси, сепак, детерминирањето на магијата сè уште останува предмет на проучување на бројни современи научници. Оттаму, интенцијата на овој труд е да ги прикаже обидите за детерминирање и дефинирање на магијата како вид „окултна“ наука, која вообичаено се справувала со материјалниот свет „воден“ и „контролиран“ од невидливото присуство на опасните натприродни сили и која никогаш не успеала да ги достигне резултатите кои ги постигнала егзактната науката, ниту пак своите достигнувања да ги препише на човечкото расудување или пак експериментирање.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: магија, окултизам, религија, суеверие

THE IRRATIONALITY AND MAGIC AS A VALUE AND AN EXACT SCIENCE OR AS AN ABSURD AND CRISIS TO THE MODERN CIVILIZATION

ABSTRACT: Although the modern study of ancient magic has its beginnings since the 1900 with the presence of few parts of magic texts and on magic papyrus, the determination of magic still remains to be subject to study by numerous modern scientist. Therefore, this study intends to present the efforts to determine and to define the magic as an „occult“ science, which was usually dealing with the material world that on the other hand is „lead“ and „controlled“ by the invisible presence of danger supernatural forces, thus it never managed to achieve the results the exact science has, nor to assign its achievements to the human reasoning and experiments.

KEYWORDS: magic, occultism, religion, superstition

ИРАЦИОНАЛНОТО И МАГИЈАТА КАКО ВРЕДНОСТ И ЕГЗАКТНА НАУКА ИЛИ АПСУРД И КРИЗА НА МОДЕРНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Магијата и магискиот свет на луѓето, иако со најразлични специфичности и варијанти е општо позната тема од најархаичните времиња, сепак не е прецизно дефинирана. Поставувањето на прецизна дефиниција за магијата и денес, меѓу современите мислители наидува на потешкотии. Големите познавачи на оваа проблематика преку споредби и контрасти, резонанции и дисконтинуитети се судруваат со различни гледишта, но се сложуваат дека магискиот свет на луѓето може да се детерминира само доколку се следи начинот на кој се развивал низ историјата, сè до денешниот ден во модерната цивилизација.

Се поставуваат прашања на кои многумина научници се обиделе да дадат одговори, од типот: дали постои јасна дистинкција меѓу религијата и магијата? и дали религијата и магијата се во симбиоза? Како одговори на овие прашања Г. Лук издвојува четири основни различни толкувања за односот меѓу магијата и религијата: 1. тврдењето на К. Т. Прус дека магијата станува религија; 2. тврдењето на Сер Џон Фразер дека религијата се обидува да ги помири личните сили кои магијата не успеала; 3. тврдењето на Р. Р. Марет дека религијата и магијата имаат заеднички корени и 4. тврдењето на П. Вилхелм Шмит дека магијата е дегенерирана форма на религијата¹.

Според Е. О. Џемс, магијата е човечка техника применета однатре, која е потхранета во самиот човек и може да се пренесува од еден на друг со строго одредени правила, упатства и иницијации. Таа не е ниту религија, ниту наука, туку претставува своевидна техника на магиски вештини со однапред одредени правила и закони, согласно народните традиции². Г. Лук се надоврзува на толкувањето на магијата на Е. О. Џемс како „човечка техника применета однатре“ и го надополнува неговото дефинирање за овој поим како „техника втемелена во верувањето во силата која се наоѓа во човечката душата и во Космосот, надвор од нас самите, техника која има за цел да ја наметне човечката волја на природата или на човечките суштества, преку употреба на сила на натчовечките сетила.“ Дури, според Г. Лук, магијата може да биде и верување во неограничената моќ на душата³.

Според В. Буркерт магијата претставува збир на ритуални дејства кои се толкуваат како комплекс измешан од вродени и научени елементи. Ритуалот, како обврзен дел од магиско-обредно дејство, го дефинирал како нешто што го прават луѓето, дејство со непосредна демонстрација и експресија на основни, примитивни идеи⁴. Како главни карактеристики на ритуалот ги издвојува: стереотипната шема на дејствување, независност во дадените состојби и емоции, повторување и преувеличување со намера создавање привид на театарски ефект и дејство на комуникација⁵. Тој додава и дека намерата на испорукањето на обредните дејства е да произведат атмосфера на стравопочитување, користејќи ги темнината, огнот, смртта и крвта, сè со цел да се контролира толпата, па затоа кај древните народни култури секое испуштање и недемонстрирање на религиозното обредно дејство подлегнувало кон предизвикување на огромна вознемиреност и страв. На толкувањето на В. Буркерт дека магиите се група на ритуални дејства се надоврзува и Ф. Кумонт, според кого магиските пракси, како ритуални дејства, првично биле дел од сомнителните познавања на фетишистите кои тврделе дека ги контролираат духовите кои ја населуваат целата природа и комуницираат со нив со помош на ритуални дејства, само ним познати⁶. Според Е. Диркем, „и најпримитивните и најчудните обреди и најнеобичните магиски претстави исполнуваат одредени човечки потреби, било на индивидуален или на општествен план. Иако се изведуваат на најразлични начини, тие симболично имаат иста цел и одговараат на соодветните услови на човековото постоење⁷“.

1. Georg Luck, *Arcana Mundi, Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds, A Collection of Ancient Text, Translated, Annotated and Introduced by Georg Luck*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, 34.

2. Едвин Оливер Џемс, Упоредна религија: Увод и историско проучавање религије, Матица Српска, Београд, 1961, 60-61.

3. Georg Luck, *Arcana Mundi, Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, 33.

4. Walter Burkert, *Structure and History of Greek Mythology and Ritual*, Cambridge, Massachusetts, 1979, 36.

5. Ibid, 78-79.

6. Franz Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., London, 1911, 185.

7. Emile Dirkem, *Elementarni oblici religiskog života*, Prosveta, Beograd, 1982, 4-5.

Магепсникот во античкиот период се користел со еден систем на преписки, знајќи дека причинопоследователноста, каква и да е, делува во две насоки, т.е. она што се случува и што се прави на Земјата се рефлектира и на Небесата и според Ј. Годвин, кој може да знае која е причината, а кој е ефектот или пак последицата. Затоа, според Ј. Годвин, „магијата е наука која влијае на невидените светови, преку дејствијата извршени врз нив⁸.“ Според Т. Вражиновски, во сите народни култури религиозниот култ го сочинуваат верата, симболите и обредните дејства, кои меѓусебно се поврзани и создаваат една целина⁹. Оттаму, според него, „магиите се посебна група на ритуални дејства. Тие претставуваат збир на ритуални дејствија придружени со својствени обредни формули, чијашто моќ се користи за промена на некои појави или објекти, чие делување треба да се насочи во корист на нарачателот или извршителот¹⁰.“ Покрај толкувањето на Т. Вражиновски за магијата „како збир на ритуални дејства...“ испортузувани со посредство на човекот, се издвојува и толкувањето на Малиновски, според кого „магијата не е само суштинска човечка работа, туку таа е буквално потхранета во човекот и може да биде пренесена само од човек на човек, во согласност со многу строги правила за магиските наследни врски, иницијации и упатства¹¹.“ Како сублимнат на сите горенаведени толкувања, е мнението на Л. Торндик, според кого магијата ги вклучува „сите окултни науки и уметности, суеверија и фолклор“.

Согласно горенаведените дефинирања на магијата, се забележува поистоветувањето на поголемиот дел од познавачите на оваа проблематика и тоа во толкувањето на магијата како ритуално дејство, вид човечка техника со чија помош се контролира човечката судбина однатре. Наспроти магијата, која ја контролира човечката судбина однатре, не познава трансцендентно обраќање на надземни и надворешни сили кои се помоќни од човекот и кои ги контролираат сите природни процеси, е религијата која е поврзана со верувањето за трансцендентниот поредок на стварноста која ја контролира човечката судбина однадвор¹².

Границите меѓу магијата и религијата никогаш не биле јасни и низ текот на времето секогаш биле подложни на менување, согласно различните системи на религиозни верувања. Оттаму, многумина од современите научници се сложуваат дека религија можеме да ја протолкуваме единствено ако ја поставиме во сферата на соодветната културна средина и ако ја набљудуваме како духовна сила која настанува од потребите на животот на човекот и ја одржува човечката заедница. Системот на вредности кој го пружа религијата поврзан со основните потреби на поединците во заедницата се забележува во определувањето на човековото место во Космосот, кој е во постојана врска со човекот и ја одредува неговата судбина¹³. Според Н. Чаусидис, идејата за апсолутната поврзаност на човекот со внатрешноста на Космосот преку која се идентификувал со Космосот, долгите векови се наоѓала во основата на речиси сите древни религиски, теолошки и философски идеи, како и во идеите на старогрчките философи, кај гностичарите и во христијанските учења. Идејата за идентификацијата на човекот со Космосот претставува продолжување на архаичната индоевропска традиција, која не претставува учење, туку е притаена

8. Joscelyn Godwin, *Mistery Religions in the Ancient World*, Thames and Hudson, Ltd, London, 1981, 21.

9. Танас Вражиновски, Македонска народна митологија, Матица Македонска, Скопје. (2002) 265.

10. Танас Вражиновски, Владимир Караџоски, Соња Јовановска-Ризоска, Јосиф Обрембски – значаен истражувач на народната култура на Македонците, Матица, Скопје, 2006, 90.

11. Bronislaw Malinowski, *Science, Religion and Reality*, The Sheldon Press, London 1927, 71.

12. Едвин Оливер Џемс, Упоредна религија: Увод и историско проучавање религије, Матица Српска, Београд, 1961, 60.

13. Ibid (1961) 30.

во облик на внатрешна симболика со магиско-религозни форми¹⁴. Оттаму нема да погрешиме ако се повикаме на првата аксиома на окултната филозофија „Ego sum qui sum¹⁵“, „Јас сум, тоа што сум“, која според Леви претставува првото откровение на Бога кај човекот и на човекот во светот¹⁶.

Дел од научници сметаат дека не постојат некои основни разлики меѓу религијата и магијата. Други, пак, како едни од основните разлики ги издвојуваат упатувањето молби и благодарност, кои во религијата за време на оставањето жртвени понуди се сметале за најосновни и наједноставни форми на некорумпирана побожност. Верниците ги оставале понудите на некое место, кое согласно народните верувања е определено за свето и преку молби се обраќале кон божествата за нивна наклонетост и за заштита од лошите временски влијанија. Човек на друг човек дава нешто, во очекување да му се врати нешто во додгледна иднина или пак враќа нешто бидејќи му било дадено во минатото. Главната цел во целото дејство била „да се даде, да се подели храна“. Терминот од древните молитви: *do ut des* или *quod dedisti, do ut des*, „Дади, како што јас дадов¹⁷“, дава објаснување за разменувањето на дарови како социјален процес, во кој преку давањето и примањето дарови се зајакнуваат и зацврстуваат заемните односи меѓу луѓето¹⁸. Да се моли за нешто и да се биде благодарен за нешто не е својствено за магијата, иако се забележува свесноста за гревот и барањето прошка преку молитва за оправдување¹⁹.

Несомнено е дека магијата долго време била сметана за апсурд, поставена на маргините на халуцинациите на нарушените умови. Многумина ја објаснувале како вештина на создавање на ефекти во отсуство на причини. Но, според Е. Леви, „магијата е точна и апсолутна наука за природата и нејзините закони, која црпи сама од себе, налик на математиката и не треба да се потпираме на аналогијата на описите на магијата на оние, кои не знаат ништо за оваа тема²⁰.“

ЗАКЛУЧОК

Магијата можеби навистина се темели на „примитивни“ идеи, но формата во која нам ни е предадена воопшто не е примитивна, туку напротив, таа како таква егзистирала само во рамките на високо развиените древни култури и цивилизации и тоа не само кај обичниот народ, туку и кај интелектуалците, особено оние кои верувале дека околу нив делуваат опасни натприродни сили. Невидливото присуство на опасните натприродни сили можело да се контролира единствено со одредени средства од страна на маѓепсниците, кои тежнееле да се стекнат со моќ и знаење со цел да ја сменат сегашноста и да влијаат на влијанието на невидливите сили во иднината. Зајмувањето на тугите имиња, тугите ритуали и нивните концепти е една од концепциите на древните маѓепсништва, за што впрочем и сведочат магиските папируси, кои потој преку серија трансформации станале главни магиски доктрини²¹. Оттаму, според Г. Лук, може да се протолкува дека магијата,

14. Никос Чаусидис, Митските слики на Јужните Словени, Мисла, Скопје, 1994, 72-76.

15. Thomaes Aquinatis Summa Theologicae, Angelici Doctoris Sancti Thome Aquinatis, Prima Pars. Quaestio II, Articulus 3, 2; „Sed contra est quod dicitur Exodi 3,14, ex persona Dei: Ego sum qui sum.“ <https://www.lingq.com/en/learn-latin-online/translate/la/9512998/ego-sum-qui-sum/>, пристапено на 02.03.2020.

16. Eliphas Levi, Transcendental magic, Redway, London, 1896, 28.

17. Walter Burkert, Structure and History of Greek Mythology and Ritual, Cambridge, Massachusetts, 197952-53.

18. Лидија Ковачева, Симболизмот во празниците кај Старите Грци и во македонската народна традиција, Матица Македонска, Скопје, 2012, 247.

19. Georg Luck, Arcana Mundi, Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, 35.

20. Eliphas Levi, Transcendental magic, Redway, London, 1896, 1.

21. Магиските папируси се објавени од страна на K. Preisendanz, E. Diehl, S. Eitrem, и др. во Лајпциг во 3 тома: 1 (1928), 2 (1931), 3 (1941). Само неколку копии од 3-иот том ја преживеале Втората Светска војна. Ново издание

уште од почетоците на историјата е погрешно протолкувана, непрепознаена и искривена туѓа религија од страна на некоја друга цивилизациска средина. Сепак, магијата продолжила да егзистира низ многуте историски промени, сè до времето на Аполониј од Тијана, философ и чудотворец од I в. н.е., првиот кој чудата од сферата на магијата ги префрлил во сферата на религијата²², која во времето на Исус Христос, според Г. Лук²³, ќе стане наука и тоа без воопшто да го изгуби својот религиозен карактер. Незинитеrudименти, иако видоизменети, наместа се присутни и денес кај нас, во модерното општество, за што сведочи и статијата под наслов: „Македонците наместо на доктор и психијатар, посетуваат гатачи и бајачи”, при што „одењето кај психијатар и психолог сè уште се смета за не нормална работа, додека одењето кај „видовити” лица е најнормална работа за македонскиот народ.”²⁴

е подготвено од страна на A. Henrichs of Harvard University, 2 vols. (Stuttgart, 1973–74). До денес, имајќи ги предвид и поновите изданија, до сега се објавени речиси 200 магиски папируси. Папирусите од Лондон и Лајден (= PGM LXI and LXII) се објавени во Зборникот на Британската Академија 17 (1931): 235 ff од страна на Bell, Nock, and Thompson и на читателите им се достапни на английски јазик благодарение на H. D. Betz и тимот на научници (Chicago, 1986; 2nd ed., 1992). Georg Luck, Arcana Mundi, Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 86.

22. Ibid, 143.

23. Ibid, 38

24. <http://www.bezpardon.mk/makedontsite-namesto-na-doktor-i-psihijatar-posetuvaat-gatachi-i-bajachi/>
Пристането мај 2017.

Мария Захарова

ТГУ им. Г.Р. Державина
Российская Федерация

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НЕМЕЦКИХ ЗООНИМОВ В СОСТАВЕ АТРИБУТИВНЫХ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ

АННОТАЦИЯ: В статье рассмотрены возможности интерпретации немецких зоонимов в составе атрибутивных сочетаний. Характер интерпретации обусловлен наличием или отсутствием вторичного значения и оценки у зоонима и прилагательного, на основе чего были выделены четыре семантические структуры исследуемых атрибутивных словосочетаний. Был обнаружен широкий спектр признаков интерпретации зоонимов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: интерпретация, зооним, оценочное значение, формат интерпретации, атрибутивное словосочетание

INTERPRETATION OF GERMAN ZOONYMS AS PART OF ATTRIBUTIVE PHRASES

ABSTRACT: the article considers the possibilities of interpreting German zoonyms as part of attribute combinations. The nature of interpretation is determined by the presence or absence of secondary meaning and evaluation in the zoonym and adjective, on the basis of which four semantic structures of the studied attribute phrases were identified. A wide range of signs of interpretation of zoonyms was found.

KEYWORDS: interpretation, evaluation value, zoonym, format of interpretation, the attributive phrase

Ключевым понятием настоящей работы является языковая интерпретация, под которой Н. Болдырев и Л. Панасенко понимают особый вид когнитивной деятельности на основе механизмов концептуальной деривации с развитием содержания исходных концептуальных структур через установление межконцептуальных связей [Болдырев, Панасенко 2013: 6], что получает вербализацию в разнородных языковых структурах.

Целью представленной статьи является иллюстрация способов интерпретации значений зоонимической лексики, входящей в состав атрибутивных сочетаний, которые характеризуют различные когнитивные области, т.е. в качестве цели интерпретации выступают артефакты, абстрактные понятия, личности и их группы разного масштаба, события, явления, организации и референты иных онимов.

Представляется верным разделение языкового материала на некоторые группы, обусловленные наличием или отсутствием оценки у входящего в словосочетание прилагательного, а также вторичного значения у характеризуемого зоонима, в результате чего были обнаружены следующие семантические структуры:

1. прилагательное без оценки + зооним без вторичного значения;
2. прилагательное с оценкой + зооним без вторичного значения;
3. прилагательное без оценки + зооним с вторичным значением и оценкой;

4. прилагательное с оценкой + зооним с вторичным значением и оценкой.

В количественном отношении группы приблизительно одинаковы.

Рассмотрим подробнее каждую из них.

1. ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ БЕЗ ОЦЕНКИ + ЗООНИМ БЕЗ ВТОРИЧНОГО ЗНАЧЕНИЯ

Словосочетание *graue Maus* - 'unscheinbare Person, die wenig aus sich zu machen versteht, der wenig Beachtung geschenkt wird' [Duden 2013: 289] иллюстрирует сложную структуру интерпретации по перцептивному признаку в домене «физические характеристики» с формированием вторичного значения прилагательного в домене «социализация». В некоторых примерах признаки когнитивной области «человек» были перенесены в когнитивную область «общественные организации», характеризуя, например, футбольный клуб: «*Es hat mich furchtbar geärgert, dass der HSV zur grauen Maus <...> geworden ist. Es fehlte eindeutig eine Leitfigur*» [Die Zeit 2012]. В данной статье меценат и фанат Гамбургского ФК говорит о некачественной работе спортивных организаторов, из-за которой ФК теряет свои позиции в Бундеслиге. Общий домен «социальный статус» у когнитивных областей «человек» и «организации» делает возможной представленную номинацию ФК. Обратное «превращение» ФК можно увидеть в примере: «*Hannover 96 erlebt in der Fußball-Bundesliga eine zauberhafte Metamorphose: Die graue Maus verwandelt sich in einen stolzen Schwan. Nach dem 1:0 beim FC St. Pauli <...>*» [Die Zeit 2011]. Если в предыдущем примере основой формирования вторичного значения являлся перцептивный признак в сегменте «цвет», то в данном контексте противопоставление словосочетаний 'серая мышь' и 'гордый лебедь' обеспечивается посредством интерпретации обоих зоонимов по формату наблюдения.

Данным словосочетанием был также назван целый город: «... Hannover, dem, wenn es denn überhaupt zu den deutschen Metropolen gerechnet werden kann, eher die Rolle der grauen Maus zufällt» [Krohn 1997: 65]. Интерпретация зоонима в данном контексте осуществляется по формату функции, что подчеркивает слово *die Rolle*.

Все примеры интерпретации зоонима в составе данного словосочетания иллюстрируют характеризующий тип интерпретации со знаком «».

Перенос из когнитивной области «человек» возможен потому, что город и общественная организация являются в глобальном смысле группой людей, то есть воспринимаются на подсознании как живой организм.

Затемненной остается интерпретация зоонима *Fisch* в составе атрибутивного словосочетания *kleine Fische* – 'Dinge, die nicht ins Gewicht fallen; Kleinigkeiten' [Duden 2013: 221], а также *unbedeutende Personen oder Organisationen; kleine Gauner; Kleinkriminelle* [Wörterbuch für Redensarten]. Отметим также, что зооним *Fisch* употребляется также в составе идиомы *faule Fische* – 'dumme Ausreden / Lügen!' [Wörterbuch für Redensarten], что показывает вновь перенос в сферу абстрактных понятий, при этом среди выделенных в лексикографических источниках вторичных значениях зоонима не было обнаружено тех, которые соотносились бы со сферами обстоятельств и языковых актов.

Интерпретация зоонима в словосочетании *melkende Kuh* осуществляется по формату операционального опыта, который заключается в знании о том, что корова даёт молоко и необходимости совершения определённых манипуляций с животным. Лексикографически зафиксированное значение словосочетания предполагает в качестве области-цели некоторое экономическое предприятие,

однако практическая реализация данной идиомы показала расширение сферы употребления вторичного значения.

Так, «дойной коровой» названа Германия, при этом автор подчеркивает с одной стороны, свою благорасположенность к родной Германии, а с другой стороны, свое негативное отношение к данному явлению: «<...> die besondere moralische Schuld Deutschlands erfordert eine besondere Wiedergutmachung, das ist eine Sache, aber zur melkenden Kuh für Polen zu werden, das ist eine zweite Sache» [Dönnhof 1972]. В данном случае характеризующая интерпретация имеет отрицательный знак, поскольку данная характеристика по отношению к Германии воспринимается автором высказывания как неблагоприятная.

Следующий пример иллюстрирует сопоставление с «дойной коровой» предприятие коммунально-бытового обслуживания, при этом характеризующая интерпретация также имеет знак «», причина чему описывается автором газетной статьи «... es droht die Gefahr, dass die Versorgungsunternehmen die «melkende Kuh» der Gemeinden werden und ihre investitorischen Bedürfnisse dabei zu kurz kommen» [Die Zeit 1950].

Интерпретация по ассоциативному формату наблюдается у зоонима в атрибутивном словосочетании Trojanisches Pferd, происхождение которого связано с завершающими событиями Троянской войны. Данным словосочетанием были названы намерения СССР относительно развития атомной промышленности «... dass die Sowjetunion das trojanische Pferd der Koexistenz nur zu dem Zweck bereit stelle, um genügend Zeit zu gewinnen, bis ein Patt auf dem Gebiete der Atomenergie erreicht ist» [Archiv der Gegenwart 1954: 4857], а в ином примере с событиями Троянской войны связывается предложение СССР относительно объединения, и самим «тroyanskim konëm» становится сам Советский Союз «Sie kennen die Geschichte des Trojanischen Pferdes; es wäre wirklich ein Trojanisches Pferd, wenn die Sowjets einen Vorschlag zur Wiedervereinigung mit der Forderung verbinden würden, nach den Wahlen auch sowjetische Truppen in der Bundesrepublik zu stationieren» [Archiv der Gegenwart 1953: 3955].

2. ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ С ОЦЕНКОЙ + ЗООНИМ БЕЗ ВТОРИЧНОГО ЗНАЧЕНИЯ

Среди интерпретируемых зоонимов данной группы были обнаружены те, интерпретация которых не представлена проявлением мотивирующего признака. Например, зооним Hund в атрибутивном словосочетании dicker Hund – ‘eine Ungeheuerlichkeit, unglaublich [sein]’ [Duden 2013: 370] не имеет очевидного сходства с таким абстрактным понятием как ‘дерзость, непотребство’. Происхождение данного значения можно объяснить образным восприятием «толстой собаки» как чего-то, в негативном смысле не соответствующего норме [там же]. В таком случае интерпретация зоонима осуществляется в составе атрибутивного словосочетания по перцептивному признаку ‘большой размер, не соответствующий норме’, который переносится в сферу абстрактных понятий.

Обращаясь к контекстуальному употреблению идиомы, заметим, что в качестве области-цели интерпретации зоонима в составе словосочетания выступали наряду с абстрактными понятиями объекты иных концептуальных областей. Например, в газетной статье об издательстве «John Jahr» идиомой был назван «Дневник Гитлера», который, как известно, был фальсификацией. При этом значимость работы издателя подчеркивает значимость характеризуемого словосочетанием объекта, что определяет интенсивность признака переноса из

домена области-источника «размер животного» в домен области цели «масштаб ошибки» «Ein „dicker Hund“ war übrigens auch die Hitler-Tagebuch – Geschichte» ... «Da verflog aller Schalk und Charme aus seinem Gesicht, und er wurde sehr ernst. Seine Ehre als Verleger muss tief getroffen worden sein» [Kuenheim 1985]. Типом интерпретации становится характеристика со знаком « ».

Данным словосочетанием обозначались также явления политической и экономической сфер, например, ошибка модераторов, установивших на бумагах организацию нового порядка немецкого сталеплавильного производства [Kemmer 1983] или комментарий к иудейским законам в Нюрнберге [Die Zeit 1954]. Выбор в качестве когнитивной области-цели областей глобального масштаба подчеркивает интенсивность признака переноса.

К данной семантической группе относится вышеупомянутое словосочетание *faule Fische* – ‘*dumme Ausreden*’ [Duden 2013: 221]. В данном случае характеристика ‘*faul*’ не имеет видимой связи с референтом зоонима *Fisch*. Выбор зоонима, возможно, обусловлен восприятием рыбы как чего-то мелочного и незначительного. Прилагательное *faul*, несущее изначально на себе негативную характеристику, усиливает интенсивность семы ‘мелочность’, а умение рыбы плавать и изворачиваться от опасности в водной стихии, возможно, добавляет в значение сему ‘ложность, изворотливость’ и, таким образом, значением словосочетания становится негативное ‘враньё’, ‘пустые отговорки’. Если интерпретация зоонима происходит по данной модели, то её форматом является наблюдение, а типом – отрицательная характеристика.

В качестве контекста, содержащего данную идиому, рассмотрим пример, в котором замена оплаты пожилой женщине работой под дому воспринимается автором как пустые отговорки ввиду её плохого материального положения: «Mathilde erzählte <...> wie sie ihr die Kosten ihres Aufenthalts durch häusliche Arbeit und Hülfeistung beim Waschen ersetzen wolle. «Das sind faule Fische!» <...> «Die Alte hat selbst nichts zu leben und die Wäscherei ist nur so ein fauler Vorwand» [gutenberg.spiegel.de]. В данном случае наблюдается употребление идиомы в экономико-правовой сфере человеческих отношений на бытовом уровне, и доменом интерпретации становится «торг».

Интерпретация зоонима в составе атрибутивного словосочетания *diebische Elster* – ‘*jemand, der öfter [kleinere] Diebstähle begeht; nach der Gewohnheit der Elstern, glitzernde Gegenstände in ihr Nest zu tragen*’ [duden.de] основано на представлении о вороватом характере птицы. Хотя в современной науке данный факт подлежит сомнениям [www.gazeta.ru], традиционно считается, что сороки воруют блестящие предметы для украшения своего гнезда. Итак, интерпретация зоонима осуществляется по формату наблюдения в домене «поведение» и имеет отрицательную оценку. Прилагательное *diebisch* подчеркивает это качество птицы, ставшее основой формирования вторичного значения зоонима.

Практическое употребление данной идиомы иллюстрирует широкую сферу выбора области-цели интерпретации. Так, «сорокой воровкой» стала Венеция «Republik Venedig hat wie eine diebische Elster aus aller Welt glänzende Bruchstücke stibitzt, um sich ihr Nest zu bauen und zu schmücken» [Kienlechner 1974], что показывает интерпретацию зоонима по формату наблюдения в домене «поведение» с областью целью «город». При этом отметим, что возможность метафорического переноса в данную область-цель возможно по причине фактического пребывания в городе людей, то есть в более детальном смысле интерпретированным объектом выступает не целый город, а определенная

группа людей, влияющих на политico-экономическое состояние республики.

Интерпретация зоонима была обнаружена также в когнитивной области «живая природа», при этом она имеет внутренний вектор, поскольку областью-целью стал иной вид птицы – кукушка: «Besondere Bedeutung kommt dabei der Suche der Kuckucksweibchen nach den Nestern der Singvögel zu; <...> sie dies primär taten, um die Eier zu fressen. <...> war der Kuckuck eine diebische Elster!» [Glaubrecht 1987]. Форматом интерпретации становится наблюдение, а в качестве домена можно рассматривать как «поведение», поскольку описывается конкретное действие птицы, так и «характер», поскольку описанный акт действия наблюдается у кукушки регулярно и присущ не конкретной особи, а всем представителям биологического вида. Поведение кукушки негативно влияет на певчих птиц, что определяет отрицательный тип характеризующей интерпретации.

3. ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ БЕЗ ОЦЕНКИ + ЗООНИМ С ВТОРИЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ И ОЦЕНКОЙ

Выражение *seltener Vogel* – ‘ein seltsamer, eigentümlicher Mensch’ [Duden 2013: 686] предполагает в качестве области-цели интерпретации зоонима конкретного индивидуума, однако конкретный пример показывает распространение значения идиомы на сферу абстрактных понятий: «<...> zeigt die Ausstellung «Ivan Kožarić – Freiheit ist ein seltener Vogel». <...> Vielleicht russische Avantgarde, sozialistischer Realismus, antifaschistische Monuments?» [Nieberding 2013]. Интерпретация зоонима осуществляется по формату наблюдения, при этом, несмотря на присутствие оценочной характеристики во вторичном значении зоонима, контекстная реализация идиомы не имеет оценочного характера зоонима по признаку ‘чудной’, ‘странный’. В данном случае речь идет о названии выставки, которая не имеет очевидного политico-пропагандистского настроения: «Zwar ist Kožarićs Werk nicht explizit politisch».

Интерпретация зоонима *Lamm* представляет собой перенос признака из когнитивной области «животный мир» в когнитивную область «человек» по признакам ‘круть’ ‘невиновность’ ‘терпеливость’, что способствует формированию вторичного значения ‘sanfter, geduldiger Mensch [voller Unschuld]’ [Duden]. Однако происхождение данного значения имеет библейские корни, поскольку в Евангелии Агнцем именуется Спаситель: Siehe, das ist Gottes Lamm, das der Welt Sünde trägt! [Joh. 1, 29].

Таким образом, в словосочетании *wahres Lamm* прилагательное *wahr* подчеркивает интенсивность признака, не добавляя в значение идиомы дополнительный смысл.

Номинация данным словосочетанием рядовой личности предполагает обращение к Библии, поэтому интерпретация будет осуществляться по ассоциативному формату, а домен интерпретации будет зависеть от конкретного контекста: в случае описания конкретного акта действия – «поведение», а в случае описание постоянных особенностей личности – «характер».

4. ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ С ОЦЕНКОЙ + ЗООНИМ С ВТОРИЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ И ОЦЕНКОЙ

Вторичные значения зоонима *Schlange* – общее ‘ein listiges, verschlagenes, falsches Wesen’ и частное ‘hinterlistiger, unaufrechter Mensch’ [DWDS] можно рассматривать как результат различных интерпретаций. С одной стороны,

нанесение смертельных укусов, способность гипнотизировать свою жертву, а также изгибающаяся траектория змеи способствуют интерпретации зоонима по формату наблюдения. Но если первые две особенности животного переносятся в область-цель интерпретации без формирования вторичного значения своих обозначающих, то такое качество передвижения змеи как 'изворотливость' формирует вторичное значение в абстрактной сфере понятий – 'уклонение от правды', 'кривизна души'.

С другой стороны, зооним Schange встречается в Священном Писании, в книге Бытия Am Tag darauf sah er Jesus auf sich zukommen und sagte: Seht, das Lamm Gottes, das die Sünde der Welt hinwegnimmt [Joh. 1, 29]. В данном случае интерпретация зоонима осуществляется по ассоциативному формату.

Таким образом, зооним обнаруживает два первичных значения в сферах «животный мир» и «Библейские персонажи» и одно вторичное в сфере «человек», как результат интерпретации одного из первичных значений зоонима, что определяет несколько возможностей интерпретации.

Представляется верным, что лексическая единица Schlange в составе атрибутивного словосочетания alte Schlange может обнаруживать все три значения, благодаря чему словосочетание может употребляться в трёх различных смыслах.

Данное словосочетание со значением 'der Teufel' имеется в самой Библии: Und er griff den Drachen, die alte Schlange, die der Teufel und der Satan ist; und er band ihn tausend Jahre [Offb. 20, 2]. Раскрытие данного значения вне Священного Писания обнаруживает также следующие характеристики референта: «Es ist der Versucher, die alte Schlange, der Lügner vom Anfang, der Verführer, der heulende Löwe, der Tag und Nacht umhergeht, und die Seelen zu verschlingen sucht» [Meyer 1759: 105].

Перенос значения в когнитивную сферу «человек» был обнаружен в политически-ориентированной газетной статье, в которой референтом словосочетания стал немецкий политик Эрдмунд Штойер: «Er ist schon eine alte Schlange <...> früher hat er sich für den Strauß zerrissen, heute hat er keine Loyalität mehr in sich» [Rückert 2002]. В данной статье речь шла о его слепом угождении председателю ХСС Францу Йозефу Штраусу, после смерти которого, Штойер «потерял свою преданность». Далее автором статьи описаны примеры, посредством которых Эрдмунд Штойер получает ряд негативных характеристик. Например, после проведенного выступления, по словам одного артиста жанра кабаре, «Der Stoiber schuldet mir immer noch 15 000 Mark» [там же], что обеспечивает интерпретацию зоонима по признаку 'нечестность' в домене «поведение» по формату наблюдения.

Любопытным с точки зрения теории интерпретации стало словосочетание giftige Kröte, в составе которого зооним имеет вторичное значение 'Person, die als dumm, widerwärtig, bösartig angesehen wird' [duden.de], что определяет область-цель интерпретации зоонима - «человек». Но практическая реализация словосочетания обнаружила перенос значения в когнитивную сферу «неживая природа» на туман: «Tagsüber lag er dicht und schwer wie eine giftige Kröte über der feindlichen Stadt und schützte sie vor unsren Blicken» [Perutz 1915: 64]. В данном случае скрытие из вида вражеских городов отрицательно характеризует с точки зрения автора данное явление, интерпретация осуществляется по формату перцепции. Однако если характеристику 'тяжелая' для жабы определяет её размер относительно других представителей своего биологического семейства, то понятие 'тяжелый туман' представляется эквивалентным по значению словосочетанию 'густой туман', что определяется, таким образом, не размером, а плотностью денотата. В данном словосочетании оба компонента обладают

отрицательной характеристикой.

Таким образом, перенос значения зоонимов из когнитивной области «животный мир» в иные когнитивные области, иллюстрирует богатую возможность их интерпретации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н., Панасенко Л.А. Когнитивная основа лексических категорий и их интерпретирующий потенциал // Вопросы когнитивной лингвистики. 2013. №2 (35). С5-12
2. Meyer, Johannes. Die großen und seligen Thaten der Gnade. Zürich, 1759.- 432 S.
3. Duden - Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Berlin, Duden Verlag: Bibliographisches Institut, 2013 / Reihe: Duden - Deutsche Sprache in 12 Bänden, Band 11, 928 S
4. Die Zeit 2012c // HSV: Kühne greift Hamburger Vorstand an / Die Zeit, 14.09.2012 (online) (режим доступа: <http://www.zeit.de/news/2012-09/14/fussball-hsv-kuehne-greift-hamburger-vorstand-an-14132604>)
5. Die Zeit 2011 // Hannover 96: Die graue Maus, die ein Schwan ist / Die Zeit, 27.02.2011 (online)
6. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache (режим доступа: <https://www.redensarten-index.de>)
7. Dönhoff, Marion Gräfin. Eigentlich sind die Deutschen ganz nett / Die Zeit, 22.09.1972, Nr. 38 (режим доступа: <http://www.zeit.de/1972/38/eigentlich-sind-die-deutschen-ganz-nett>)
8. Archiv der Gegenwart, 23, 1953 о.А., Außenpolitik. Wirtschaft [18.04.53], in: Archiv der Gegen-wart 1931-2000, Sankt Augustin: Siegler 2001, S. 3955
9. Archiv der Gegenwart, 24, 1954 о.А., Außenpolitik. WESTEUROPÄISCHE UNION [21.11.54], in: Archiv der Gegenwart 1931-2000, Sankt Augustin: Siegler 2001, S. 4857
10. Glaubrecht, Mattias. Evolution eines Brutparasiten / Die Zeit, 26.06.1987, Nr. 27 (режим доступа: <http://www.zeit.de/1987/27/evolution-eines-brutparasiten>)
11. Nieberding, Mareike. Kroatien schreibt jetzt seine eigene Kunstgeschichte / Die Zeit, 01.07.2013, Nr. 23 (режим доступа: <http://www.zeit.de/kultur/kunst/2013-07/kroatien-kunst-ivan-kozaric>)
12. Die Zeit 1950 // Quelle für den Kämmerer / Die Zeit, 26.10.1950, Nr. 43 (режим доступа <http://www.zeit.de/1950/43/quelle-fuer-den-kaemmerer/komplettansicht>)
13. Kienlechner, Toni. Geraubter Glanz / Die Zeit, 14.06.1974, Nr. 25 (режим доступа: <http://www.zeit.de/1974/25/geraubter-glanz>)
14. Kuenheim, Haug von. Über die Jahre hinweg / Die Zeit, 19.04.1985, Nr. 17 (режим доступа: <http://www.zeit.de/1985/17/ueber-die-jahre-hinweg>)
15. Krohn, Olaf. Ausgerechnet Hannover / Die Zeit, 17.10.1997, Nr. 43
16. Rückert, Sabine. Der Alleswissenwoller // Die Zeit, 12.09.2002, Nr. 38 (режим доступа http://www.zeit.de/2002/38/Der_Alleswissenwoller)
17. URL: <http://duden.de>
18. URL: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/polizei-geschichten-8034/4>

821.111:811.163.3'255.4

Доц. д-р Катерина Видова
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе-Битола
Република Северна Македонија

АНГЛИСКИТЕ НАСЛОВИ И НИВНИОТ ПРЕВОД НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛЕНОСТ

АПСТРАКТ: Целта на овој труд е даде приказ на ангиските наслови и начинот на кој се преведуваат на македонски јазик и да ги разгледа јазичните средства со кои се исказува категоријата определеност во македонските преводни еквиваленти. Истражувањето е фокусирно на ИГ во ангиските наслови и нивните преводни еквиваленти на македонски јазик и начинот на кој е исказана категоријата определеност во овие ИГ. Истражувањето е спроведено на корпус од наслови ексцерприрани од англиски и американски литературни дела, наслови на театарски претстави и филмови преведени на македонски јазик. Даден е преглед на сличностите и разликите во однос на маркерите на категоријата определеност помеѓу анализираните ИГ во двата јазика.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: наслов, преводен еквивалент, именска група (ИГ), определеност, маркери

ENGLISH TITLES AND THEIR TRANSLATION INTO MACEDONIAN WITH THE EMPHASIS ON THE CATEGORY DEFINITENESS

ABSTRACT: The aim of this paper to present a review of the English titles and the way they are translated into Macedonian and to examine the linguistic means used for expressing the category definiteness in the Macedonian translation equivalents. The research is focused on NPs within English titles and their translation equivalents in Macedonian and the way the category of definiteness is expressed within these NPs. The research is conducted on a corpus of titles excerpted from English and American literature works, titles from theater plays and films translated into Macedonian. Furthermore, the review of the similarities and differences regarding the markers of definiteness between the examined NPs in both languages have been highlighted.

KEYWORDS: title, translation equivalent, noun phrase (NP), definiteness, markers

1. ВОВЕД

Предмет на овој труд е преводот на ангиските наслови од уметничколитературен функционален стил на македонски јазик и разгледување на маркерите за исказување на категоријата определеност во преводните еквиваленти. Мотивацијата за спроведеното истражување произлегува од фактот што насловите на литературените дела, насловите на театралските претстави и филмовите се нешто што прво им паѓа во очи на читателите и љубителите на уметноста кога одат во книжарница, во библиотека, во театар, на кино, концерт

или изложба на уметнички дела. Англискиот и македонскиот јазик како аналитички јазици имаат одредена типолошка сличност која се јавува при употребата на членот во двата јазика, особено со употребата на определниот член.

Истражувањето е спроведенот врз ексцерпирани материјал при што се анализирани наслови од различни видови на дела: белетристика, стручна литература, каталоги од театарска и филмска уметност. Истражувањето има за цел да се проверат следните претпоставки:

1. Англиските наслови што содржат членувани ИГ можат да имаат македонски преводни еквиваленти со членувани ИГ.
2. Англиските наслови што содржат ИГ со именка и падежна наставка 's за исказување присвојност, наречена Саксонски генитив можат да имаат македонски преводни еквиваленти членувани ИГ.
3. Англиските наслови што содржат ИГ со присвојна придавка и именка можат да имаат македонски преводни еквиваленти членувани ИГ.
4. Англиските наслови што содржат членувани ИГ можат да имаат македонски преводни еквиваленти нечленувани ИГ.

2. ОПШТИ СОГЛЕДУВАЊА ЗА НАСЛОВИТЕ, ПРЕВОДОТ И КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛНОСТ

Насловите претставуваат посебен вид на јазични фрази кои истовремено се кондензација на еден подолг текст што следува по насловот. Оттука, употребата на членот во насловите како еден од маркерите на категоријата определност покрај тоа што има граматичка функција што произлегува од правилата на граматиката на еден јазик, има и особена стилска функција. Насловите честопати отстапуваат од јазичната норма, односно членот е изоставен и се употребуваат кратки зборови што заштедуваат простор, со цел насловите да бидат концизни и да звучат привлечно за публиката. Ставот на Јанушева (2019:61) е дека насловите со својата структура треба да го заинтересираат читателот и да го привлечат неговото внимание. Насловите претставуваат реченици, односно кратки текстови и преку нивната кондензација на читателот му е дадена максимална информација на ограничен простор. Токму поради оваа карактеристика како што споменавме претходно насловите можат да отстапуваат од граматичките правила на даден јазик.

Квирк и др. (Quirk et al. 1985:892-900), ги испитувале насловите во англискиот јазик и укажале на елипсата како карактеристика која се јавува кај нив. Според Квирк и др. во ситуациската елипса се испушта подметот, а интерпретацијата на овој вид наслови зависи од познавањето на екстралингвистичките фактори. Во структурната елипса се испуштаат најчесто сврзници и други службени зборови. Бајбер и др. (Biber et al. 1999: 441-443) се надоврзале на истражувањето на Квирк и соработниците (Quirk et al. 1985) во поглед на елипсата и неа ја дефинираат како општа појава во насловите во англискиот јазик. Целта на елипсата е да ја кондензира информацијата што ја пренесува едно уметничко дело, со помал број на зборови. Мислењето на Дор (Dor 2003:695-721) е дека насловите на некој начин ја оптимизират приказната.

При превод на текст секако и насловот е составен дел од преводот. Арсова-Николиќ (1999: 125) нагласува дека преводната еквиваленција е еден од клучните проблеми при преведувањето. Катфорд (1965:27) во делото A Linguistic Theory of Translation ги дава следните дефиниции за преводен еквивалент и формален кореспондент: „Преводен еквивалент е која било форма на јазикот-цел (текст или

дел од текстот) која е еквивалентна на одредена форма на изворниот јазик (текст или дел од текстот)...Формален кореспондент, од друга страна, е која било категорија на јазикот-цел (единица, класа, структура, елемент на структура итн.) за која може да се каже дека го зазема, колку што е можно поблиску „истото“ место во јазикот-цел. Формалната кореспонденција се утврдува помеѓу единиците на два јазика кои функционираат на исти, односно соодветни нивоа. Оттука, може да се зборува за формална кореспонденција помеѓу членот во македонскиот ианглискиот јазик.

3. МЕТОД

За да се утврди колку маркерите на категоријата определеност воанглискиот и македонскиот јазик се слични, а колку различни при истражувањето е направена контрастивна анализа на корпус од ексцерпирани англиски наслови преведени на македонски јазик. Ексцерпираните примери-наслови се групирани според начинот на кој е исказана категоријата определеност. Групирањето е извршено според формално-структурен критериум, т.е. присуност на членот како експонент на категоријата определеност. Според резултатите од македонските преводни еквиваленти анализираните англиски наслови се поделени во четири групи. Одбраните примери од ексцерпираниот корпус се наведени во анализата.

4. АНАЛИЗА НА ЕКСЦЕРПИРАНИТЕ АНГЛИСКИ НАСЛОВИ И НИВНИТЕ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Во првата група се разгледуваат англиски наслови што содржат членувани ИГ кои имаат македонски преводни еквиваленти членувани ИГ. Карактеристично за оваа група на наслови е тоа што е најбројна и таа се состои од англиски наслови во чиј состав има членувани ИГ, составени од именка; ИГ од придавка и именка; ИГ од именки и предлошки фрази и ИГ кои се предлошки фрази. Според структурата ИГ како составен дел на насловите се делат во четири подгрупи:

1. ИГ составени од именки:
  - The Cakemaker / Слаткарот
  - The Dish / Чинијата
  - The World / Светот
  - The Crickets / Штурците
2. ИГ составени од една или повеќе придавки и именка:
  - The Deep Range / Големата длабочина
  - The Little Prince / Малиот Принц
  - The Black Balloon / Црниот балон
  - The Late Bourgeois World / Доцниот буржоаски свет
  - The Lat Kashmiri Rose / Последната кашмирска роза
3. ИГ составени од именки и предлошки фрази:
  - The Writing on the Wall / Натписот на сидот
  - The Chamber of Secrets / Одајата на тајните
  - The Power of Unconscious / Моќта на потсвеста
  - The Cather in the Rye / Фаќач во ’ржта
  - The Boss of It All / Шеф над шефовите
4. ИГ кои претставуваат предлошки фрази:
  - Under the Tree / Под дрвото
  - After the Day Before / По денот пред тоа

- Through the Trapdoor / Низ тайната врата на подот

Во анализираните примери забележуваме дека членот како формална карактеристика во английскиот јазик е присутен во насловите на делата од литература и филмска уметност. Македонските преводни еквиваленти, истотака, содржат членувани ИГ. Од анализираните примери се потврдува морфолошко-структурната разлика помеѓу двата јазик. Во английскиот јазик членот *the* е препозитивен и претставува посебен збор што стои пред ИГ и поблиску ја определува, додека во македонскиот јазик членот е постпозитивен и е составен дел од зборот, односно се јавува како членска наставка (морфема) на ИГ.

Во втората група анализирани се англиски наслови со ИГ кои содржат именка и генитивна падежна наставка 's за исказување на присвојност. Според македонските преводни еквиваленти насловите се поделени во две групи:

1. Наслови со ИГ составени од именка падежна наставка 's и именка кои се преведуваат на македонски со членувани ИГ кои се состојат од именка, предлогот на и именка.
    - Medea's Boys / Момчињата на Медеја
    - Hanna's Homecoming / Враќањето на Хана
    - Anna Karenina: Vronsky's Story / Ана Каренина: Приказната на Бронски
    - Aga's House / Куќата на Ага
    - Katrina's Dream / Сонот на Катрина
  2. Наслови со ИГ составени од именка и падежна наставка 's кои се преведуваат со ИГ составени од посесивна придавка (ПП) и именка.
    - Pandora's Box / Пандорината кутија
    - Jupiter's Moon / Јупитеровата месечина
    - Ivan's Childhood / Ивановото детство
    - Putin's Witnesses / Путиновите сведоци

Англиските наслови од првата подгрупа кои се состојат од ИГ со именка, присвојна наставка 's и именка ја исклучуваат употребата на определениот член the. Во англискиот јазик присвојната наставка's ја определува ИГ. Македонските преводни еквиваленти содржат членувана ИГ предлогот на и именска група. Со употребата на предлогот нае исказана релација на присвојност и истовремено се наметнува употребата на членот во македонските еквиваленти. Во втората подгрупа преводните еквиваленти се состојат од ИГ со членува посесивна придавка и именка. Митковска (2005: 76) ја истакнува можноста за изразување на посесивни релации од прототипен карактер и со т.н. посесивна придавка која се јавува со суфиксот -ов (со подваријанта -ев) и -ин. Овие македонски преводни еквиваленти исто така се маркирани со член.

Во третата група се анализирани наслови со ИГ од присвојна придавка и именка чии македонски преводни еквиваленти се наслови со ИГмаркирани со член. Според структурата на преводните еквиваленти, насловите се поделени во две групи.

1. Во првата подгрупа се анализирани наслови со преводни еквиваленти ИГ со присвојни заменски придавки и именки:
    - Seek My Face / Побарај го моето лице
    - This is Your Life / Ова е твојот живот
    - You Can Heal Your Life / Како да го излечите својот живот
    - Romulus, My Father / Ромул, мојот татко
    - Have You Seen My Movie? / Дали си го видел мојот филм ?

2. Во втората група се анализирани наслови со преводни еквиваленти ИГ со кратка форма за индиректен објект и членувана именка:
  - Who Moved My Cheese? / Кој ми го дрпна сирењето?
  - Where Are My Shoes? / Каде ми се чевлите?

Со анализираните примери се потврдува разликата помеѓу двата јазика, односно дека присвојните заменски придавки во македонскиот јазик можат да бидат членувани, додека воанглискиот јазик пред присвојните придавки не може да се употреби определениот член the. Воанглискиот јазик присвојните придавки ја заземаат позицијата на определениот член the и другите определени детерминатори и со тоа ја искучуваат нивната употреба. Исто така, Арсова-Николик (1999:127) ја нагласува разликата помеѓу двата јазика со ставот дека воанглискиот и македонскиот јазик постојат посесивни детерминатори како формални кореспонденти, но нивната дистрибуција е различна. Имено, воанглискиот јазик тие се употребуваат со делови од човечкото тело и со делови од облеката, додека во македонскиот јазик во тие случаи се употребува именка маркирана со член.

Во четвртата група се анализирани англиски наслови со членувани ИГ кои се преведуваат на македонски јазик со ИГ кои не се маркирани со член. Според Николик - Арсова (1999:127) кога при превод ИГ се јавува без член се работи за нулти преводен еквивалент. Според структурата ИГ како составни елементи на насловите се поделени во четири подгрупи:

1. Наслови со ИГ кои се состојат од две именки со преводни еквиваленти наслови со ИГ од придавка и именка:
  - The Virgin Blue / Девствено сино
  - The Bell Jar / Стаклено swoно
  - The Deathday Party / Смртоденска забава
2. Наслови со ИГ составени од две именки со преводни еквиваленти ИГ со именка и предлошка фраза:
  - The Piano Teacher / Учителка по пијано
  - The Wedding Director / Режисер за венчавка
  - The Mafia Manager / Менаџер на мафијашки начин
  - The Football Factory / Фабрика за фудбал
3. Наслови составени од ИГ од една именка преведени со ИГ составена од именка:
  - The Body / Тело
  - The Dreamers / Сонувачи
  - The Pianist / Пијанист
  - The Hours / Часови
  - The Fountain / Извор
4. Наслови со ИГ со именка и предлошка фраза чии преводни еквиваленти се:
  - The Hour of Triumph / Конечен триумф
  - In the Mood of Love / Расположени за љубов
  - Lights in the Dusk / Светла во самрак

Во англиските наслови составени од ИГ од две именки, првата именка ја модификува втората и ја наметнува употребата на членот како во примерите: (34) *The Virgin Blue* и (35) *The Bell Jar*. Преводните еквиваленти на овие наслови се состојат од ИГ од придавка и именка и нема употреба на член: Девствено сино и Стаклено swoно. Во ИГ составени од именки и предлошки фрази, предлошката фраза ја модификува имеката и е носител на членот кој ја определува целата ИГ, како во примерот (46) *Lights in the Dusk*. Каде насловите кои се состојат од две именки, а се преведуваат на македонски јазик со именка и прелошка фраза, членот исто така е изоставен. Наслови од тој тип се (37) *The Piano Teacher*, во превод Учителка по пијано и (40) *The Football Factory*, преведен како Фабрика за фудбал. Насловите со членувани ИГ составени само од една именка се преведуваат со нечленувана именка, како што се примерите: Тело, Сонувачи, Пијанист, Часови и Извор.

Во целата четвртата група забележуваме дека воанглискиот и во македонскиот јазик различно се маркираат генеричките ИГ во изолација, односно воанглискиот јазик тие се маркирани со член, додека во македонскиот јазик членот е изоставен.

Преводот на насловите и заради нивната специјална функција во дискурсот бидејќи се сметаат за метатекст во однос на обичниот текст, покрај тоа што ги следи правилата на граматиката на еден јазик, дозволува и одредедена слобода. Ставот на Михајловски (2019: 355) особено кога станува збор за преведување на литературни дела е да не се заборави фактот дека преведувачот е сепак вторичен, доаѓа по некого и за разлика од авторот којшто се занимава непосредно со стварноста и ја претвора во јазик, преведувачот се занимава со туѓа стварност веќе претворена во јазик. Тој се занимава со процесот како таа стварност се претворила во јазик и како стигнала до сегашното лингвистичкото рамниште.

5.ЗАКЛУЧОК

Со анализата на корпусотанглиски наслови преведени на македонски јазик се потврдува структурната разлика помеѓуанглискиот и македонскиот јазик. Членот како еден од маркерите на категоријата определеност воанглискиот јазик е препозитивен и претставува посебен посебен збор што стои пред ИГ и ја определува, додека во македонскиот јазик членот е постпозитивен и се јавува како членска морфема (наставка) на ИГ. Англиските наслови што содржат членувани ИГ се преведуваат на македонски јазик со членувани ИГ. Англиските наслови кои претставуваат ИГ со генитивна падежна наставка 's и именка се преведуваат со ИГ со именка, предлогот на именка и со ИГ составени од посвојна придавка (ПП) и именка. Исто така английските наслови со ИГ со присвојна придавка и именка се преведуваат на македонски со присвојна заменска придавка и именка и ИГ со кратка форма за индиректен објект и членувана именка. Воанглискиот јазик, генитивната падежна наставка 's и присвојните придавки ја блокираат употребата на членот и ја преземаат улогата на определувач. Оттука, английските наслови од втората и третата група, односно ИГ со падежна наставка 's и именка и ИГ со присвојна придавка и именка не се маркирани со член. Исто така, со примерите од четвртата група се потврдува разликата помеѓу двата јазика, односно воанглискиот јазик насловите кои претставуваат генерички фрази во изолација се маркираат со член, додека во македонскиот јазик во тие случаи членот се изостава.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

1. Арсова-Николиќ, Л. (1999). Преведување: теорија и практика.-Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
2. Јанушева, В. (2019). Синтакса на насловите во електронските медиуми во македонскиот стандарден јазик. Современа филологија, УДК 811.163'367:316.774, Journal of Contemporary Philology, JCP 2019 (1), 59-79
3. Митковска, Л. (2000). „Изразувањето на посесивност на ниво на именската синтагма“ докторска дисертација, Филолошки факултет, „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје
4. Михајловски, Д. (2019). Преведување книжевност. – Скопје: Просветно дело

Латиница

5. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S. and Finegan E. (1999). Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Pearson Education Limited. Available from: <https://bit.ly/2RgdOGh>, Accessed: 08.08.2018
6. Catford, J.C. (1956). A Linguistic Theory of Translation. Oxford: Oxford University Press
7. Dor, D. (2003). On Newspaper Headlines as Relevance Optimizers. Journal of Pragmatics, 35:695-721. [Online] Available from: <https://bit.ly/2RZgsDO>, Accessed: 30.8.2018.
8. Quirk, R., S., Leech, G. and Svartvik, J. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman

Ирина Владимировна Беляева

ТГУ им. Г.Р. Державина

Российская Федерация

КОГНИТИВНЫЕ ДОМИНАНТЫ ИНТЕРПРЕТИРУЮЩИХ ЗНАЧЕНИЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ- ЗООНИМОМ¹

АННОТАЦИЯ: В статье анализируются когнитивные доминанты, определяющие интерпретацию значений фразеологизмов с компонентом-зоонимом. Ориентация на общие когнитивные доминанты в процессе речевого взаимодействия обеспечивает достижение взаимопонимания. Когнитивные доминанты рассматриваются как фокусные знания, концептуального, категориального, концептуально-тематического, оценочного, стандартизирующего или коммуникативного характера, уточняющие общий смысл языкового выражения, в данном случае интерпретирующих значений фразеологических единиц.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: доминанта, фразеологизм, компонент-зооним, интерпретирующее значение, концептуальная система

THE COGNITIVE DOMINANTS OF THE INTERPRETIVE MEANINGS OF PHRASEMES WITH THE ZOONYM-COMPONENT

ABSTRACT: The article focuses on the cognitive dominants which determine the interpretive meaning construction of phrasemes with a zoonym component. In the process of verbal interaction, the orientation on the common cognitive dominants ensure mutual understanding. The cognitive dominants present the focal knowledge (conceptual, categorical, conceptual-thematic, evaluative, standardizing or communicative) which specify the general semantics of linguistic expressions, interpretive meanings of phrasemes including.

KEYWORDS: dominant, phraseme, zoonym component, interpretive meaning, conceptual system

Современная лингвистика характеризуется антропоцентрическим подходом к исследованию языка, в рамках которого человек рассматривается как творец всех языковых значений. Язык – это проекция мира, при реализации которой человек выступает в качестве источника информации, конструируя мир не таким, каков он есть на самом деле, а лишь как результат своего субъективного видения и понимания действительности, т.е. как итог интерпретации. Под интерпретацией, вслед за Н.Н. Болдыревым, мы понимаем языковую познавательную активность отдельного индивида, раскрывающую

1. Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект № 18-18-00267) в Тамбовском государственном университете имени Г.Р. Державина.

в своих результатах его субъективное понимание объекта интерпретации, процесс и результаты субъективного понимания человеком мира и себя в этом мире [Болдырев 2011: 11-12].

Интерпретирующая деятельность определяется индивидуальными особенностями сознания, которые задаются концептуальной системой: ее объемом, содержанием, а также когнитивными доминантами, устанавливающими направление познания. В качестве когнитивных доминант могут выступать конкретные концепты и категории, концептуально-тематические области, системы ценностей и оценок, стереотипы, модели и схемы восприятия и презентации мира в языке, а также принципы построения речевого взаимодействия [Болдырев, Григорьева 2018: 15-16]. Исходя из этого можно выделить следующие виды доминант: концептуальные, категориальные, концептуально-тематические, оценочные, стандартизирующие и коммуникативные.

Концептуальные, категориальные и концептуально-тематические доминанты позволяют определить область, к которой относится интерпретируемое знание. Например, русское устойчивое словосочетание куриная слепота может представлять собой терминологическое название, вербализируя концепт НИКТАЛОПИЯ 'расстройство, при котором утрачивается способность видеть в темноте'. В этом случае интерпретация концепта определяется доминантой, отсылающей нас к категории «Болезни» и указывающей на концептуально-тематическую область «Физическое здоровье человека». Данное словосочетание может также выражать концепт ЛЮТИК ЕДКИЙ (травянисто-растение), интерпретируемый при наличии категориальной доминанты «Цветковые растения» и концептуально-тематической доминанты «Растительный мир». Кроме того словосочетание куриная слепота используется в качестве фразеологизма, выражающего концептуальное знание о легковерном, наивном человеке или характеризующего недальновидность, неумение разбираться в людях. В данном случае концептуальной доминантой является концепт ЧЕЛОВЕК, категориальной доминантой выступает категория «Недостатки человека», а концептуально-тематической доминантой - область «Черты характера человека».

Английский фразеологизм a snow bunny имеет значение 'человек, начинающий заниматься горнолыжным спортом', передавая концепт НОВИЧОК. При этом доминантами являются категория «Уровень подготовки» и концептуально-тематическая область «Спорт». В других случаях данный фразеологизм обозначает 'охотницу за приданым, приехавшую на горнолыжный курорт в поисках богатого жениха' и вербализирует концепт ДЕВУШКА при наличии доминантной категории «Поиск» и концептуально-тематической доминанты «Цель». Французская фразеологическая единица être faux moutons с однородной стороны способна передавать концепт АГЕНТ при доминировании категории «Полицейский служащий» и концептуально-тематической области «Профессия» или концепт МАТЬ-НАСЕДКА, если в качестве доминант подразумеваются категория «Отношение матери к ребенку» и концептуально-тематическая область «Семья». Таким образом, интерпретация одного и того же словосочетания определяется концептуальной, категориальной и концептуально-тематической доминантой.

Оценочные доминанты определяют субъективное мнение о фрагментах действительности. Сравним, различное употребление русского фразеологизма с компонентом-зоонимом дойная корова, в зависимости от которого меняется

коннотативный компонент его значения: 1. «Новая фирма оказалась дойной коровой, приносящей огромные доходы всей семье»; 2. «Россия должна с уважением относиться к странам СНГ, но необходимо перестать быть «дойной коровой для всех и каждого». Об этом заявил сегодня президент РФ Владимир Путин»*Деловая пресса, 2004* [Цит. по Большой фразеологический словарь русского языка... 2006: 10]. В первом случае мы понимаем, что фразеологизм обладает положительной коннотацией, так как доминантным аспектом оценивания деятельности любого коммерческого предприятия является его способность приносить прибыль. Следовательно, соответствие данной доминанте определяет мелиоративную оценку фразеологизма. Во втором случае мы наблюдаем отрицательную коннотацию, обусловленную тем, что доминантной политикой любого государства считается его процветание, в то время, как действия, ущербные для экономики, получают пейоративную оценку.

Английская идиома «Holly cow!» в зависимости от оценочной доминанты выражает удивление хорошим или плохим событием, явлением. Например, «Holy cow! That car almost ran into us!», где выбор оценочной доминанты обусловлен угрозой здоровью, жизни или «-My friend won an Oscar for the music for that movie. - Holy cow! Really?», где за оценочную доминанту принимаются положительные эмоции восхищения. Французский фразеологизм *une mère poule* может передавать положительную оценку, при условии концентрации на таком аспекте материнства как забота, но чаще всего передает отрицательную коннотацию, так как за доминирующую цель в воспитании детей принимается их подготовка к взрослой жизни, в то время как чрезмерная опека препятствует развитию самостоятельности. Сравним: 1. «*Ils trouvent que ces deux sont un peu père poule et mère poule. Ils s'inquiètent beaucoup des dangers qui guettent leurs enfants et ils ne les laissent pas libres.*» (отрицательная оценка); 2. «*La grand-mère adore son rôle de la mère poule, elle passe beaucoup de temps avec ses petits-fils*» (положительная оценка). Таким образом, за оценочную доминанту принимается норма, образцовая модель, отклонение от которой оценивается отрицательно, а соответствие – положительно.

Стандартизирующие доминанты определенного сообщества представляют собой стереотипы, стандартные модели и схемы восприятия, отражающие коллективные знания. Члены сообщества по умолчанию принимают эти знания и считают их неоспоримыми. Стереотипы формируются в результате коллективной интерпретации группы лиц, и, как следствие, неоднократно проходят верификацию и подтверждаются в процессе жизненного опыта разных людей, что позволяет предположить, что они являются самым достоверным видом знания. Однако на самом деле оказывается, что подобные доминанты представляют собой субъективные знания, которые часто искажают действительность. Такая особенность стандартизирующих доминант обусловлена тем, что они базируются на обобщениях, отличаются категоричностью суждения и не учитывают возможности существования исключений. Так, русское выражение черная кошка пробежала основано на народной примете о том, что это животное связано с нечистой силой и приносит неудачу. Такая интерпретация черных кошек является стереотипной и научно необоснованной. Негативное отношение к черным кошкам сформировалось не только из-за цвета их шерсти, но и из-за других повадок, свойственных всем представителям породы кошачьих: любви к ночному образу жизни, способности бесшумно передвигаться, видеть в темноте. Английская идиома *duck soup* сформировалась из знания о том, что

приготовление утиного супа не требует усилий, что является достоверным лишь при следовании самому простому кулинарному рецепту и при отрицании наличия более сложных вариантов этого блюда, требующих затраты большого количества времени и сил. Французский фразеологизм *avoir des yeux de chat* основан на стереотипном знании о том, что у всех кошек серо-зеленые глаза и характеризует аналогичный цвет глаз человека, несмотря на то, что в мире существует огромное количество пород, обладающих голубыми или желтыми глазами (сиамские, балинезийские, британские и др.). Стандартизирующие доминанты фиксируются в картине мира путем социальной преемственности. В случае опровержения коллективного стандартизирующего знания личным знанием, полученным в процессе индивидуального опыта возникает когнитивный конфликт, при котором коллективная доминанта вытесняется личностной.

Выступая в роли ориентиров, когнитивные доминанты обеспечивают правильное восприятие и понимание отдельных речевых высказываний и коммуникативной ситуации в целом. Направление интерпретации зависит от роли предмета (темы) общения, субъекта, социокультурных, интенциональных и языковых факторов. Исходя из этого, Н.Н. Болдырев и В.С. Григорьева выделяют тематический, субъектный, социокультурный, интенциональный и инструментальный принципы концептуальной организации речевого взаимодействия [Болдырев, Григорьева 2018: 16].

Тематический принцип заключается в том, что выбор мыслительных и языковых структур осуществляется с учетом темы коммуникации. Фразеологизмы с компонентом-зоонимом относятся к модусным категориям языка и требуют тематической определенности для точной интерпретации в каждом конкретном случае. Способность одного и того же фразеологизма участвовать в речевых актах разной тематики наглядно проявляется при наличии незамкнутой фразеологической структуры, способной иметь разные завершающие компоненты. Например, рус. куры не клюют чего-либо (денег, продуктов и др.), англ. *weasel out of something* (person, punishment etc.), фр. *être à cheval sur qch* (la discipline, sur la morale etc.).

То, какое именно знание приобретет доминантный характер, зависит от множества индивидуальных факторов, т.е. от субъективных доминант: от пола, возраста, ценностной системы отдельного индивида, его образа жизни и т. д. Однако помимо индивидуальных особенностей, существенное влияние оказывает также социокультурная среда, определяющая доминанты в соответствии с национальностью, местом жительства, социальным статусом, уровнем воспитания и образования. Согласно Н.Н. Болдыреву, любое индивидуальное знание означает индивидуальность конфигурации коллективного знания в плане объема, содержания и интерпретации в концептуальной системе каждого отдельного человека [Болдырев 2019: 245]. Следовательно, концептуальная система индивидуума и национальная картина мира представляют собой результаты синтеза индивидуальных и коллективных знаний о мире. Социокультурные доминанты отражают коллективные знания о мире, и, в то же время, влияют на познавательную деятельность отдельного индивида.

Социальные взаимодействия, регулируемые принятыми в культуре морально-этическими нормами, являются основой для образования соответствующих концептов, которые в дальнейшем служат источником формирования фразеологических значений. Классифицируя наиболее частотно номинируемые фразеологическим фондом языка социокультурные смыслы, можно сделать

достоверные выводы о морально-этических концептах, составляющих основу духовной культуры нации (этноса) [Кононова 2010]. Так, если в русском языке слово гусь вызывает представление о важности или жуликоватости, то в английском эта реалия ассоциируется с богатством, глупостью, а во французском – с наивностью, простодушием. Сравним, рус. важный гусь, хорош гусь, гусь лапчай; англ. the goose that lays the golden eggs, as silly/stupid as a goose [Кунин 1967: 393]; фр. une oie blanche, pure comme une oie и др. В русском языке ворона ассоциируется с невнимательностью, бездельем (считать ворон), с желанием приукрасить себя (ворона в павлиньях перьях) или характеризует того, кто не вписывается в коллектив (белая ворона). Английское crow позволяет охарактеризовать громкие, резкие звуки по аналогии со звуком, издаваемым данной птицей, выражая при этом положительную коннотацию: a crow of triumph, the team crow over its victory. Во французской фразеологии corbeau считается вестником несчастья, так как за социокультурную доминанту принимается, прежде всего, знание о том, что вороны слетались на поле боя, кружась над мертвыми: corbeau de mauvais augure, les corbeau volent à l'envers. Именно образно-ассоциативное восприятие иначе «рисует» процессы ментального характера в разных языках [Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира 1988: 203].

Интенциональный принцип построения речевого высказывания зависит от его цели. Например, многие фразеологизмы с положительной коннотацией могут употребляться с целью выражения отрицательной оценки, насмешки, осуждения: рус. рабочая лошадка (о нефункционирующей вещи), трудиться как пчела (о бездействующем человеке), львиная доля (о небольшом количестве), раздача слонов (об отсутствии подарка); англ. the bee's knees (о низком качестве), to have ants in your pants (о равнодушии), social butterfly (о замкнутом человеке), happy bunny (о недовольном человеке); фр. courir/filer comme un zèbre (о медленном беге), une vache à lait (о том, что приносит убытки), on entendrait trotter une souris (о шуме), manger comme un oiseau (о том, кто много ест) и др. В данных случаях целевая установка выступает в качестве интенциональной доминанты, определяющей интерпретацию. Такой прием употребления фразеологизмов с одними интерпретирующими значениями для выражения других, противоположных по смыслу значений позволяет усилить экспрессивность и привлечь внимание к тому, что рассматривается как недостаток и, следовательно, служит выражению отрицательной оценки.

Инструментальный принцип организации речевого высказывания связан с контекстуальной обусловленностью фразеологизма. Инструментами материализации мыслей являются языковые средства, выбор которых зависит от тематического и интенционального принципов. Фразеологизмы выступают в качестве семантически и синтаксически устойчивых, сформированных, законченных конструкций. Такая структурная особенность обуславливает то, что они допускают лишь незначительные вариативные изменения в своем составе, что существенно ограничивает выбор инструментальных средств.

Определение актуальных когнитивных доминант является залогом правильной интерпретации фразеологического значения. Р.О. Якобсон отмечал, что «доминанта образует «фокусирующий» и «специфирующий» компонент, определяющий, трансформирующий и интегрирующий все иные компоненты.» [Цит. по: Леонтьева 2019: 200]. В общем смысле этого слова, когнитивная доминанта представляет собой базовое знание, используемое в процессе интерпретации информации. Когнитивные доминанты существуют на всех уровнях сознания и охватывают все сферы человеческой деятельности. На уровне индивидуального сознания доминанты

формируют каркас картины мира отдельного человека, позволяя систематизировать многообразие информации, хранящейся на уровне сознания, выделить наиболее значимые и, следовательно, чаще всего используемые концептуальные элементы, а также реализовывать быстрый выбор знания необходимого в конкретный момент времени. На национальном уровне доминантный принцип организации сознания обеспечивает единство национальной картины мира, являющееся залогом взаимопонимания представителей одного народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. Интерпретирующая функция языка // Вестник Челябинского государственного университета. 2011. №31. Филология. Искусствоведение.
2. Болдырев Н.Н. Язык и система знаний: Когнитивная теория языка. М.: Издательский Дом ЯСК. 2019. 480 с.
3. Болдырев Н.Н., Григорьева В.С. Когнитивные доминанты речевого взаимодействия//Вопросы когнитивной лингвистики. 2018. № 4. С. 15-24.
4. Кононова И.В. Структура и языковая презентация британской и национальной морально-этической концептосферы: в синхронии и диахронии. Дис. док. филол. наук / Кононова Инна Владимировна. С.-Петербург. 2010.
5. Леонтьева К.И. Когнитивные доминанты и социокультурная перспектива в художественном переводе / Вестник ТвГУ. Серия «Филология». 2019. №4 (63). С. 199-210.
6. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. М.: Наука, 1988. 216 с.

СЛОВАРИ

1. Большой фразеологический словарь русского языка: значение, употребление, культурологический комментарий / Отв. ред. В.Н. Телия. М.: АСТ-Пресс Книга. 2006. 784 с.
2. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. М. 1967. Т.1.

Душица ЃокиќФилозофско друштво на Македонија
Република Северна Македонија

ФИЛОСОФИЈАТА ВО ПОТРАГА ПО СОПСТВЕНИОТ ДОМ – НА ПАТОТ КОН ИЗВОРОТ

РЕЗИМЕ: Философијата е автономна сфера во границите на реалноста. Таа е порта кон Стварноста, која навлегува длабоко во трансцендентните (духовни) сфери на Постоењето. Философијата на патот кон сопствениот дом – Изворот, е во потрага по Играта – духовна супстанција и мост кон ултимната цел на постоењето – Бог. Играта е плод на „единствената чистота што има религиозно значење и достоинство“ – чистотата на срцето (Касирер 1998: 161). Играта е повик за духовна (р)еволуција, за победа на праведноста и создавање на праведен светски поредок под закрилата на Провидението.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Бог, духовна (р)еволуција, Игра – духовна супстанција, чистота на срцето

THE PHILOSOPHY IN SEARCH OF ITS OWN HOME – ON THE WAY TOWARDS SOURCE

ABSTRACT: The Philosophy is autonomous sphere in boundaries of reality. It is a gate to Reality, which penetrates deeply into transcendental (spiritual) spheres of Existence. Philosophy on the way towards its own home – Source, is in search of Play – spiritual substance and bridge to ultimate purpose of Existence – God. Play is fruit of “sole pureness that has religious meaning and dignity” – pureness of heart (Касирер 1998: 161). Play is call for spiritual (r)evolution – for victory of justice and creation of just world order under Providence wing.

KEYWORDS: God, Play – spiritual substance, pureness of heart, spiritual (r)evolution

ВОВЕД

Целта и смислата на оваа стапка е да ја осветли и јасно да ја дефинира улогата и мисијата на философијата во светот, која таа треба да ја оствари како заеднички духовен именител на сите науки.

Авторот во стапката ја застапува тезата дека философијата во современиот свет се наоѓа на еден крстопат – да замине по беспакето на светот (во кој се одигрува анихиляцијата на духовното), или да ја започне потрагата по духовната супстанција – Играта. Аргументите приложени кон главната теза говорат дека философијата како автономна сфера која води кон Стварноста е Игра на духовните модуси на Свеста. Проблемското јадро на философијата како моќен општествен агенс е Играта. Играта во стапката е согледана како духовен јазол во кој се испреплетени сите антиномии на егзистенцијата. Современите тенденции покажуваат дека философијата ја започнува потрагата по Играта како мост кон ултимната цел на Постоењето – Бог. Всушност, следејќи ги крајпатните знаци на Провидението (духовноста и перенијалноста) и нивната сèприсуност, философијата смело зачекорува на патот кон сопствениот дом – Изворот.

ФИЛОСОФИЈАТА КАКО АВТОНОМНА СФЕРА – ПОРТА КОН СТВАРНОСТА

Философијата претставува автономна сфера во границите на реалноста. Философијата, која има потенцијал и моќ да ја одигра најзначајната улога во духовната преобразба на светот и животот – се бори за освојување на Иднината. Философијата во Иднината ќе биде издигната на пиедесталот – како најзначајна духовна наука или духовен именител, кој восинергија ќе ги обедини општествените и хуманистичките науки. За жал, во границите на светот на реалноста, во кој се случува анихилијата на духовното во културата, се минимизира улогата и моќта што философијата може да ја оствари како духовен медиум. Во позадината на овој проблем лежат многу разлози чиишто корен има комплексна природа и е во директна корелација со светското зло.

„Нема ништо необично злото секогаш да се појавува во нова форма – тоа е всушност дел од неговиот поим, и кога ќе се востанови има тенденција да престане да биде зло: да престане да се доживува како зло и да се ‘етаблира’ како елемент на ‘традицијата’“ (Babić 2005: 66).

Светското зло или „светската игра“ е изворот на злото односно неговата ирационална димензија, која е најтешко забележлива и за која личноста треба да развие највисоко ниво на свесност. Последиците од неговото дејство во светот се сè поприсутни, но сè уште недоволно согледливи и предвидливи. Во таа смисла, „борбата на Мислителот со светогледот – парадигмата на општеството и неговата истрајност да ја извојува победата на неговите визии за едно похумано и подстоинствено општество“ (Ѓокиќ 2016: 115), е всушност повик за будење на поединецот и неговото освествување за најголемата опасност што демне – „светската игра“ (Ѓокиќ 2015 (а): 197) или светското зло. Иако „современиот суд за вредноста на Животот страда од конфузија, морално и духовно слепило во неможноста да се одредат границите на напредокот и да се одреди самата насока на Животот со помош на желбата за Слободата, Убавината, [...] и стремежот за Вистината“ (Ѓокиќ 2016: 116), сепак остварувањето на Иднината зависи од иднината на философијата како перманентна и непоколеблива борба против светското зло.

Заради тоа сосема е јасно зошто во текот на историските епохи, под диктатот на „светската игра“, улогата на философијата била маргинализирана. Таа се сведувала на историјат на философски идеи што се јавувале во текот на историскиот развиток на општествота. Во таа смисла, философските идеи имале само декоративно значење во прогресот (!?) на општествената мисла, но, тие ништо битно не успеале да променат во самиот духовен лик или портрет на светот. „Светската игра“ ги туркала „под тепих“ сите зла, несреќи и неправди што се случувале на театарската сцена на светот, насочувајќи ги тековите на животот (во цивилизацијата) во рамките на илузорната моќ на општествените закономерности, кои не биле ништо друго освен измама, илузија на општествената свест и пропаганда на моќните политички структури, скриени под маската на „праведноста“.

Философијата како и уметноста, е борба против сите видови илузии, измами и пропаганди. Улогата на философот (уметникот) во светот е перманентно да го засилува во себеси отпорот кон сегашноста и на тој начин да го подготви општественото тло за успешна сеидба на никулците за духовната преобразба на светот и животот:

Уметникот или филозофот навистина не се во состојба да создадат народ, тие можат само да го повикаат, со сите сили. Народ може да се создаде само во ужасни страдања и повеќе не може да се занимава со уметност или

филозофија. Но, филозофските книги и уметнички дела исто така содржат своја незамислива доза на страдање, која што овозможува да се насети настанувањето на некој народ. Она што тие заеднички го споделуваат е [...] противставувањето на смртта, на потчинетоста, на неподносливото, на срамот, на сегашноста (Делез и Гуатари 1996: 129).

Мнозинството, кои се поклоници на сегашноста и кои бегаат од духовната вежба – да се практикува извесна доза на скептицизам и отпор кон сегашноста, остануваат заробени во границите на реалноста, каде владеат само критериумите на нужноста, а не Слободата.

Самото стапнување на тлото на философијата, го засилува како бран отпорот кон сегашноста. „Филозофијата може да ни понуди многу можности кои ги продлабочуваат нашите мисли и ги ослободуваат одтиранијата на востановеноста“ (Расел). Доколку со помош на философијата го ослободиме духот од напластената тежина на илузите, предрасудите и пристрасноста – преку транспонација на духот надвор од границите на тривијалната егзистенција во светот на Играта, ќе се спасиме засекогаш од ограничена перспектива според која „водењето на еден човечки живот е занимање со полно работно време на кое секој од нас му посветува децении на интензивна грижа“ (Нејгел 1998: 23). Жivotот согледан од перспективите на Философијата, е Игра на духовните модуси на Свеста, кои го преобразуваат духовниот портрет на светот. Навидум „изгубени“ во темните лавиринти на „светската игра“, духовните модуси на Свеста го пронаоѓаат патот до портата кон Стварноста.

ФИЛОСОФИЈАТА ВО ПОТРАГА ПО ДУХОВНАТА СУПСТАНЦИЈА – ИГРАТА

Философијата како автономна сфера претставува порта кон Стварноста. Духовните модуси на Свеста низ медиумот на Философијата ги пронаоѓаат перспективите кон вредносната димензија на Смислата.

Играта како „возвишена димензија на творечкиот развој на културните идентитети“ (Гокиќ 2019: 113), е клучот кој ја отвора портата кон Стварноста. Со самите почетоци на цивилизацијата, човекот го загубил овој клуч и останал заробен во илузијата на општествената свест, заборавајќи го со текот на времето патот што води кон Стварноста. Всушност, Играта е волшебниот лек кој ќе му помогне на човекот да се сети и да го освести заборавеното – изворно знаење. Човекот е во потрага по духовната супстанција – Играта, сакајќи да го пронајде патот што води кон Иднината. Целиот процес на потрага по Играта се изразува низ медиумот на Философијата како универзална дематеријализација – трансформација на материјалното во духовно.

Духовната супстанција – Играта е автохтон белег на Стварноста. Играта е автохтон говор на Свеста со светот – процес на дематеријализација на реалноста со помош на дијалошката енергија на Свеста во најдлабокиот самодвижечки импулс на Духот. Во таа смисла Играта е процес на создавање и пресоздавање на сложениот идентитет на сè што постои и конституирање на духовната егзистенција. Играта е творечка енергија на Свеста – остварување на внатрешниот императив за автоидентификација на Духот со Стварноста. Остварувањето на Играта како Визија единствено значи дека

светот ќе биде спасен и ќе почне да живее и опстојува на повисоките духовни меридијани. Тоа значи дека судбината на светот е во наши раце – во рацете

на сите нас... На светот не му е потребна толку техниката, технологијата и производството колку што му е неопходна нова духовна ориентација која ќе му ги отвори на мегдан новите духовни димензии на постоењето на повисоките духовни и интелектуални меридијани” (Ѓокиќ 2015 (b): 123)!

Играта како внатрешен подвиг на Свеста е остварување на Слободата – мост кон Стварноста.

ИГРАТА КАКО МОСТ КОН УЛТИМНАТА ЦЕЛ НА ПОСТОЕЊЕТО – ИЗВОРОТ

Играта како „возвишенадимензијана Постоењето“ (Ѓокиќ 2019:117), е коренот на философската мисла, кој ја храни со соковите на Вечноста и Смислата давајќи и моќ да се соочи со предизвиците на историските епохи. Играта како синергија на духовните модуси на Свеста е мост кон ултимната цел на Постоењето – Изворот – Бог. Философијата како моќен општествен агенс, го подготвува општественото тло за остварување на творечката синергија на Играта во духовната преобразба на светот и животот. Философската свест на патот кон сопствениот дом – Изворот – Бог е во потрага по духовната супстанција – Играта и во тој процес на еволуција, таа го пронаоѓа бесценетиот камен на мудроста.

Играта како најмоќен антипод на „светската игра“ или светското зло е абсолютна победа на Слободата на Духот над процесот на дехуманизација и рестриктивниот „дух“ како владеачка идеологија на цивилизацијата.

Во цивилизацијата како последен резултат на хуманизмот започнува да се губи човековиот лик. Културата е немоќна во борбата против растечката моќ на цивилизацијата [...] Доаѓа до раздвојување во разоткривањето на волјата кон реалниот живот, кон неговата преобразба: од една страна волјата за социјалната и техничката преобразба на животот во безбожната цивилизација, а од друга страна волјата за религиозната преобразба на животот, за духовното просветлување на светот и човекот. Тие две воли водат борба во светот (Berđajev 2007: 245).

Културата не е немоќна во борбата против цивилизацијата. Културата во која победува Играта како волја за духовно просветлување на светот и човекот, во која победува волјата за враќањето на свеста кон Изворот – Универзалната Свест – Бог, е надмоќна на „светската игра“. Играта има моќ да го разобличи светското зло и да ја врати општествената свест кон Изворот. „Како духовна порта кон храмот на Играта“ (Ѓокиќ 2019: 115), Философијата е во потрага по сопствениот дом – Изворот – Бог, но таа сè уште не успеала да ја оствари својата цел. Постојат две големи и тешко совладливи пречки на тој пат. Како прво, цивилизацијата има инхибирачкото влијание врз културата преку слабеењето на чувството за неуништливото единство на Животот. Играта го засилува и преобразува ваквото чувство во културен агенс за јакнење на моќта на културата. Како второ, зборот (*logos*-от) има деградирачкиот третман во општеството, а тоа имплицитно влијае на улогата што и се доделува на философијата во границите на општеството и која е маргинализирана на перфиден начин од страна на општествените институции. Заради овие причини, философијата е принудена постојано да ја докажува и оправдува целта и смислата на своето постоење во границите на светот на реалноста, каде таа се смета за бесполезна наука. Иако физички зборот (*logos*-от) може да се смета за импотентен, сепак, тој логички е подигнат на највисок ранг:

претставува принцип на Универзумот и прв принцип на човечкото познание (Касирер 1998: 166). Затоа, излишен е секаков доказ и секакво оправдување за постоењето на философијата и нејзината улога во овој свет.

Философијата е Визија со највисок степен на творечка моќ во креативната синтеза на сите науки и уметности. Философијата сакајќи да му го подари на светот она највозвишеното и најблагородното – Играта, го преобразува Универзумот од анонимна, глупа и пуста празнина во достоен, вечен и бескраен Соговорник. На тој начин Играта е Пораката која човекот како *homo ludens* му ја испраќа на Универзумот. Јазикот на философијата не е зборот (*logos*-от), туку Играта како најблагородна (духовна) супстанција. Играта е билетот што ќе ја врати философската мисла назад кон Изворот – Бог. Во современата епоха, Играта (во царството на нужноста – во границите на реалноста) ја води својата најдолга и најтешка битка за извојување на автономија и победа над светското зло – „светската игра“. Играта е плод на „единствената чистота што има религиозно значење и достоинство“ – чистотата на срцето (Касирер 1998: 161):

Оној кој ја спознал со духовното око и ја почувствува со срцето вистинската љубов знае дека залъбениот и детето знаат да гледаат со очите на Срцето и да продрат до најголемата суштина на постоечкото. Возрасните затворени во гетото на секојдневието – светот на тривијалната и трошната егзистенција спијат во експресниот воз на напредокот на цивилизацијата што ита кон смртта и постојано се прозеваат без волја да се разбудат од слаткиот сон на илузијата на животот затворен во строгите детерминанти на општеството... Тие постојано спијат... (Ѓокиќ 2015(b): 119).

Играта е Будење од тој сон и разобличување на сите видови илузии. Играта е љубов кон Вистината и повик за создавање на општество врз темелите на Вистината и Праведноста. Играта е повик за духовна (р)еволуција, за победа на праведноста и создавање на праведен светски поредок под закрилата на Провидението.

ЗАКЛУЧОК

Мислата за конечното решението воврска со укинувањето на противставеноста помеѓу царството на нужноста – светот на реалноста и Играта – Слободата, сè уште ниту еден истражувач не ја иследил до крај и не ја применил доследно во стварноста. Затоа до ден денес, изворот на културата – играта сè уште опстојува во царството на нужноста, затворен во стрмните текови на „светската игра“. Философијата која (што туку) ја започна потрага по духовната супстанција – Играта како неостварена Надеж и Визија за опстанокот на човештвото во Иднината, зачекорува на патот кон сопствениот дом – Изворот.

ЛИТЕРАТУРА

1. Babić, J. (2005). *Moral i naše vreme* (2 neizmenjeno izdanje). Beograd: JP Službeni glasnik.
2. Berđajev, N. (2007). *Filozofija slobodnog duha*. Beograd: Dereta.
3. Делез, Ж., Гуатари, Ф. (1996), Што е филозофија, Скопје: Култура.
4. Ѓокиќ, Д. (2019), „Играта – возвишена димензија на творечкиот развој на културните идентитети“ во: Меѓународен дијалог: Исток-Запад (филозофија, лингвистика, културологија), година VI, број 4, април 2019, уред. Доц. д-р Јордан Ѓорчев, Св. Николе: Меѓународен Центар за

- Славјанска Просвета, 113-118 .
5. Ѓокиќ, Д. (2015 (a)), „Играта на Ничевиот гениј на срцето – homo ludens-от во создавањето на визијата за духовната преобразба на светот во современото општество“ во: *Филозофска Трибина* (официјално гласило на Филозофското Друштво на Македонија), година 38, број 18, есен 2015, уред. Љупчо Митковски, Скопје: Филозофско друштво на Македонија, 195-212.
  6. Ѓокиќ, Д. (2015 (b)), „Филозофската култура во образованието и Слободата како нејзин темел“ во: *Филозофска Трибина* (официјално гласило на Филозофското Друштво на Македонија), година 38, број 17, пролет 2015, уред. Љупчо Митковски, Скопје: Филозофско друштво на Македонија, 111-132.
  7. Ѓокиќ, Д. (2016), „Ниче и философското образование: Мислителот во сенката на современата држава“ во: *Меѓународен дијалог: Исток-Запад (филозофија, лингвистика и културологија)*, година III, број 4, јуни 2016, уред. доц. д-р Јордан Горчев, Св. Николе: Меѓународен Центар за Славјанска Просвета, 111-116..
  8. Касирер, Е. (1998). *Есеј за човекот, Увод во философијата на човечката култура*. Скопје: Култура.
  9. Нејгел, Т. (1998). *Смртни прашања*. Скопје: Култура.

Елена Владимировна Долгова
Бабина Людмила Владимировна

ТГУ им. Г.Р. Державина
Российская Федерация

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ЗНАНИЙ ОБ ИНТЕЛЛЕКТЕ ЧЕЛОВЕКА

АННОТАЦИЯ: Данная статья посвящена изучению особенностей семантики фразеологических единиц (ФЕ) английского языка с когнитивных позиций. В частности, внимание уделяется сведениям об интеллектуальных способностях человека. Целью исследования является установление особенностей значений данных фразеологизмов, а также рассмотрение когнитивных механизмов их формирования. В ходе изучения фактического материала выявляется, что основными механизмами формирования значения исследуемых фразеологизмов являются когнитивная метафора, метонимия и метафтонимия. Делается вывод о том, что при осмыслиении свойств человека происходит обращение как к самой концептуальной области ЧЕЛОВЕК, так и к другим концептуальным областям, участвующим в процессах переосмыслиния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фразеологическая единица, когнитивный механизм, метафора, метонимия, метафтонимия

PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE AS MEANS OF REPRESENTATION OF KNOWLEDGE ABOUT HUMAN INTELLIGENCE

ABSTRACT: The given article is devoted to the study of the semantics of phraseological units (PU) of the English language from cognitive positions. In particular, attention is paid to information about a person's intellectual abilities. The aim of the study is to identify the features of the meanings of these phraseological units, as well as to consider the cognitive mechanisms of their formation. In the course of studying the actual material, it is revealed that the main mechanisms for the formation of the meaning of the studied phraseological units are cognitive metaphor, metonymy and metaphony. It is concluded that when comprehending the properties of a person, a reference is made both to the very conceptual field of HUMAN and to other conceptual fields involved in the processes of reinterpretation.

KEYWORDS: phraseological unit, cognitive mechanism, metaphor, metonymy, metaphony

Знания об интеллектуальных способностях как одной из важнейших характеристик человека могут получать вербализацию за счет различных языковых средств. Особое место среди них занимают фразеологизмы. Они способны не просто описывать уровень интеллектуального развития, но и

образно передать сведения о его особенностях за счет обращения к фоновым знаниям из различных сфер человеческой деятельности.

Так, при формировании семантики фразеологических единиц могут использоваться когнитивные механизмы, помогающие обрабатывать сведения о человеке как внутри самой концептуальной области ЧЕЛОВЕК, так и отсылающие нас к знаниям из других концептуальных областей.

Когнитивные механизмы представляют собой способы концептуализации и категоризации, обработки и структурирования разнообразных знаний, используемые интерпретатором для выражения мысли [Галич 2016]. Под когнитивными механизмами понимаются способы мысленной модификации, моделирования и конфигурации различных концептуальных структур [Маслова, Попова 2015].

К числу таких механизмов можно отнести когнитивную метафору, метонимию и метафтонимию, которые могут быть представлены как когнитивные модели формирования знаний о человеке.

Метафорические модели основываются на той или иной характеристики сходства, выделяемой в области-цели или области-источнике в ходе метафорического проецирования. В ходе метонимического проецирования концепт-средство обеспечивает ментальный доступ к концепту-цели. Метонимическое проецирование осуществляется как в пределах одного категориального домена, так и между различными доменами. Метонимические отношения могут реализовываться посредством трех основных моделей: ЦЕЛОЕ – ЧАСТЬ, ЧАСТЬ – ЦЕЛОЕ и ЧАСТЬ – ЧАСТЬ [Рунова 2006].

В ходе процессов осмыслиения знаний о человеке метафорические и метонимические модели могут действовать одновременно, соединяясь в виде метафтонимических моделей. Обратимся к некоторым примерам.

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЧЕЛОВЕК – АРТЕФАКТ

Интеллектуальные способности и психическое состояние человека могут быть описаны с помощью следующего примера:

a sandwich shy of a picnic - a pejorative phrase meaning not very intelligent or of questionable mental capacity. 'He says he's going to start a business selling bees as pets—I think he may be a sandwich shy of a picnic' [TFD].

Можно предположить, что в основе семантики данной ФЕ лежит следующая аналогия: сэндвич, покаким-либо признаком непригодный пикника, ассоциируется с глупым/психически нездоровым человеком за счет характеристики 'свойство - неспособность выполнять свое назначение'. В этом случае способность ясно мыслить является профилируемой чертой человека.

Стоит отметить, что к описываемой неспособности отсылает компонент *shy*, который является результатом переосмысливания. Приписывая продукту питания свойство человека, мы используем метафорическую модель АРТЕФАКТ – ЧЕЛОВЕК. Метафорическое проецирование в данном случае осуществляется за счет характеристики 'свойство – ограниченная функциональность'.

Рассмотрим похожий пример:

a few fries short of a Happy Meal - a pejorative phrase meaning not very intelligent or of questionable mental capacity. 'Every time Paul tells me about his latest conspiracy theory, I can't help thinking that he's a few fries short of a Happy Meal' [TFD].

Метафорический перенос по модели ЧЕЛОВЕК – АРТЕФАКТ в данном случае осуществляется за счет характеристики 'свойство – недостаточность':

недостающее количество картошки-фри в наборе «Хэппи Мил» ассоциируется с нехваткой интеллектуальных способностей.

Метафорическая модель ЧЕЛОВЕК – АРТЕФАКТ (пища) также определяет семантику следующих ФЕ, где наименования продуктов питания используются для прямой отсылки к человеку:

smart cookie - a clever and intelligent person [TFD]

sharp cookie - a particularly smart, witty, or clever person [TFD].

Важно отметить, что в примере sharp cookie острота края печенья метафорически приравнивается к остроте ума (т.е. дополнительно задействуется метафорическая модель АРТЕФАКТ – ЧЕЛОВЕК на основе характеристики ‘свойство – острота’), в первом примере информацию об интеллектуальных способностях напрямую передает компонент smart.

Обозначить точно характеристику, на основе которой осуществляется метафорическое проецирование при формировании данных фразеологизмов, довольно проблематично. Можно только предположить, что данные продукты позитивно оцениваются людьми, и эта положительная оценка служит основой при наименовании людей, что добавляет некоторый оттенок ласкательности.

При формировании значения следующего примера задействуется метафорическая модель ЧЕЛОВЕК – АРТЕФАКТ (столовый прибор):

not the sharpest knife in the drawer - not intelligent; dim-witted or prone to stupidity. ‘Her new boyfriend isn’t the sharpest knife in the drawer, but he’s pretty good looking!’ [TFD].

В данном случае концептуальное сходство устанавливается за счет характеристики ‘свойство – неспособность выполнять свою функцию’: тупой нож ассоциируется с глупым человеком, при описании человека профилируются знания об интеллекте. При этом наименование мебели drawer может рассматриваться как отсылка к некоему объединению объектов: мы получаем сведения об ограниченной выборке объектов, концептуально «хранимых» вместе, на контрасте с остальными происходит характеристика одного из них. Следовательно, можно также вести речь о связи между концептами ЧЕЛОВЕК и МЕБЕЛЬ за счет характеристики ‘совокупность объектов’(определенное сообщество людей как набор ножей в выдвижном ящике).

МЕТОНИМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЧАСТЬ – ЦЕЛОЕ

При передаче сведений об интеллектуальных способностях человека могут использоваться различные метонимические модели. Например, модель ЧАСТЬ (предмет одежды) – ЦЕЛОЕ (человек) задействуется при формировании семантики следующих примеров:

smarty boots (smarty-boots) - a know-all, someone who knows all the answers [PDEI 1994: 168].

clever boots - a light-hearted or humorous way to refer to an intelligent or clever person. Primarily heard in Australia. ‘Judy’s such a clever boots. She solved the puzzle in 30 seconds’ [TFD].

smarty pants - one who obnoxiously and frequently attempts to assert perceived superiority in intelligence; a know-it-all. ‘Don’t be such a smarty pants. You don’t know everything’; one who makes jokes and uses sarcasm in an attempt to seem witty, but instead is deemed annoying; a smart aleck. ‘OK, smarty pants, are you going to help me, or just stand there mocking me all night?’ [TFD].

Так, при использовании данной модели за счет наименования одежды производится отсылка к человеку, который ее носит, а информация об умственных способностях передается при помощи компонентов *smarty* и *clever*. При этом в примерах с компонентом *smarty* (умник, умница) прослеживается отрицательная оценка излишней демонстрации умственных способностей.

МЕТОНИМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЧАСТЬ – ЧАСТЬ

При формировании семантики следующих примеров особую роль приобретает компонент *head*:

to have a head on one's shoulders – to possess good judgment [PDEI 1994: 78].

to have an old head on young shoulders - possessing greater wisdom than might be expected of a young person. 'If you are a young man confronted with a difficult problem, you need an old head on young shoulders' [PDEI 1994: 78].

have a good head on one's shoulders - be intelligent or shrewd; have good sense or good judgment. 'We can depend on George to figure it out-he has a good head on his shoulders' [TFD].

Как можно заключить из первого примера, компонент *head* дает представление о мыслительных способностях человека, и наличие головы расценивается как наличие способности здраво мыслить. В примере *to have an old head on young shoulders* уточняется, что проявление мудрости приписывается молодому человеку, несмотря на юный возраст, субъект демонстрирует «взрослый» взгляд на жизнь.

Пример *have a good head on one's shoulders* является производным от второго примера – он возник в 1500-е годы, а в современной форме стал употребляться с 1800-х. Компонент *good* позволяет положительно оценить интеллектуальные способности.

Рассматриваемые фразеологизмы констатируют наличие интеллекта, поэтому мы можем сделать вывод о том, что человек умен. Следовательно, можно утверждать, что при формировании семантики данных ФЕ также задействуется метонимическая модель ЧАСТЬ2 (причина) – ЧАСТЬ1 (следствие), а в качестве ЦЕЛОГО рассматривается ситуация, в которой через описание физических качеств человека происходит отсылка к качествам интеллекта за счет установления причинно-следственных отношений.

Сразу две метонимические модели задействуются в следующем случае:

mouth breather - someone who is dimwitted, foolish, or stupid; someone of low or stunted intelligence. Used as an insult. 'That bully is a such a mouth breather, I bet he has the IQ of a rock' [TFD].

Когда человек дышит через рот, выражение его лица кажется нетипичным: несколько удивленным или немногопотерянным. Таким образом, на первоначальном этапе формирования семантики ФЕ по модели ЧАСТЬ1 (следствие) – ЧАСТЬ2 (причина): удивленное выражение лица как следствие замещает причину – дыхание через рот. Такое «потерянное» выражение лица ассоциируется с невысокими характеристиками интеллекта. По выражению лица люди склонны делать выводы о качествах ума, поэтому далее используется уже метонимическая модель ЧАСТЬ1 (внешнее проявление интеллекта) – ЧАСТЬ2 (характеристика интеллекта), где в качестве ЦЕЛОГО рассматривается ситуация, в которой через внешнее проявление описываются интеллектуальные качества, человек описывается как недалекий.

МЕТАФТОНИМИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ

При описании умственной деятельности человека целый ряд примеров строится на отсылке к наименованию головы:

- » dead from the neck up - 1) stupid. (With a "dead" head.) 'She acts like she is dead from the neck up'; 2) no longer open to new ideas. 'Everyone on the board of directors is dead from the neck up' [TFD].

Во-первых, в ходе метонимического сдвига наименование головы как части тела, ассоциирующейся с процессом мышления, замещается описанием ее расположения - from the neck up (модель ЧАСТЬ (расположение части тела) – ЦЕЛОЕ (часть тела)). Во-вторых, компонент dead переосмысливается в рамках концептуальной области ЧЕЛОВЕК. В ходе метафорического проецирования по модели ПСИХИЧЕСКОЕ-ФИЗИЧЕСКОЕ отсутствие движения мыслей ассоциируется со смертью на основе характеристики 'свойство - отсутствие деятельности'.

Метонимическая модель ЧАСТЬ2 (причина) – ЧАСТЬ1 (следствие) используется при формировании значения следующего фразеологизма:

- » have rocks in (one's) head - to be thoroughly stupid, crazy, absurd, incorrect, etc. [TFD].

В данном случае выстраивается представление о том, что вместо мозга у человека в голове находятся камни, следствием чего выступает неспособность мыслить. В качестве ЦЕЛОГО рассматривается ситуация, в которой через физические особенности человека осуществляется описание его невысоких интеллектуальных способностей. Отметим, что присравнении мозга описываемого человека с камнями осуществляется метафорический перенос.

Важно отметить целый ряд фразеологических единиц, включающих наименование head и используемых для описания низких интеллектуальных способностей человека: melon head, bean head, dough head, putty head, helium head. При формировании семантики данных примеров во всех случаях действует метонимическая модель ЧАСТЬ (часть тела) – ЦЕЛОЕ (человек). При этом также используется метафоризированный компонент, уточняющий значение наименования head. Обратимся к дефинициям данных примеров, чтобы установить используемые метафорические модели:

- » melon head – a stupid or foolish person. 'Don't listen to his advice! He's a total melon head when it comes to finances' [TFD].

Можно предположить, что в данном случае за счет характеристики 'свойство – пустота' устанавливается физическое сходство между концептами ЧЕЛОВЕК и РАСТЕНИЕ: пустая внутри дыня метафорически ассоциируется с пустой головой (без мыслей). Кроме того, в данном случае нельзя не отметить отсылку к сходству по форме.

Еще одним примером наименования недалекого человека может послужить следующая ФЕ:

- » a bean head - a dumb, clodish person [TFD].

Установить характеристику, послужившую основой для метафорического проецирования, достаточно сложно. Этимологический словарь отмечает относительно слова bean'... a metaphor for "something of small value" it is attested from c. 1300. Meaning "head" is U.S. baseball slang 1905.' Возможно, при установлении сходства между концептами ЧЕЛОВЕК и РАСТЕНИЕ была задействована характеристика 'размер', чтобы отметить незначительность умственных способностей.

Второе значение данной ФЕ - a drug addict who primarily or only uses pills [TFD] – отсылает к более простой метафорической модели АРТЕФАКТ (препарат в виде капсулы) – РАСТЕНИЕ за счет сходства бобов и капсул по форме.

Четвртой концептуального сходства, определившей метафорическое проецирование в следующих случаях, вероятно, является характеристика 'свойство':

dough head (dough-head) - someone who is dumb or stupid. 'Did you see the guy who's wearing two different shoes? What a dough-head' [TFD].

putty head – a foolish, stupid, or idiotic person—i.e., someone with putty for brains. Sometimes hyphenated or spelled as a single word. 'It's no surprise to me that the country's economy is tanking with that putty head in charge' [TFD].

helium head - a fool; an airhead. 'Well, what's that helium head done now?' [TFD].

Так, вязкость и податливость теста и пластилина, а также легкость гелия (второй по легкости инертный газ после водорода [DA]) ассоциируются с наличием таких же мыслей и, как результат, «вязкого»/невнятного или «облегченного»/несерьезного мыслительного процесса.

Как можно заключить, интеллектуальные способности человека могут оцениваться как положительно, так и отрицательно. При их описании сведения могут переосмысляться внутри самой концептуальной области ЧЕЛОВЕК, а также может использоваться информация из других концептуальных областей, например, АРТЕФАКТ или РАСТЕНИЕ. При формировании семантики ФЕ, формирующихся за счет метонимических моделей, важную роль играет осмысление наименований частей тела человека. Прежде всего, ключевую роль играет компонент head, отсылающий к человеку как мыслящему существу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Галич Т. С. К определению понятия когнитивного механизма // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах: материалы VIII международной научной конференции (20-22 апреля 2016 г.). Челябинск, 2016. Т.2. С. 205 –208.
2. Маслова Ж. Н., Попова Е. А. Проблема разграничения когнитивных процессов, механизмов, операций // Иностранные языки в контексте межкультурной коммуникации: Материалы докладов VII Междунар. конф. (25-27 февраля 2015 года) – Саратов: ИЦ «Наука». 2015. С. 80–84.
3. Рунова Н. В. Когнитивные основы образования новых метонимических значений существительных (на материале английского языка): автореф. дис. ...канд.филол. наук. Калининград, 2006. 25 с.
4. DA - Словари и энциклопедии на Академике. URL: <https://dic.academic.ru/> (дата обращения 29.01.2019)
5. PDEI - Gulland D.M., Hinds-Howell D. The Penguin Dictionary of English Idioms. Second edition. L.: Penguin Books, 1994. 305 p.
6. TFD - The Free Dictionary by Farlex. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (дата обращения: 29.01.2019).

Анастасия Владимировна Олесик

ТГУ им. Г.Р. Державина

Российская Федерация

ФОРМУЛЫ ОБРАЩЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются формы обращения как особый способ взаимодействия людей в различных речевых ситуациях. Обращается внимание на то, что обращение следует считать языковой универсалией. Оно обслуживает организацию и регуляцию коммуникативных отношений. Выбор определенной формы обращения отражает отношение к собеседнику, обусловленное самыми различными факторами. Именно поэтому обращение является социально важным компонентом диалогической речи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: формы обращения, обращение как языковая единица, семейная коммуникация, звательные формы, коммуникативный опыт

FORMS OF ADDRESSING IN THE RUSSIAN LANGUAGE

ABSTRACT: The article considers the forms of addressing as a special way of communication between people in different verbal situations. It pays attention to the fact that the addressing should be considered a language universal. The addressing serves the organization and regulation of communication relations. The choice of a particular form of addressing reflects the attitude to the interlocutor, due to a variety of factors. That is why the addressing is a socially important component of dialogical speech.

KEYWORDS: forms of addressing, addressing as a linguistic unit, family communication, vocative forms, communication experience

В настоящее время обращение рассматривается учеными как особый способ взаимодействия людей в различных речевых ситуациях. Исследователи отмечают и тот факт, что в современной речевой текстовой коммуникации все чаще нарушаются стандартные условия употребления обращения и изменения форм в русской языковой культуре.

Вместе с тем в современной лингвистике сложились четкие представления о сущности обращения как языковой единицы и его признаках, но вопрос об образовании форм по определенным формулам остается актуальным.

Обращение понимается, как «слово (или сочетание слов), называющее того, к кому (чему) обращаются с речью» [Гольдин 1983:80] и является такой конструкцией, которая употребляется для того, чтобы привлечь или поддержать внимание собеседника. В «Лингвистическом энциклопедическом словаре» обращение трактуется, как «грамматически независимый и интонационно обособленный компонент предложения или более сложного синтаксического целого, обозначающий лицо или предмет, которому адресована речь» [Лингвистический энциклопедический словарь 1990:430]

Обращение как языковая единица изучалось учеными в разных аспектах. Так, И.Н. Кручинина, рассматривая обращение с точки зрения морфологии, отмечает,

что «обращение выражается именительным падежом существительного или любой равнозначной словоформой в сочетании с особой звательной интонацией, нередко поддержанной вокативным междометием «о»» [Кручинина 1990:340]. А.В. Полонский же указывает на существование в языке особых звательных форм, которые «хотя и ограничены разговорно-общодной сферой речи, должны получить свое морфологическое определение». Таким показателем, по мнению ученого, является нулевая флексия [Полонский 2000:18], например: Петь! Степ! Коль! Саш!:

- » «Я вижу, Лев, ты любишь фантазировать!» [Трифонов 1976:12];
- » «Не знаю, Петь, — честно ответил я» [Белоусова 2000:22].

Но следует отметить, что такие формы обращения приобретают характер формул и используются только в разговорной речи, могут носить просторечный признак.

Употребление таких форм обращения объясняется тем, что большую роль в семейной коммуникации играет домашнее имя (семейное прозвище, название родственных отношений). Ведь они не только обозначают члена семьи, но и выражают личностное отношение говорящего к близкому человеку. В семейном общении в русском языке наряду с такими обращениями, как мама, папа, брат, сестра, бабушка, дедушка, дочка, сынок используются и специфические: мамка, папка, братан, братуха, сеструха, сына, доча, баушка, бабка, дедка, дедушко, например:

- » «Нагнись ко мне, доча, — сипя, попросила больная, — хочу у тебя спросить» [Грекова 1987:6].
- » «Ох, сеструха, сеструха!» [Астафьев 1968:7].

В речи молодых людей в последнее время становятся частотными такие формы, как мелкий, мелкая, папик, мамик. Можно согласиться с А.В. Занадворовой, что форма папка в таких семьях представляется вполне употребительной, а мамка - несколько грубоватой; возможны также просторечные обращения братан, сеструха, сына, доча [Занадворова 2003:303-304].

Такие семейные номинации отражают коммуникативный опыт носителя русской речевой культуры, индивидуальное преломление семейных, групповых или общекультурных норм. По мысли Б. М. Гаспарова, «носитель языка сознает, что некоторые из аспектов его памяти имеют заведомо индивидуальный, сугубо личный характер; некоторые принадлежат более или менее узкому и четко очерченному кругу своих, разделяющих тождественный опыт, о третьих можно сказать, что они имеют хождение в неопределенной по составу среде» [Гаспаров 1996:279]. Интересно и функционирование семейных обращений, выраженных собственными именами. Так, в общении между супругами можно услышать уменьшительные формы обращений, например, Верунчик, Коленька, Валюша:

- » «Валюша, неужели это всё серьезно?» [Грекова 1962:18].
- » «Кирюша, прости меня...» [Грекова 1987:3].

Кроме имен собственных, часто употребляются их заменители, нарицательные существительные, связанные с наименованием небесных тел, растений, симпатичных лесных зверушек и т.д., например: зайчик, тополек, солнышко, например:

- » «Здравствуй, солнышко! Дай поцелую» [Грекова 1962:16].

В семейном взаимодействии такие обращения выражают отношение

друг к другу, формируют установку на долгосрочное семейное сотрудничество, установление добрых, хороших отношений в семье. Они также могут представлять и один из частотных вариантов имени, включаясь в «длину ряда имен для конкретного человека» [Занадворова 2003:307]. Так, в примерах А. В. Занадворовой длина ряда имени жены и мужа включает от пяти единиц и больше [см.: Там же:306]. Кроме того, такие имена часто выступают в игровой функции и используются в зависимости от ситуации общения.

Традиционно обращение изучалось в разделе синтаксиса, а по форме выражения - функциональной лексикологией при рассмотрении коммуникативной значимости динамических процессов, при изменении соотношения в системе лексических коммуникаций русского языка. В.Н. Ярцева, например, называет обращением «грамматически независимый и интонационно обособленный компонент предложения или более сложного синтаксического целого, обозначающий лицо или предмет, к которому адресована речь» [Ярцева 1999:340-341]. А Руднев А.Г. трактует обращение не как подлежащее, а как особый член предложения, не являющийся ни главным, ни второстепенным, как член предложения третьего порядка, который связывается с предложением особым видом синтаксической связи соотносительной связью [Руднев 1959:120].

Другие исследователи оригинально объясняют обращение, исходя из общей концепции связи мышления и языка, которая наиболее полно изложена в авторской монографии Адрентова Б.М. «Основы русской грамматики»: «слово или словосочетание с определенным объективным содержанием», которое в основе своей имеет «форму мысли – понятие об адресате речи» [Проничев 1971:24]. В кратком справочнике по современному русскому языку под редакцией П.А.Леканта обращение трактуется как синтаксическая формула, употребляемая в речи для того, чтобы привлечь или поддержать внимание собеседника. Как средство речевого контекста, обращение употребляется с предложением, но не входит в его структуру и само не оформляет высказывание. Следовательно, обращение непосредственно входит в общение, в коммуникативный акт, представляя собой речевое действие, отсюда его отделимость от других слов в предложении и его интонированность. В Русской грамматике (1980) отмечает, что «обращение – это распространяющий член предложения – имя в форме именительного падежа, возможно с зависящими от него словоформами, называющий того, к кому адресована речь. В роли обращения чаще всего выступает существительное; однако обращением может быть и прилагательное (причастие)» [Шведова 1980:163].

Формой обращения в современном русском языке является существительное в форме именительного падежа со значением лица, собственное или нарицательное. Расположение обращения является свободным; наиболее соответствует функции обращения его употребление перед предложением.

В русском языке сложились формы «традиционного» обращения. Помимо функции обращения, они передают эмоциональное отношение к лицу; с этой же целью при конкретных существительных употребляются прилагательные. Официальными обращениями в настоящее время являются слова товарищ, а также гражданин, гражданка; они могут сочетаться с именами собственными и нарицательными. Грамматическая форма обращения употребляется при так называемом олицетворении, то есть обращении к предметам, отвлеченным понятиям. В поэтической речи эта конструкция используется как экспрессивно-эмоциональное средство [Леканта 1991:307-308].

В учебном пособии «Современный русский язык. Синтаксис простого предложения» Е.С. Скобликовой подчеркивается, что «обычной функцией обращения является функция установления контакта с собеседником» [Скобликова 2006:122]. В зависимости от ситуации речи она проявляется в разных, более простых и менее простых вариантах. Обращение может использоваться только для того, чтобы привлечь внимание собеседника, информировать о том, что именно к нему обращаются с речью. Когда диалог уже развернулся, информация о том, к кому обращаются с речью, становится ненужной. В этих условиях обращение может стать выразителем вежливого или дружеского внимания по отношению к собеседнику. В обращении к незнакомому человеку не следует употреблять фамильярные формы и, конечно, все недопустимы грубые обращения.

Но обращение не является таким распространителем, который никак не связан с остальным составом предложения. Такая связь существует. Она выражается, во-первых, в том, что любое предложение, сообщающее о действии или состоянии определенного субъекта и имеющее в качестве сказуемого глагол в форме второго лица, с абсолютной регулярностью может распространяться обращением, называющим субъект, который либо обозначен в подлежащем местоимением, либо не обозначен совсем. Например: «Откройся, мысль! Стань музыкой, слово» (Н. Заболоцкий. Бетховен). Во-вторых, всегда в любом предложении обращение образует синтагму или группу синтагм, либо входит в синтагму вместе с другими словами в предложении.

Итак, обращение следует считать языковой универсалией, поскольку неизвестно языка, которому это явление было бы не присуще. Оно обслуживает одну из важнейших сторон речевой деятельности: организацию и регуляцию коммуникативных отношений. Выбор определенной формы обращения почти всегда прямо или косвенно отражает отношение к собеседнику, обусловленное самыми различными факторами, начиная от отношения возрастной и социальной иерархии, которые связывают собеседников, и кончая личными отношениями между ними, эмоциональным состоянием говорящего в данной ситуации, степенью его этической культуры и так далее. Поэтому обращение является социально важным компонентом диалогической речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ярцева В.Н.. Языкоzнание. Большой Энциклопедический словарь. Москва, 1999.
2. Занадворова А. В. Отражение социальной дифференциации языка в языковой жизни малых социальных групп (на примере семьи) // Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация. Москва, 2003.
3. Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ: Лингвистика языкового существования. Москва, 1996.
4. Кручинина И.Н. Обращение// Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990.
5. Полонский А. В. Категориальная и функциональная сущность адресности (на материале русского языка в сопоставлении с польским): Авто-реф. дис. . докт. филол. наук: 10.02.01 /А. В. Полонский; Орловский гос. ун-т. Орёл, 2000.
6. Краткий справочник по современному русскому языку / под ред. П.А.

- Леканта. Москва, 1991.
7. Шведова Н.Ю. Распространение предложения включением обращения. Москва, 1980.
  8. Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения. Москва, 2006.
  9. Трифонов Ю. Дом на набережной. Москва, 1976.
  10. Белоусова В. Второй выстрел. Москва, 2000.
  11. Чулаки М. Прощай, зеленая Пряжка. Москва, 1998.
  12. Грекова И.. Летом в городе. Москва, 1962.

530.145:165

Д-р Мартин ПоповскиФилозофско друштво на Македонија
Република Северна Македонија

„СРАМЕЖЛИВОСТА“ НА КВАНТНИОТ СВЕТ: КВАНТЕН ЗЕНОН-ЕФЕКТ

АПСТРАКТ: Квантната механика уште од нејзиното појавување продуцира достигнувања и открива феномени кои „стомакот“ на класичниот научник и филозоф на науката тешко може да ги „свари“. Еден од овие феномени е т.н. „квантен Зенон-ефект“. Тој се јавува при константното набљудување на еден нестабилен квантен систем, со што се стопира текот на времето за тој систем и со тоа спречува неговото распаѓање. Филозофското промислување на овој ефект, води кон анализа на интерпретациите на општиот проблем на мерењето во квантниот свет, а со тоа и кон анализа на филозофските интерпретации на квантната механика земена во целина. Од анализата на овие интерпретации произлегува заклучокот дека научното познание на квантно ниво игра фундаментална улога во оформувањето на сопствениот предмет на истражување.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: филозофија на науката, квантен Зенон-ефект, квантна механика, мерење, интерпретација

THE “SHYNESS” OF THE QUANTUM WORLD: QUANTUM ZENO EFFECT

ABSTRACT: Since its beginnings, Quantum mechanics produces discoveries that the weak stomach of the scientists and philosophers with classical philosophical standpoints find difficult to digest. One of these discoveries is the Quantum Zeno effect. This effect appears when an unstable quantum system is repeatedly observed, which results in stopping the flow of time for that system and preventing it from decay. The philosophical analysis of this effect leads towards different interpretations of a more general problem – the quantum measurement problem, and towards different philosophical interpretations of quantum mechanics itself. The analysis of these interpretations is summarized in the conclusion that the scientific knowledge plays a fundamental role in forming the object of that knowledge on a quantum level.

KEYWORDS: philosophy of science, Quantum Zeno effect, quantum mechanics, measurement, interpretation

Како ниту една друга научна област, уште од нејзините зачетоци па сè до денешен ден, квантната механика со своите достигнувања ги изненадува и вчудовидува научниците и филозофите на науката испречувајќи ги пред тешки задачи да ја интерпретираат смислата на случаја во микросветот и теориите кои се однесуваат на нив. Во таа смисла воопшто не е случајно што еден од основоположниците на квантната механика Нилс Бор вели: „Оние кои не се шокирани кога се сретнуваат со квантната теорија, тие неа не ја разбираат¹“.

¹. Оваа констатација, како што пренесува Вернер Хајзенберг, Бор ја искажал усно во јуни 1952 година во Копенхаген при разговор со него и со Волфганг Паули (Види: Heisenberg, 1971, 206).

Една од појавите во квантната механика кои ја шокираат научната и филозофската јавност и околу кои во поново време се води широка научно-филозофска дебата е т.н. „квантен Зенон-ефект“.

Иако постојат назнаки за формулатија на овој ефект во неколку претходни истражувања, квантниот Зенон-ефект за прв пат е детално елабориран во 1977 година во трудот на Мисра и Сударшан со наслов: „Зеноновиот парадокс во квантната теорија“ (Sudarshan and Misra, 1977), а подоцна, во 1990 година, за прв пат и експериментално поткрепен од страна на Итано, Хајнцен, Болингер и Вајнленд (Itano et al., 1990). Според квантната теорија, еден нестабилен квантен систем (на пример: радиоактивна честичка) со точно определена веројатност ќе се распадне во одреден период, преминувајќи во состојба која се разликува од првичната. Но, Мисра и Сударшан предвидуваат дека постојаните опсервации на нестабилниот квантен систем вршени со определена фреквентност, би можеле да го инхибираат ова распаѓање до ниво на потполно стопирање на транзицијата од првичната во распаднатата состојба т.е. до своевидно стопирање на текот на времето за набљудуваниот квантен систем. Со други зборови, како што велат самите тие: „Една нестабилна честица која е постојано набљудувана за да се провери дали се распаѓа, никогаш нема да се распадне“ (Sudarshan and Misra, 1977, 756). Поточно, доколку започнеме со мерење (набљудување) на честицата во одреден момент $T=0$ и мерењето го извршиме во одреден момент t за да видиме дали честицата е во почетна (нераспадната) состојба, брановата функција која се однесува на честицата колабира, ресетирајќи ја честицата во нејзината почетна состојба, исто како изминатото време помеѓу 0 и t да не се случило. Доколку мерењата се вршат со точно определена фреквентност, брановата функција постојано ќе колабира, враќајќи ја честицата во иницијлната состојба со што текот на времето за честицата постојано ќе биде суспендиран, спречувајќи го нејзиното распаѓање (Sunberg, 2015, 14). Оттука можеме да заклучиме дека при одредени услови, квантниот свет ја поседува „карактерната особина срамежливост“, бидејќи додека е набљудуван тој се „вкочанува“ и не се однесува во рамките на вообичаените квантни процеси².

На оваа, во најмала рака, чудна појава, Мисра и Сударшан ѝ го даваат името „квантен Зенон-ефект“³ правејќи аналогија со познатата апорија со стрелата во лет на Зенон, еден од најпознатите претставници на античката Елејска школа. Зенон сакајќи да докаже дека движењето не постои т.е. дека претставува заблуда, поставува четири апории познати по имињата: Стрела во лет, Ахил и желката, Дихотомија и Стадион. Апоријата за стрелата во лет се состои во тоа што, според Зенон, доколку го разложиме движењето на една стрела во лет, можеме да заклучиме дека тоа се состои од бесконечно многу моменти во кои стрелата мирува. Кога ќе ги собереме сите тие моменти во кои стрелата е во неподвижна состојба, нивниот збир повторно претставува мирување, што укажува на тоа дека стрелата не се движи. Со тоа Зенон сака да покаже дека движењето всушност не постои т.е. дека претставува привид. На сличен начин квантните честички мируваат (не се распаѓаат) бидејќи од мноштвото репетитивни мерења извршени врз нив при кои честичката мирува, крајниот резултат е дека честицата останува постојано неподвижна, спротивно од очекувањата.

². Покрај појавата на квантниот Зенон-ефект, можна е и појава на т.н. „квантен анти-Зенон-ефект“ кој се состои во тоа што доколку набљудувањата ги вршиме со точно определена поинаква фреквентност, тогаш распаѓањето на нестабилниот квантен систем се забрзува.

³. Овој ефект е познат и под имињата: „Турингов парадокс“, „Ефектот на кучето-чувар“ (анг.: Watchdog effect) и „Однесувањето на набљудуваното тенџере“ (анг.: Watched pot behavior).

Иако постоењето на квантниот Зенон-ефект за современата наука не е спорно, неговата интерпретација е предмет на широка дебата и бројни несогласувања. Пред појавувањето на квантната механика, но и според вообичаените сфаќања за науката, научниот светоглед претпоставува дека постои објективна реалност чии својства и процеси се независни од набљудувачот и од постапките кои тој ги користи при научното експериментирање. Ова гледиште, најчесто е придржано со детерминистичкиот став дека случаја во физичкиот свет се стриктно одредени од страна на објективните физички законитости кои владеат во светот. Оттука, улогата на научникот е сфатена единствено како пасивен набљудувач кој цели да ги открие тие законитости. Но, како во светлото на оваа класична интерпретација на научното познание, да го објасниме квантниот Зенон-ефект? Очигледно е дека имаме сериозни индикации за напуштање на гледиштето дека научното познание е пасивно однос на предметот на неговото познание, а под сериозен сомнеж потпаѓа и детерминистичкиот аспект на научниот светоглед. Како инаку би го објасниле тоа што случаја на квантно ниво, во случајот на квантниот Зенон-ефект, се директно зависи од процесот на набљудувањето (мерењето) и честиците не се однесуваат онака како што од нив би се очекувало. Всушност, при голем број појави во квантната механика се соочуваме со проблемот на интерпретација на ефектите од интеракцијата помеѓу набљудувачот и набљудуваното, кој во филозофијата на науката често пати е сумиран во т.н. „проблем на мерењето“⁴. Во поглед на проблемот на мерењето Перес истакнува дека: „Бидејќи мора да постои интеракција помеѓу експерименталната апаратура и испитуваниот систем, мерењето на едно свойство на системот неизбежно предизвикува промена на некое друго свойство. Ова важи дури и во класичната физика... Но, класичната физика претпоставува дека мереното свойство објективно постои пред интеракцијата на мерните апарати со набљудуваниот систем. Од друга страна, квантната физика е инкомпабилна со ставот дека мерењата откриваат некаква непозната но претходно објективно егзистирачка реалност“ (Peres, 2002, 14). Или како што вели Санберг: „Во квантниот свет мерењето е помистериозно [од мерењето во макросветот, М. П.] бидејќи Шредингеровата равенка ги дозволува сите можни состојби, дури и оние кои се меѓусебно исклучиви, сè додека не се случи набљудувачка интеракција и една од можностите не се актуелизира“ (Sunberg, 2015, 8). Дилемите кои ги продуцира ваквата ситуација резултираат со појава на голем број потенцијални решенија на проблемот на мерењето, од кои пак, можат да се воочат и различните филозофски интерпретации на квантната механика земена во целина.

Прашањето за интерпретацијата на квантната механика резултира со пролиферација на голем број стојалишта кои се базираат врз различни филозофски

⁴. Овој проблем во науката е директно изразен низ Хајзенберговиот принцип на неопределеноста кој во продолжение ќе го изложиме накратко. За да добиеме податоци за карактеристиките на една честичка (нејзината положба и импулс) единствен начин е да ја осветлим, т.е. да ја мериме со помош на светлосни зраци. Притоа, положбата на честичката не е можно да се одреди попрецизно од растојанието помеѓу два брега на бранот светлина кој е упатен кон честичката. За попрецизно да ја одредиме положбата, потребно е да користиме светлина со повисока фреквенција т.е. со помала бранова должина. Од друга страна, согласно со Планковата хипотеза, не може да мериме со произволно мала количина на светлина, туку мора да употребиме најмалку еден квант. Квантот влијае врз честичката и пречи во точното одредување на нејзините карактеристики, бидејќи покрај брановата има и корпускуларна природа. Ако користиме светлина со повисока фреквенција со цел попрецизно да ја одредиме положбата на мерената честичка тогаш енергијата на квантот ќе се зголеми и тој ќе има посилно влијание врз импулсот на честичката. Оттука произлегува дека колку попрецизно успеваме да ја одредиме положбата на една честичка, толку понепрецизни информации добиваме за нејзиниот импулс. Истото важи и во спротивната ситуација - колку попрецизно го мериме импулсот на една честичка, толку понепрецизни ќе бидеме во одредувањето на нејзината положба

позиции и се карактеризираат со голем број на специфични идеи кои повикуваат на филозофска рефлексија. Во врска со големиот број разнородни интерпретации на квантната теорија, истакнатиот американски физичар Дејвид Мермин вели: „Нови интерпретации се појавуваат секоја година. Но, ниту една од нив не исчезнува“ (Mermin, 2012, 8). Дури и кога би ги издвоиле поистакнатите интерпретации, тие би биле петнаесеттина на број, а просторот во овој труд е премогу мал за да направи дури и краток осврт кон сите нив. Затоа ќе се поведеме според една позната анкета реализирана во 2011 година помеѓу елитни физичари, филозофи и математичари на конференцијата „Квантната физика и природата на реалноста“, каде 42% од анкетираните се изјаснуваат во полза на т.н. „Копенхагенска интерпретација“, на второ место со 24% од гласовите се теориите кои имаат т.н. „Квантен информациски пристап“, а со 18%, на трето место е „Мултиверзумската интерпретација“ (За резултатите од целосната анкета види: Schlosshauer, Kofler, Zeilinger, 2013). Накратко ќе се осврнеме на овие три интерпретации, не само затоа што се најзастапувани, туку затоа што, интересно, секоја од нив се потпира врз различни филозофски онтолошко-познавателни претпоставки.

Копенхагенската интерпретација е содадена од страна на двајца од основачите, и истовремено великани, на квантната механика Нилс Бор и Вернер Хајзенберг, за време на нивната соработка во Копенхаген во 1927 година. Според оваа интерпретација со процесот на мерењето потполно случајно „се одбира“ еден од можните исходи (една од можните состојби на микрочестицата) чија веројатност е точно дефинирана во описот на брановата функција. Оттука, индетерминизмот се појавува како главна карактеристика на оваа интерпретација. Таа ја сфаќа индетерминираноста како интринсичен аспект на квантната ситуација, а не како последица на некаква човечка немоќ да ја разбере таа ситуација. И не само тоа. Според Копенхагенската интерпретација, бесмислено е се зборува за некаква објективна состојба на квантните честици вон нивната интеракција со набљудувачот, т.е. вон процесот на нивното мерење. За застапниците на ова гледиште реалноста е во самата опсервација, а не во честицата сама по себе. Оттука, според оваа интерпретација не може да стане збор за квантен свет сам по себе, туку квантниот свет секогаш го опфаќа и набљудувачот, со што на брановите функции кои се однесуваат на квантните честици им се одзема онтолошката реалност и се припојуваат кон самото познание за нив.

Информацискиот пристап во толкувањето на квантната механика сублимира повеќе интерпретации чиј заеднички став е дека квантната механика го претставува човековото познание за квантниот свет, а не самиот квантен свет. Оттука колапсот на брановата функција кој се случува при процесот на мерењето (како што беше описано погоре при објаснувањето на квантниот Зенон-ефект) според застапниците на оваа интерпретација се толкува како процес на црпење на информации од страна на набљудувачот со помош на мерењето, а не како објективен настан. Всушност станува збор за инструменталистичко гледиште според кое квантната теорија претставува алатка за објаснување и за предвидување на случувањата во квантниот свет, а не опис на самиот квантен свет. Со тоа информацискиот пристап го одбегнува и игнорира прашањето за објективното постоење на квантните честици, афирмирајќи ја познатата инструменталистичка максима: „Замолчи и пресметувај!“ (Shut up and calculate!).

На третото место, според бројот на застапници, е „мултиверзумската интерпретација“ на Хју Еверет (Hugh Everett). Според оваа интерпретација постои

т.н. „универзална бранова функција“ која претставува бранова функција на квантната состојба на сè што постои. Оваа функција според Еверет претставува фундаментален физички ентитет и оттука е објективно постоечка. Притоа таа детерминистички ги предодредува сите случајувања на сето постоење. Но, веднаш се поставува прашањето: Како е можно детерминистички и објективистички да се интерпретира квантната механика и, на пример, квантниот Зенон-ефект, кога случајноста инкорпорирана во веројатноста со која калкулира квантната механика и влијанието кое го врши набљудувачот додека врши мерења на квантно ниво, имлицираат јасен индетерминизам и нарушен објективизам на квантните процеси? Мултиверзумската интерпретација дава одговор на ова прашање на тој начин што смета дека при мерењето не се случува колапс на брановата функција од кој произлегува исходот од мерењето. Од претпоставката за непостоење на ваков колапс, следува дека сите можни исходи од квантните мерења се физички објективно реални во различни светови т.е. во различни универзуми, од каде потекнува и името на интерпретацијата. Оттука, според мултиверзумската интерпретација, кога вршиме мерење во квантниот свет, се случува еден вид „онтичка експлозија“ која продуцира онолку паралелни универзуми колку што има можни исходи на мерењето, па така секој исход продолжува подеднакво реално да егзистира во свој посебен универзум. На тој начин мултиверзумскиот пристап го ревитализира „подзaborавениот“ објективистички и детерминистички филозофски предзнак во теориската физика на исклучително впечатлив и возбудлив начин.

Сите три интерпретации успеваат и теориски и математички да го инкорпорираат квантниот Зенон-ефект во себе и на специфичен начин да дадат одговор на проблемот на мерењето. Но, иако се базираат врз различни филозофски светогледи, забележливо е изразеното влијание кое врз нивното формирање ја има силната поврзаност на субјективното и објективното, на познанието со познаеното и на мерењето со мереното во рамките на квантната механика. Кај Копенхагенската интерпретација познанието и познаеното се поврзани на полето на квантната механика до таа мера што бесмислено е да се зборува за квантниот свет сам по себе вон набљудувањата на научникот. При информацискиот пристап, пак, идејата за влијанието на познанието врз познаеното се одразува на тој начин што познанието се смета за алатка со која се вршат објаснувања и предвидувања на микро-ниво, а притоа се игнорира прашањето за објективното постоење на она што е познаено. Мултиверзумскиот пристап, навидум успева да се оттргне од идејата за тесната врска помеѓу испитуваочот и испитуваното, оправдувајќи го својот детерминизам и објективизам со воведување на фасцинантно креативна претпоставка за пролиферација на универзуми при текот на квантните процеси. Но, идејата за поврзаноста на познанието и познаеното, по заобиколен пат, на крајот повторно ја стасува мултиверзумската интерпретација, со оглед на тоа што универзалната бранова функција „раководи“ со сето постоечко, па оттука и со човековото познание, како и со неговиот мозок како физички ентитет. На тој начин познанието повторно е инкорпорирано во познавателниот објект и силно е врзано како негов дел, бидејќи во една крајна смисла човечкото познание е делод Универзалната брановата функција. - дел преку кој Универзалната бранова функција се спознава самата себе⁵.

⁵. Во принцип се можни и други интерпретации на квантната механика како и нови поинакви гледиштаза науката и научното познание кои на поинаков начин ќе ја објаснат врската помеѓу научното познание и неговиот објект. Мојот обид за поставување на темелите на едно поинакво гледиште е изложен во книгата „Епистемологија на научно-познавателните призми: во основата и на маргините на научното“, а овој есеј

Токму тесната поврзаност на квантниот свет со познанието за него, особено во светлото на квантниот Зенон-ефект, претставува инспирација за понатамошни теориски и практични истражувања во современата наука. Така, на пример, Пенроуз (Penrose) и Хамероф (Hameroff) ја поставуваат тезата за квантното сметање во микротубулите во мозочните клетки што има свои импликации при реализацијето на идејата за создавање на квантни компјутери. Хенри Стап (Henry Stapp), пак, ја развива идејата дека квантните бранови функции колабираат само кога се судираат со свеста за нив. Тој своите истражувања ги насочува кон испитување на улогата на умот во колабирањето на брановите функции на микрочестиците, а особено се фокусира кон импликациите од случувањето на квантниот Зенон-ефект во мозочните синапси. Со поставувањето на свеста како фундаментален елемент на Универзумот, истражувањата на Стап претставуваат значаен придонес на современата филозофија на науката на полето на филозофијата на умот и во развивањето на дискусиите за проблемот на слободната волја.

Од сепо ова може се согледа дека улогата која филозофското промислување ја има во развојот на современата наука, не само што не се намалува со сè попрецизното втемелување на современите научни теории и со нивниот прогрес, туку, напротив, постојано се зголемува и рамо до рамо со научните истражувања придонесува во тоа втемелување и во тој прогрес.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Heisenberg, W. (1971). *Physics and Beyond*. New York: Harper & Row.
2. Itano, W., et al. (1990). "Quantum Zeno effect". *Physical Review A*, 41 (5), 2295–2300.
3. Mermin, N. D. (2012). "Commentary: Quantum mechanics: Fixing the shifty split". *Physics Today*, 65 (7), 8-10.
4. Peres, A. (2002). *Quantum Theory: Concepts and Methods*. New York, et al.: Kluwer Academic Publishers.
5. Schlosshauer, M., Kofler, J., Zeilinger, A. (2013). "A Snapshot of Foundational Attitudes Toward Quantum Mechanics. Studies in History and Philosophy of Science" Part B: Studies in *History and Philosophy of Modern Physics*, 44 (3), 222–230.
6. Sudarshan, E. C. G., Misra, B. (1977). "The Zeno's paradox in quantum theory". *Journal of Mathematical Physics*, 18 (4), 756-763.
7. Sunberg, C. N. (2015). *More than One Way to Skin a Schrödinger Cat: Considering Bohr's Philosophy-Physics and Everett's Many-Worlds Interpretation* (Bachelor thesis). Wesleyan University, Middletown.

претставува своевидна продлабочена разгледба на едно од полнијата (квантната механика) каде можат да се ефектираат основните идеи на ова гледиште.

821.161.1.09

**Яна Васильевна Манака
Георгий Махрачев Сергеевич**

ТГУ им. Г.Р. Державина
Российская Федерация

ПОЭТИКА СМЕРТИ В ПОВЕСТИ Б.А.ЛАЗАРЕВСКОГО «ВДОВА КАПИТАНА»

АННОТАЦИЯ: В работе рассматривается художественно-философская специфика поэтики смерти в повести Б.А.Лазаревского «Вдова капитана» (1920). В произведении анализируются образы героев, особенности повествования, речевые конструкции, мистические мотивы. Определяется влияние на поэтику повести конкретных исторических реалий, связанных с Первой мировой войной. В этой связи раскрываются биографические факторы, которые указывают на причины обращения писателя во «Вдове капитана» к теме смерти.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: литература русского зарубежья, Русский Константинополь, повесть «Вдова капитана» Б.А.Лазаревского, поэтика смерти

POETICS OF DEATH IN THE NOVEL BY B.A. LAZAREVSKY «VDOVA KAPITANA»

ABSTRACT: In the research are studied the artistic and philosophical specifics of the poetics of death in the novel by B. A. Lazarevsky «Vdova kapitana» (1920). In the research are analyzed the images of heroes, features of the narrative, speech constructions and mystical motives. The influence of specific historical realities related to the First World War on the poetics of the novel are studied. In this regard, biographical factors are revealed to indicate the reasons for the writer's appeal in the «Vdova kapitana» to the topic of death.

KEYWORDS: literature of the Russian abroad, Russian Constantinople, the novel «Vdova kapitana», B.A. Lazarevsky, the poetics of death

Повесть «Вдова капитана» была опубликована Б.А.Лазаревским 1920 году в Константинополе во время эмиграции. Действие разворачивается в период Первой мировой войны. Одним из проявлений реалий эпохи в произведении стало пристальное внимание писателя к теме смерти. Размышления рассказчика о смерти пронизывают всё произведение. Эта тема проявляется и в сюжете, согласно которому герои везут гроб с останками погибшего капитана на Родину (Россию), и в философских поисках героев, и в диалогах персонажей, и в особых вставных конструкциях, и наличии двойника главной геройни, проводящей спиритический сеанс. Тема смерти также находит отражение в пейзаже, описаниях вагона-операционной, кладбищ, проявляется в мистических мотивах: мотиве вещего сна, в котором является душа покойного, интуитивно-чувственном ощущении рассказчиком эмоций ушедшего из жизни капитана. Тема смерти неразрывно связана с образами русских офицеров, что обусловлено их высокой смертностью на поле боя.

Неслучайно, писатель специально в повести обращает внимание на масштабные потери Русской армии в период Первой мировой войны. Убитые, раненые, пропавшие без вести, пострадавшие от ядовитых газов с августа 1914 года по 1-е октября 1917 года исчисляются тысячами. Так, по сведениям В.Г. Аврамова, убитых офицеров было 12813, солдат – 632077; офицеров и солдат раненных и контуженных – 3748669, без вести пропавших – 2333375, умерших от ядовитых газов – 65158, умерших скоропостижно – 7196, из них от самоубийства – 786 человек [см. подробнее: 1, с. 141-144]. Лазаревский ведет повествование от лица рассказчика-офицера и наполняет произведение множеством отсылок к этим потерям.

Писатель являлся современником этой войны, имел опыт работы в военной сфере: с начале XX века и до эмиграции 1920 года начал работать следователем и секретарем Военно-Морского суда в Севастополе [2, с. 319], стал капитаном военно-морского судебного ведомства, обер-аудитором Черноморского флота; с мая 1918 служил офицером для поручений при военном министре в гетманской армии; в феврале-марте 1919 – в Главном Морском штабе и специальной портовой комиссии в Николаеве и Херсоне в украинской армии; в Вооруженных силах Юга России; в 1919 – 1920 в ОСВАГе [3, с. 265]. Пристальное внимание Лазаревского к событиям Первой Мировой войны отражено также в очерке об убитом в сентябре 1914 года князе Романове Олеге Константиновиче [см. 4, с. 9], опубликованным в журнале «Нива» [см. 5, с. 733-736]. Все эти обстоятельства свидетельствуют о закономерном внимании писателя к военной теме, которая им раскрывается на примере трагичных событий Первой Мировой войны.

Так, трагизм больших потерь на войне проявляется уже в начале повести в обращении рассказчика, образ которого содержит много автобиографических черт. Его образ передан через образ калеки: «Уже второй год, как я, в полном смысле, инвалид...» [6, с. 3].

Само развитие сюжета, согласно которому генерал отправил рассказчику телеграфный приказ «разыскать могилу <...> убитого два месяца назад мужа [главной героини. – Я.М.], вырыть из земли труп и, переложив его в цинковый гроб, отправить в Россию» [6, с. 7], приводит к появлению в повести образа кладбища. Описывается выкапывание гроба, реакция вдовы – истерический приступ, через мрачные картины пейзажа присутствует описание перекладывания останков в новый деревянный гроб.

Второе кладбище фигурирует в первый день: с наступлением сумерек поезд с героями двинулся вперед, но через две или три станции, проехав всего 36 верст, был поставлен на запасный путь, где наутро рассказчик, выйдя из вагона, видит кладбище с крестами над могилами «Петербуржцев, Москвичей и Харьковцев» [6, с. 23], и размышляет о том, что еще долго они пролежат вдали от Родины. И это является отсылкой не только к тематике смерти, связанной с военными реалиями того времени, но и актуальным для литературы военного времени размышлением об упокоении погибших в неродной для них земле. Упоминание и описание Галиции тоже является отсылкой к реалиям войны, ведь Галиция была местом военных действий.

Приводятся воспоминания рассказчика о смерти капитана: «Я вспомнил эту смерть: снаряд влетел в самую землянку и буквально разорвал его на куски, так что пришлось собирать останки, чтобы положить в гроб подобие тела» [6, с. 10-11], описываются его размышления о том, как человек чувствует себя после смерти: «...Я подумал, что всякий внезапно перешедший в другой мир, вероятно, удивляется гораздо больше тех, которые умирали медленно и успели представить себе или угадать будущее» [6, с. 11].

Тема смерти проявляется и в воспоминаниях вдовы о своем покойном муже и философском поиске причин его смерти: «Я всегда верила в высшую справедливость... Но какая справедливость в том, что погиб Сережа, до сих пор не могу понять, а очень хочется: зачем он погиб?» [6, с. 27]. Вера в загробную жизнь, в то, что человек не умирает после смерти, психологически поддерживало людей, которые потеряли на войне своих близких. Некоторые же пытались искать высшие смыслы в этих смертях, как главная героиня повести – Лидия Михайловна. Она же рассказывает о своей поездке в Тифлис на могилу А.С.Грибоедова и знакомстве с историей его вдовы Нины.

В одну из ночей рассказчику «пришлось перелезать через площадку вагона санитарного поезда. <...>. Я [рассказчик. – Я.М.] подумал, что там, за этими окнами, много страдания, неизвестно, что лучше: спокойно-ли лежать в цинковом гробу, или ожидать, что вот завтра тебе отрежут обе ноги?..» [6, с. 30]. Так, в повести возникает образ вагона-операционной, который является прямойсылкой к огромному количеству раненых в Первую мировую войну. Вагон-операционная также является и образом, воплощающим философские размышления рассказчика о смерти и страданиях, возникших на почве колossalных потерь на войне.

Как уже упоминалось, тема смерти лежит в основе сюжета повести: гроб с покойным капитаном присутствует почти во всех сценах произведения, проходя красной нитью через все повествование. Покойный капитан всегда незримо был рядом с героями, он выступает в качестве невольного скрытого наблюдателя. Рядом с героями находится и его гроб, который выступает в качестве предметно-материального напоминания о погившем. Денщик покойного – Хоменко в finale произведения до конца остается возле гроба, разделяя с рассказчиком, также военным, скорбь по покойному.

Новойсылкой к теме смерти, связанной с судьбой русского офицерства, является введение в повесть дополнительной сюжетной линии, раскрытой в сцене-вставке, повествующей о другой вдове (двойнике Лидии Михайловны), мужем которой был капитан первого ранга, и уточнение места и даты его смерти. Краткая история этой вдовы приводится в реплике лейтенанта Васильева: «Когда мы жили в Севастополе, у нас на квартире стояла вдова одного капитана первого ранга, – ее мужа растерзали матросы во Владивостоке в 1905 году. Она очень любила мужа, ну и начала заниматься спиритизмом...» [6, с. 38-39].

Отсылка к событиям 1905 года, происходившим в Владивостоке, обращает внимание к реальным революционным движениям в войсках, происходившим еще до официальной даты начала Первой русской революции (22 января 1905 года). Во Владивостоке с 1905 года по 1906 год проходил целый ряд подобных происшествий. Два выступления попадают на 1905 год: первое выступление состоялось 30-31 октября, вторая вспышка началась 12 ноября. В обоих случаях были пострадавшие и убитые офицеры. Лазаревский мог ссылаться на любое из событий в этой хронологии 1905 года.

В книге материалов и документов под редакцией М.Н. Покровского так обозначено начало первого мятежа: «Выступление гарнизона началось 30 октября (12 ноября) с флотского экипажа, около 1 часа дня. Часть же матросов, около 2.000 человек, кроме того, собралась около базара. <...> Вскоре к морякам присоединился Хабаровский резервный полк, насчитывавший в своем составе, вместе с запасными, до 10000 человек, а также и группы рабочих» [7, с. 363]. Дальнейший ход событий, а также причины возникновения бунтов для анализа

дополнительной сюжетной линии повести неважны, но важны упоминаемые происшествия, касающиеся расправы над офицерами. В том же источнике указывается следующее: «Накопившееся у моряков озлобление против офицеров выразилось в сожжении морского офицерского собрания, здания военно-морского суда, четырех офицерских флигелей, квартиры командира флотского экипажа и старшего помощника командира порта, в квартире же самого командира порта были выбиты окна» [7, с. 364]. В том же источнике приводится фрагмент следственного материала прокурора военно-окружного суда, в котором упомянуты моменты насилия над офицерами: «...Толпа же продолжала кричать и, разбивая окна камнями, двинулась к флигелю, занимаемому офицерами, с таким натиском, что все офицеры, бывшие во флигеле, едва успели через задний двор бежать...» [7, с. 365]. Минеры выступали с повторяющимися криками «бей их белоручек» [там же]. Всё это свидетельствует о явной агрессии в сторону как установленного порядка, так и офицеров, которые пытались противодействовать этому бунту. Но для комплексного обзора реалий 1905 года во Владивостоке нужно упомянуть и о второй вспышке, начавшейся 12 октября.

В том же источнике рассказывается о том, что 11 ноября прибыл первый пароход «Терек» с пленными солдатами, которые принадлежали «к составу Квантунгской крепостной артиллерии. <...> Эти защитники Порт-Артура в течение своего плена получали много брошюр и листков, издаваемых Росс. Соц.-Раб. Партией, и по прибытии во Владивосток вошли в связь с местным комитетом этой партии...» [7, с. 365]. Уже на следующий день, 12 ноября, произошли кровавые события, связанные с митингом прибывших солдат и попыткой дежурного офицера капитана Новицкого остановить их. «В пылу спора и охватившего солдат негодования один горячий канонир ударил капитана Новицкого. Последний выхватил свой револьвер и застрелил этого канонира. <...> Угрожая револьвером, капитан постепенно отступал и, наконец, укрылся в ближайшем здании Чуркинского военного собрания» [7, с. 366], в котором находились и другие офицеры. В результате произошло избиение поручика Лилеева, из-за чего к вечеру он скончался, «боясь быть растерзанным, капитан Новицкий предпочел застрелиться», «были тяжело ранены в голову штабс-капитан Тимофеев и поручик Трофимов, легко ранены штабс-капитан Шкляренко и поручики Митряковский и Жаворонков». «Это событие нарушило мирное течение жизни войск и могло вызвать новые волнения» [там же].

Таким образом, на 1905 год во Владивостоке приходится два ярких события, которые могли волновать Лазаревского, что стало причиной обращения к ним писателя в повести «Вдовы капитана». Возможно, писатель не подразумевал какую-либо конкретную вспышку, так как в повести нет уточнения месяца смерти капитана (двойника покойного капитана Сергея) 1905 года. Уточнение года и места без конкретизации дает возможность предполагать, что для Лазаревского имели важность события вообще, происходящие в то время. И особенно его волновала судьба пострадавших офицеров.

В реплике Васильева о вдове погибшего в 1905 году капитана, рассказывается также и о погибшей подводной лодке, про выживших с нее ничего не было известно. Все это происходило уже после того, как у вдовы погиб муж, следовательно, после 1905 года. Стоит упомянуть, что подводные лодки в русско-японской войне уже были применены со стороны России. Бархатов пишет: «Другим, и очень новым, фактором современных войн являются подводные лодки, и, хотя в течение минувшей войны они

не играли никакой роли, тем не менее, они у нас были и их пытались приспособить к делу. В главном адмиралтействе был сделан доклад о действиях с подводными лодками во время русско-японской войны» [8, с. 1080] или же так отмечает Кладо: «Во всяком случае, как бы ни была еще несовершенна теперь подводная лодка, она уже вошла в состав военных флотов, и при обороне она все-таки может принести громадную пользу» [9, с. 110]. А.И. Сидоров в истории подводных лодок также упоминает об их наличии во время русско-японской войны: «...Во время Японской войны 1904-1905 [Россия. – Я.М.] спешно строила у себя в Петербурге лодки Голландия и Лека перевозя их на Восток по Сибирской дороге, а также выписывала их из Америки» [10, с. 102]. Следовательно, опираясь на произведение и реально-исторические факты, период времени, в который могла погибнуть упомянутая подводная лодка, получается весьма обширным: с 1906 года по 1913 год включительно.

Лейтенант Васильев рассказывает, что потеря любимого мужа толкнула вдову увлечься спиритизмом. Именно она во время сеанса узнала имена выживших офицеров с той самой погибшей подводной лодки: «Через три дня стало известно, что спаслись те самые офицеры, фамилии которых она назвала...»; а достоверность полученной ею информации подкрепляется следующим аргументом: «Ведь ни она и никто другой не мог знать этого в тот момент, когда происходил сеанс...» [6, с. 39].

Сpirитизм является не только отсылкой к ярко раскрытоей теме смерти в повести, аргументом, вследствие которого герой (Лидия Михайловна, два офицера) размышляют о существовании загробной жизни, но и отсылкой ко времени создания произведения. Спиритизм с конца XIX века приобрел широкую популярность и продолжал пользоваться ею вплоть до времен Советской России: «В качестве специфической техники коммуникации с потусторонними духами (преимущественно – с душами умерших) спиритизм <...> первоначально сформировался в англо-американской культуре середины XIX в.» [11, с. 530]. «...Спиритизм, как и магнетизм, был непосредственно импортирован в Россию с Запада. Собственно говоря, массовое распространение спиритизма в России произошло лишь в 1870-е гг.» [11, с. 532].

Массовое увлечение спиритизмом нашло отражение и в литературе. Известно о том, что многие литературные деятели были свидетелями подобных сеансов: «В спиритических сеансах принимали участие, например, Ф.М. Достоевский и Н.С. Лесков» [12, с. 19], Панченко упоминает и о Брюсове, который многократно посещал «различные собрания спиритуалистов» и публиковал «статьи в спиритическом журнале "Ребус"» [11, с. 538]. Однако, по мнению Панченко, «есть все основания утверждать, что культурная практика спиритизма оказала на русскую литературу довольно слабое влияние – по крайней мере, по сравнению с литературой американской или английской. Показательно, что и литераторы "Серебряного века" <...> в истории русской культуры – уделяли спиритизму сравнительно мало внимания. Даже те из отечественных писателей-модернистов, кто имел отношение к многочисленным спиритическим кружкам рубежа столетий <...> относились к подобным занятиям не слишком серьезно» [11, с. 537-538].

Тем не менее, спиритизм как отражение эпохи был зафиксирован в сюжетно-образной системе многих произведений, так как он стал популярен во всех слоях общества и просуществовал долгое время: «...В качестве культурной практики русский спиритизм сохранялся и в 1930-х гг., и позднее. По-видимому, основными носителями этой практики были средние слои городского общества, в частности – "интеллигенция"» [11, с. 538]. Именно поэтому обращение к спиритизму является отсылкой как к реалиям времени действия в повести, так и к времени создания

произведения. Последнее можно рассматривать в отношении культурных традиций России, поскольку писатель только эмигрировал из страны – в 1920 году, и в этом же году была издана повесть «Вдова капитана».

Также стоит еще обратить внимание и на реплики артиллерийского поручика Иванова и флотского офицера, лейтенанта Васильева. Образы обоих выстраиваются через диалог. Так, лейтенант Васильев – человек, которого ранило осколком в одном из походов возле Ревеля, вследствие чего был прикомандирован к главному морскому интенданту. Ему тяжело из-за ощущения своей ненужности. Но он верит в своё выздоровление и возвращение в минную бригаду, ведь «офицер, боящийся смерти <...>, уже не офицер и лучше ему тогда перейти на какую-нибудь нестроевую должность» [6, с. 39]. Введение в повествование героя-офицера, покалеченного в бою, является очередной отсылкой к масштабным потерям во время Первой мировой войны.

Поручик Иванов характеризуется только через одну реплику, конкретизирующую, какой смерти должен бояться офицер, а какой – нет: «... Сделаю оговорку: офицер не должен бояться смерти на войне, но погибнуть от руки хулигана – страшно и досадно, и обидно...» [6, с. 39]. Разговоры и рассуждения офицеров о смерти являются одним из аспектов, раскрывающим в повести поэтику смерти, а также связывающим последнюю с образом русского офицерства.

Таким образом, причины пристального внимания Лазаревского к военной сфере и теме смерти носят во многом автобиографический и социально-исторический характер. Поэтика смерти раскрывается через диалоги и философские размышления героев, образы русских офицеров, использование писателем мистических мотивов, в том числе обращение явлениям спиритизма. Сюжетная структура «Вдовы капитана» прямо связана с событиями Первой мировой войны и революционным движением в войсках 1905 года во Владивостоке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Труды Комиссии по обследованию санитарных последствий войны 1914-1920 гг. Вып. 1 / под ред. М.М.Гран, П.И.Куркина и П.А.Кувшинникова. М.; Пг., 1923.
2. Литературное наследство. Т. 87. М., 1977.
3. Волков С.В. Офицеры флота и морского ведомства: Опыт мартиролога. М., 2004.
4. Новое время: Иллюстрированное приложение. 1914. № 13859 (11 (24) окт.)
5. Нива. 1915. № 40 (3 октября)
6. Лазаревский Б.А. Вдова капитана. Константинополь, 1920.
7. 1905. Материалы и документы / под общ. ред. М. Н. Покровского. Том: Армия в первой революции: очерки и материалы. М.; Л., 1927.
8. Бархатов М.Е. История русско-японской войны. Т. V. СПб., 1909.
9. Кладо Н.Л. Современная морская война. СПб., 1905.
10. Сидоров А.И. Подводные лодки, их история, устройство и действие в общедоступном изложении. М., 1928.
11. Панченко А.А. Спиритизм и русская литература: из истории социальной терапии// Труды отделения историко-филологических наук РАН. М., 2005.
12. Китсинг И.В. Естественнонаучная критика спиритизма и мистики в России во второй половине XIX века: автореф. дис. ... канд. филос. наук. СПб., 2017.

Assoc. prof. Svetlana Guzenina, PhD

Derzhavin Tambov State University

Tambov, Russia

THE PHENOMENON «THE EAST» IN THE FOCUS OF SOCIO-CULTURAL RESEARCH

ABSTRACT: The article focuses on the generalization of traditions of fundamental scientific studies image of the East. The author considers «The East»/«The West» as binary mythologemes; the history of the formation of the heterostereotype «The East» in Russia; and cites the experimental data on the reflection of the figure of the Motherland in autostereotype «We» by ethnophor-students from the Middle East, studying in Tambov.

KEYWORDS: East, religious beliefs, tradition, culture

The historical dynamics of relations between Russia, the West and the East are characterized by uneven pulsation: mutual attraction is replaced by mutual repulsion or indifference to each other.

The direct scientific study of the East is associated with numerous attempts to rethink norms and values, as well as the results of the application of eastern religious and psychotechnical practices, the analysis of the lifestyle of the peoples of the traditional East, and the study of the eastern mentality. Three directions can be distinguished in the history of the development of its civilization: panegyrical (laudatory), critical and Islamic [1]. The nonidenticalness, antagonality of values and ideals of the East and West, one way or another, are reflected in the works of A. Schopenhauer, F. Nietzsche, G. Herder, G. Hegel, K. Marx, O. Spengler, E. Troeltsch, M. Weber, L. Massignon, H. Gibb, S. Eisenstadt, S. Huntington, and, finally, it's necessary to mention E. Said, the author of the orientalist paradigm. Nowadays, we can rather talk not about the westernization of the East or the easternization of the West, but about their interpenetration on the way to create the universal world culture. It implies not standardization and totality, but the removal of barriers between cultures, where an important role belongs to the East, and the West, seeking to understand and comprehend each other.

Thus, summing up, we note that the scientific study of the representation of the East at the present stage in a social and humanitarian knowledge is presented within the framework of three paradigms: Paradigms of the Other, paradigms of The same, and the Orientalist paradigm. The doctrine of E. Said, which he called Orientalism, played its revolutionary role in this direction. In the focus of Orientalism, the East is presented as static, incapable of independent development. Orientalism is reproduced on the basics of unshakable principles, the most important of which are: it operates with simple forms, which is especially evident in relation to the Arabs and Islam. The absolutization of differences: the West is rational, developed, humanistic, and superior; the East is lost, undeveloped, and inferior; judgments about the East, especially the ones based on classical texts, are always used as justifications in the analysis of modern reality; since the East is unchangeable, monotonous and not capable of self-determination, the presence of a common and systematized dictionary of its description from a Western point of view is inevitable and even scientifically justified; The East is something to be feared (the "yellow" danger, the Mongol hordes, the "brown" dominions) or something to be controlled (appeasement, scientific research, direct intervention).

The paradigms of "the Other" and "the Same" are two sides of the study of the East through the prism of the experience of the West, expressed in western theories of historical development. The Orientalist paradigm, which was formed under the influence of postmodernism and deconstructivism, rejected the West-centrist methodological postulates, having pointed out that any culture should be studied only in its own concepts and on the basis of its values.

Nowadays the study of the East is carried out by Orientalist scholars such as R. Takhtau, S. D. Serebryany, S. I. Murtuzaliev, V. L. Rabinovich, V. G. Lysenko, E. A. Bogatyreva, V. M. Alpatov, A. N. Meshcheryakov, K. E. Razlogov, E. S. Steiner [3]. One way or another, the majority of analysts whose scientific work is devoted to understanding the problematics of acquiring ethnical and national self-awareness, including the author of this article, agree that the recognition of ethnical identity is impossible outside the development of the space of native ethnoculture and awareness of the image of the motherland. Let us single out the common features and morphemes of the "image of the Motherland" in the history of the states conventionally called the Ancient East [4]: common ideas about the sacredness of the earth; the concept of chosenness of the motherland, whose culture was opposed to the history of the rest of humanity; disaffection to outlanders and migrants from the locals; the connection of the image of the Motherland with a higher, sacred beginning: fate, karma, destiny; belief in the future of the motherland, which in the very symbolism of the continuation of life, clearly visible in the idolization of a woman (Hittite sphinxes with female face), in the cults of the goddess of fertility (Egypt, China), in the sacralization of the family (China) and eternal fundamental principles: of the fire (Persia), the earth, water, sky (China), sun (Egypt); the mismatch of social and spiritual vectors of personality and power, which is directly reflected in the binary nature of the existence of the Motherland, shown on the example of Ancient China; the permission of the redundancy of social and spiritual contradictions through the designing of samples of folk art, the foundations of science and art, the origin of a philosophical tradition, where the sacred morphemes of the image of the Motherland are reflected.

This article presents the results and conclusions of the author's sociological empirical research (2018), conducted with the aim of solving the problems of identifying possible specifics of ethnical perception and representation of the image of the Motherland of foreign students who observe of Islamic religious beliefs, who arrived from the Near East [5]. The research was conducted using the methods of individual in-depth and narrative interviews, which were selected by the author after a series of unsuccessful attempts at questionnaire surveys. Among the informants who took part in the research were predominantly men (22), 1 woman. The age of the respondents is from 20 to 47 years, N=23, Iraqis, students and Master's Degree Students of Tambov State Technical University, who have been living in Russia for more than a year and speak Russian.

When conducting narrative interviews, the research participants admit that being away from Iraq, they greatly appreciate every compatriot. At the same time, no matter how their past or present relationships were developing in their Motherland, in a foreign land they strive to be together and support each: call up and text to each other on social networks, gather for evenings, go for a walk, cook ethnic foods, share the events of the day, pray and prepare homework, go shopping. Thus, confirming their unity and belonging to a common culture and traditions. The interviews indicate that the members of the Diaspora (with rare exceptions) behave imitatively in a foreign land unconsciously demonstrating cohesion. The formation and translation of not only the group consciousness of the diaspora, but also the model of group social behaviour is

observed, in this case, both in a good and in a bad sense. For example, those who did not smoke a hookah start smoking a hookah; those who have not been involved in sports before — begin to play sports in order to "be like everyone else". When talking about the Motherland, specific dishes of national cuisine are emphasized and highlighted as well as the special that distinguishes the Motherland from other countries, and what you can see, feel or try only at home: «you don't have that», «it only grows in Iraq» «my mother cooked like that, but I don't know how to do it here» «there's a special supplement» «it's delicious, such ice-cream can only be found in Baghdad», «we have date syrup at home, it is healthy, you don't have it here», «our country is very beautiful and wealthy».

In narrative interviews, the inhabitants of the Middle East openly talk a lot about the Motherland, and do not hide the negative features of modern social life. They painfully narrate the history of wars and the regime of Saddam Hussein; the current stage of hostilities is told with a regret; there is a pride in their voices when they speak about the distant periods that left a significant contribution to the history and culture of mankind: Mesopotamian civilization, the heyday of Babylon, the masterpieces of Sumerian-Akkadian culture, the invention of writing.

As a matter of interest that almost every bearer of the Muslim religious tradition has in his individual consciousness the need for an explanatory and interpretative mission, considering it his direct duty to explain the priorities of Islam, to talk about Muslim holidays and prophets. In this sense, one should probably not forget that only the means and methods of transmitting information are radically changing, while the nature of man, formed by cultural tradition, remains almost unchanged [6,7]. We also recall that not a single European, according to Edward Said, can be objective in assessing Eastern culture, because, speaking about the East, they inevitably manifests themselves "as a racist, imperialist and almost ethnocentric" [2].

SOURCES USED

1. Alymov A. A. East-West Dichotomy as a problem of modern culture // Youth and the XXI century -2012: materials of the IV Youth scientific conference. Kursk: Closed joint-stock company "University book", 2012. Pp. 125-128.
2. Said, E. 1979. Orientalism. N. Y.:Vintage Books. A Division of Random House.
3. Vasiliev L. S. East and West in history (main parameters of the problem) // Alternative paths to civilization: collective monograph, Moscow, 2000, Pp. 96-114.
4. Guzenina S. V. On the formation of the Image of the East in Russia// Theory and practice of social development. - 2011. April. No.2. URL:http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala / 2011/2/sociologiya/guzenina.pdf
5. Guzenina S.V. Foreigners about the image of the Motherland: the experience of a sociological interview // Social practices and management: materials of scientific and practical Conf. with international participation (November 24, 2018). - Novosibirsk: NSUU, 2018. Pp. 32-35.
6. Lyubimov Yu. V. The Image of the Other (the East in the European tradition) // Historical psychology and sociology of history. 2009. No. 2. C. 5-26.
7. Smirnov S. V. The Image of the East in world historical science (the second half of the XIX-XX centuries // Multimedia magazine "Project Achaeus". URL:<https://www.docme.su/doc /1113909/obraz-vostoka-v-mirovoj-istoricheskoy-nauke--vtoraya-polovi...>(accessed 12.03.2020)

821.111(417)-31.09

Елена Юрьевна Морозова

ФГБОУ ВО ЛГПУ им. П.П. Семенова-Тян-Шанского

Российская Федерация

ФРЕЙДИСТСКИЕ МОТИВЫ В РОМАНЕ О. УАЙЛЬДА «ПОРТРЕТ ДОРИАНА ГРЕЯ»

АННОТАЦИЯ: Опираясь на понятие формализма в литературе и теорию психоанализа, автор статьи описывает и анализирует возможные фрейдистские трактовки поведения центральных действующих лиц романа О. Уайльда «Портрет Дориана Грея».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Дориан Грей, англоязычная литература, портрет, психоаналитический анализ, фрейдизм

FREUDIAN MOTIFS IN THE NOVEL BY O. WILDE “PORTRAIT OF DORIAN GRAY”

ABSTRACT: In view of the notion of formalism in literature and Sigmund Freud's psychoanalytic theory of personality the article probes possible Freudian behavioural patterns of the central characters of O. Wilde's «Portrait of Dorian Gray».

KEYWORDS: Dorian Gray, English literature, portrait, psychoanalysis, Freudianism

Для создания реалистичной и захватывающей истории автору необходимо сделать героев своего произведения интересными и правдоподобными. Как известно, персонажи являются маховиками повествования, а потому призваны заставить читателя поверить в происходящее в книге. Безусловно, читать о монотонной жизни персонажа, у которого все всегда получается, и у которого нет никаких недостатков не интересно. Чтобы поддерживать читательский интерес герои повествования должны иметь как положительные, так и отрицательные стороны характера, быть непохожими друг на друга, быть, в некоторой степени, уникальными в рамках какой-либо истории.

Наряду с психологами, которые прибегают к психоанализу и психоаналитике для изучения человеческой натуры и причин некоторого девиантного поведения, многие литературные критики рассматривают определенные произведения художественной литературы через призму психологии с целью выявления психологического портрета антагониста.

Так, роман О. Уайльда «Портрет Дориана Грея» (1890) изобилует скрытыми смыслами и метафоричными подтекстами разного рода, которые позволяют увидеть главных и второстепенных героев в другом свете, и проанализировать их персоналии через призму фрейдистских и неофрейдистских теорий. В центре повествования романа о молодой красивый мужчина викторианской эпохи Дориан Грей. Он, обладает безупречной внешностью, чем привлекает к себе художника Холлуорда и Лорда Уоттона. Если Холлуорд хотел увековечить красоту Дориана, написав его портрет, то Грею не давала покоя мысль о том, что его образ на портрете навсегда останется молодым и привлекательным, в то время

как его тело будет неизбежно стареть, а лицо увядать, покрываясь морщинами: «Yes, there would be a day when his face would be wrinkled and wizen, his eyes dim and colourless, the grace of his figure broken and deformed. The scarlet would pass away from his lips, and the gold steal from his hair. <...> He would become dreadful, hideous, and uncouth» [1]. В этих словах мы наблюдаем манифестацию первого фрейдистского мотива – панический страх старости, который проявляется в виде психологической защиты и жажды вечной молодости.

Тем не менее, желание Дориана сбывается, и за него стареет портрет, начиная искажаться и приобретать уродливые очертания всякий раз, когда реальный Дориан совершает что-то дурное. Вполне очевидно, что портрет на стене становится олицетворением подсознания антагониста: «Was there some subtle affinity between the chemical atoms that shaped themselves into form and colour on the canvas and the soul that was within him?» [1]. Грей совершает убийство, из-за его безразличия погибает его возлюбленная, люди начинают отворачиваться от него, и он становится лишь жалкой тенью прежнего себя. Картина показывает Дориану лабиринт его подсознания. Всматриваясь в него, герой начинает мучиться от угрызений совести и бояться, что его вскроются его пороки и грехи. Считая, что портрет является не только источником зла, но и главным уличителем его подсознательных желаний и слабостей, Дориан уничтожает его. Тот факт, что он погибает сам, является закономерным, поскольку нельзя выжить, уничтожив свое подсознание.

Вне всякого сомнения, Дориан – уникальный и полный противоречий персонаж. Его нельзя отнести к однозначно положительному или отрицательному герою. Внешне антагонист идеально прекрасен, и наделен красотой, напоминающей женскую привлекательность, возможно по этой причине второстепенные герои не перестают восхищаться его внешностью: «Yes, he was certainly wonderfully handsome, with his finely-curved scarlet lips, his frank blue eyes, his crisp gold hair» [1].

Рассмотрим имя героя – Дориан Грей. «Дориан» в переводе с греческого означает «дар» [4], «Грей» – «серый» по-английски. Таким образом, толкование имени и фамилии героя наводит о мысль о том, что Дориан попросту растратил все свои потенциальные способности о его дар «посерел», лишился первоначальной чистоты и силы. Несмотря на свою внешнюю привлекательность, Дориан отнюдь не положительный персонаж и имеет множество отрицательных черт характера.

Думается, что страх потери красоты является результатом взаимодействия двух факторов – нарциссической природой Дориана и его женского склада характера, поскольку именно женщина, а не мужчина приоритизирует телесную красоту и моложавость лица, а не силу или интеллект.

Еще один фрейдистский мотив прослеживается в поведении главного героя, который ведет себя некакмужчина, а какподросток, который нетерпит ограничений, тянется к запретному, пытается сбежать от реальности с помощью юношеского максимализма. Подобно юноше в пубертатном возрасте Дориан проживает свою жизнь через постоянное отрицание, а отрицание – «ранний способ справляться с неприятностями – отказ принять их существование» [2]. Когда антагонист замечает изменения в картине, являющиеся отражением его злодеяний, он отказывается принять свою вину, и просто прячет картину: «He sighed and touched the bell. The portrait must be hidden away at all costs. He could not run such a risk of discovery» [1].

Кроме того, явление сублимации также нашло отражение в анализируемом романе. Как известно, сублимация – «защитный механизм психики, представляющий собой снятие внутреннего напряжения с помощью перенаправления энергии на

достижение социально приемлемых целей» [2]. Дориан понимает, что способен оказывать огромное влияние на людей благодаря природной харизме, а потому начинает вершить их судьбы, разрушая их, и себя: «...They say that you corrupt everyone with whom you become intimate, and that it is quite sufficient for you to enter a house, for shame of some kind of follow after...» [1].

Другой защитный механизм, который использует Дориан Грей, психологи называют проекцией. З.Фрейд определяет это явление как «механизм психологической защиты, заключающийся в часто неосознанном перенесении, приписывании человеком собственных переживаний другим людям [2]. Так, в своем безнравственном поведении Дориан винит Лорда Генри за книгу, которую он ему дал, художника Бэзила за его идею написания портрета, Сибили за ее сильную любовь. Герой убежден, что катастрофические перемены в его жизни произошли не из-за его букета психологических проблем, а из-за вмешательства окружающих: «He shuddered... Basil would have helped him to resist Lord Henry's influence, and the still more poisonous influences that come from his own temperament» [1] или «Yet you poisoned me with a book once. I should not forgive that» [1].

Самый глубокий фрейдистский мотив, проходящий красной нитью через все повествование в психологическом единстве всех героев романа, а именно «все персонажи представляют собой одно «я» [5]. Согласно теории Фрейда, человеческая личность состоит из трех начал: ид, эго и суперэго [3]. Ид – слепые инстинкты, эго отвечает за взаимодействие с реальностью, суперэго – аспект личности, который содержит все усвоенные ранее моральные нормы, ценности и идеалы, иными словами, совесть [3]. Таким образом, три центральных образа исследуемого романа являются собой единое психическое целое: Дориан Грей – наивный и эгоистичный ид, который стремится к немедленному удовлетворению всех своих желаний и потребностей; Лорд Генри – олицетворяет эго, поскольку он является авторитетным кумиром для Дориана; Бэзил Хэллуорд является манифестиацией суперэго, так как взвывает к совести Дориан. Убивая художника, Дориан «затыкает» свою совесть, теряя при этом связь с нравственными нормами общества, и теперь полностью предается удовольствиям и развлечениям.

Таким образом, учениям Фрейда позволяют читателю проанализировать некоторые произведения художественной литературы с позиции психолога, что, в свою очередь, может помочь понять мотивы человеческих страхов и желаний. Как видим, проступки объясняются изъянами человеческой природы и особенностями человеческой. Анализ фантастического романа О. Уайльда о волшебном портрете показал, что за каждой историей может скрываться гораздо более глубокая суть, обнажающая человеческие пороки и слабости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / O. Wilde. – London: Penguin Books, 2001. – 256 р.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд. – СПб.: Алетейя, 1999. – 416 с.
3. Freud S. The ego and the id / S. Freud. – Scotts Valley: Create Space, 2010. – 98 р.
4. Wikipedia, the free encyclopedia. Dorian (name). Available at: [\(accessed 17 April 2020\).](https://en.wikipedia.org/wiki/Dorian_(name))
5. Adme [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.adme.ru/svoboda-psihologiya/frejdistskaya-interpretaciya-romana-portret-doriana-greya-kotoraya-ponravitsya-vsem-lyubitelyam-skrytyh-smyslov-2153315>

(дата обращения 21.03.2020).

СПЕЦИЈАЛЕН ДЕЛ

**НАУЧНИ ТРУДОВИ ОД ПЕТТИОТ
МЕЃУНАРОДЕН ФИЛОЗОФСКИ ДИЈАЛОГ
„ИСТОК-ЗАПАД“**

**СИМПОЗИУМ:
„КРИЗАТА НА ИДЕЈАТА ЗА ЕВРОПА“
СКОПЈЕ – БИТОЛА – ОХРИД
2-4 ОКТОМВРИ 2019**

**ВО ОРГАНИЗАЦИЈА НА:
АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**

**МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
„Г. Р. ДЕРЖАВИН“ СВЕТИ НИКОЛЕ – БИТОЛА**

**ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКО ДРУШТВО НА МАКЕДОНИЈА**

Boshko Karadjov

PhD, Professor of Philosophy and Scientific Researcher
Republic of North Macedonia

CARTOGRAPHY OF ONE POLITICAL ESCHATOLOGY: MACEDONIAN IDEA OF EUROPE AND THE PROBLEM OF IDENTITY

ABSTRACT: In this conference article, we will analyze and evaluate the cartographic symbolism of the Macedonian idea of Europe as transcendental meaning of our political existence as a constitutional community through the prism of our efforts for the international legitimization of Macedonian identity. We are observing that the Macedonian idea of Europe in our public and political discourse functions like a narrative trap because it is constituted as a kind of political and religious pseudo messianism. Namely, the Macedonian idea of Europe is the idea of a not yet reached paradise, which will bring order to the whole health and education sphere, social poverty, institutional corruption and political crime. This idea of Europe as a master narrative for The Second Coming of the so-called "Welfare Parousia" that will start the process of investment boom, donor cash assistance, financial injections, pre-accession funds is a fanatically naive and unconditionally adopted propaganda for the arrival of the financial Kingdom of Heaven after EU accession. That's way Macedonian idea of Europe is a sort of political and eschatological illusion. Therefore, any rational political philosophy of the idea for Europe in Macedonian public and political discourse must begin with the deconstruction of this grand narrative and dealing with dangerous forms of our political mortifications ('culture' of impunity, unjust and unprosperous society, etc.) which was direct consequence of messianic faith in Europe as a eschatological illusion.

On the other hand, in the second part of this conference article we will focus on the key question about the value of substitution of our identity for eschatological illusion. In other words, will refer to the Macedonian phenomenon of the so-called "STATE SACER" (Cursed Country) in the prisms of the revived ancient Roman law institute "HOMO SACER" (Cursed Man), elaborated by the Italian philosopher Giorgio Agamben in his book *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* from 1998. Additionally, at the end of the article, we will propose certain identity strategy for the Macedonian struggle for identity representation inspired from Jean-François Lyotard's political paganism.

KEYWORDS: Europe, European Union, Idea of Europe, eschatological illusion, pagan politics, State Sacer

INTRODUCTION

Here in Macedonia, imagining Europe is kind of a paradoxical thought. Imagining Europe is imagining something that is not here. Europe is not here. But, in the same time, imagining Europe is imagining something that is appearing everywhere. In one sense, totally present absence, in other sense, omnipresence and ubiquity of Europe. The idea of Europe is not a uniform consensus about its conceptual substance. In fact, it is more accurate to talk about ideas of Europe or about the existence of more than one idea of Europe. The idea of Europe has its own plural cartography. The conceptual mapping of the idea of Europe shows all this notional diversity. But that is ok, because this paradox and this lack of consensus

about the meaning of idea of Europe is actually one kind of legitimization of philosophical inquiry of the idea of Europe.

The remark that an idea cannot be in crisis or that is not in the nature of ideas to be in crisis, because they are timeless, absolute and unchangeable, is too analytical, too positivistic approach. It is obvious that when we speak about the crisis of the idea of Europe, we speak on allegorical level about one perplexity or inability to deal with or fully understand that kind of idea. That's why the first key question is which idea of Europe is in crisis? William Penn agorical idea of Europe in 17 century as a political and debating assembly in the form of revival of the old Roman institute Comitium Imperiale? Charles de Saint-Pierre, economic idea of Europe, proposed in 18 century, as a Europe with common treasury, no borders, central bank and a single currency? Marquis de Lafayette's American idea of Europe as a United States of Europe? Danilevsky's 19th century Russian idea of Europe as opposite from German idea of Europe? Immanuel Kant's pacifistic Idea of Europe as a "eternal peace congress"? Saint-Simon federalist idea of Europe as a some form of parliamentary European federation? Giuseppe Mazzini, Victor Hugo, Carlo Cattaneo, Giuseppe Garibaldi, John Stuart Mill, M. Bakunin security idea of Europe as an idea for eternal peace between the nations? European right-wing conservative Idea of Christian Europe? European left-wing trotskyistic and communist idea of Soviet United States of Europe? Liberal idea of Europe in witch Europe is idea of freedom of individual choice and protection by a universal system of law? Idea of Europe as a current European Union? Husserl's social and epistemological concept of Europe as a rational community? Hegel's ideological idea of Europe as a geographical triad of Germany, France and England expressed in three different existential attitudes: reflective thoroughness (German conservatism), revolutionary hastiness (French revolutionary radicalism), utilitarian pragmatism (English liberalism) which Slavoj Zizek finds in their toilet constructions as a post-ideological elements of idea of Europe?

The premise that 'Europe has not been there and Europe is everywhere' also demonstrates how the idea of Europe has been imagined over time as a name, concept, philosophical idea, ideological framework, geographical object and political community. But in this list of intriguing ideas for Europe, we can add, for us perhaps the most essential idea of Europe - Macedonian idea of Europe.

MACEDONIAN IDEA OF EUROPE

In our cartographic collective symbolism and notional or conceptual mapping, Macedonian idea of Europe works, functions and serves as transcendental meaning of our political existence as a constitutional community. More precisely, we are observing that the Macedonian idea of Europe in our public and political discourse functions like a narrative trap because it is constituted as a kind of political and religious pseudo messianism.

Namely, the Macedonian idea of Europe is the idea of a not yet reached paradise:

- » paradise which will bring order, effectiveness and dignity in public health care system
- » paradise which will bring progress and quality to the whole education sphere,
- » paradise which will stop social poverty and social stratification,
- » paradise which will fix institutional corruption and political crime.

Macedonian idea of Europe is a master narrative for Second Coming of Europe. Therefore, we can named this Macedonian idea of Europe - "Welfare Parousia". Or arrival

of the messiah and financial Kingdom of Heaven. Normally, after EU accession. The Second Coming of Europe means that with arrival of the savior and promised kingdom will start the process of: investment boom, donor cash assistance, financial injections, pre-accession funds, new major grants, monetary support and budget inflows. But, you don't have to be very smart to understand that this messianic expectation is fanatically naive and unconditionally adopted unreal propaganda. It is enough to keep track of the information coming from the EU. That's way Macedonian idea of Europe is a sort of political and eschatological illusion.

Completely the same eschatological illusion about idea of a not yet reached classless society. Idea that was essential part of our socialistic eschatology. We only changed the paternalistic locus from Belgrade to Brussel. This narrative of the Great Story of the even greater Second Coming of Welfare has been adopted not only as political and religious dogma, but even as something that is ultimate meaning of our political existence. Our transcendental meaning as a political community. We have no reason for existence beyond this idea of our political eschatology. But, Macedonian idea of Europe become a very problematic and dangerous narrative phenomenon. The problem is that our political elites strongly recycle and use this great eschatological story. In this way, they create a usable narrative illusion. But, they recreate, again and again, our paternalistic Ottoman and Yugoslav political culture. A culture that is accustomed to looking at solutions in higher intervention rather than in individual initiatives. In other words, the Macedonian idea of Europe is a kind of trap that keeps it alive our unstoppable political and economic decline. Because this idea of Europe as a Welfare Parousia with our paternalistic social heritage cause ours inability and incapacity for restoring our political and legal order.

Therefore, any rational political philosophy of the idea for Europe in Macedonian public and political discourse must begin with the deconstruction of this grand narrative and dealing with dangerous forms of our political mortifications ('culture' of impunity, unjust and unprosperous society, crony capitalism, corporatocracy, fiscal 'slavery', legal robbery etc.) which was direct consequence of messianic faith in Europe as a eschatological illusion and political soteriology. Europe like a Salvation. Hence any future rational policy must begin by deconstructing this Big Story and advocating simple Salvation theory that we must create a just and prosperous society by ourselves.

IDENTITY FOR THE ESCHATOLOGICAL ILLUSION

The second problem with this eschatological idea of Europe is that our political elites, one with compromised silence and the other by force, have substitute the Macedonian identity for Europe as an eschatological illusion and political soteriology. The Prespa agreement with Greece impose, not only a new name for international and internal constitutional use, it also explicitly forbids the public and institutional use of the word: "Macedonian" without attribute North.

The Prespa agreement events and Macedonian strangle for identity representation reminds us of Italian philosopher Giorgio Agamben and his book *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* from 1995. Agamben resurrected the old Roman law institute "HOMO SACER" in the sense that today we are witnessing new forms of exclusivity, marginalization and degradation of human rights and freedoms. According to ancient Roman law, Homo sacer (Latin for "the sacred man" or "the accursed man") is a person who is banned and may be killed by anybody, but may not be sacrificed in a religious ritual. Agamben is referring to the arrested Al-

Qaida members in Guantánamo, to the peoples of Rwanda and Afghanistan, to the emigrants in EU without documents, to the African-American ghettos in the USA as a new accursed, damned and doomed people. New Homo sacer people. However, if we look at the international politics and international law regarding Macedonian case and our attempts for identity recognition, especially after Prespa agreement, we will see vary similar situation of exclusivity, denial of human rights and degradation. A situation we can call STATE SACER or Cursed State.

The problem is that Macedonian state is cursed state incredibly similar to ancient Roman cursed man. And similar to his concept of State of Exception. First, just like the cursed Roman person could have been killed by anyone, without any responsibility for the killer, also Macedonian state and Macedonian identity, as an obscure and unplanned figure in international relations, as a state of Exception can be wipe out and denied in its linguistic, religious, territorial and symbolic identity from all the neighbors. Second, just like the sacrifice of a one cursed Roman person does not satisfy the gods and it must not happen. Also Macedonian state as Cursed State or as a state of Exception cannot be sacrificed in international political and legal ritual because sacrifice does not satisfy the great powers. In addition, the sacrifice give historical legitimization. The cursed state should not exist in tradition and in history. The cursed state, as well as the cursed man of the Roman age, has only the right to kill or erase itself. Third, just like the cursed Roman homo sacer is expelled from the community without any rights, also Macedonian state as a modern phenomenon of STATE SACER or as a state of Exception is beyond the reach of the principles of the Universal Declaration of Human Rights in the sense of Self-determination. Fourth, just like for the cursed Roman homo sacer the self-punishment was only possibility for the destruction of a curse, also for us, as a state sacer, only self-punishment can to help us to be at the mercy of international political masters. But self-punishment means to stop dreaming, to stop seeing ourselves as our own. To recreate our self as different. To reconfigured our identity. Only then we will be included in the non-cursed states.

The Prespa Agreement was our self-punishment because suspends the universal human rights acquired by birth and determined by the UN Convention on Human Rights. Aggression, military intervention or forcible abolition will only give legitimacy to our existence as a linguistic-cultural-political community. Therefore, the strategy is focused on self-proclaiming something different from tradition and historical memory, as well as self-prohibition of institutional affirmation of that identity. In this way, the Macedonian idea of Europe gets a bitter taste and in fact this idea is in crisis especially after everything has been done and after the information that Albania and Macedonia will never open accession negotiations because of, officially speaking, the lack of appetite for enlargement among some countries. The crisis of the idea of Europe is a sentiment of defeat. Not only for supporters of the process of ideologically redefining the state for EU perspectives, but every sincere well-meaning person in the country is slowly realizing that such a Europe is an eschatological illusion. Our EU- messianism has become an EU-thanasia. The good death.

CONCLUSION: PAGAN POLICY

Every cursed state has two choices. One, to accept that it is cursed and to seek repentance and inclusion from the Masters. Or to defy the curse by looking for all possible forms of legitimization and representation of the identity. From aggressive, and slightly grounded, to long-term forms of pagan politics that will make our identity marginalization visible and legitimate. One kind of pagan cultural policy inspired from Jean-François Lyotard's political paganism. We believe in second strategy. Because, even if we were born 10 minutes ago, we have the universal right to an identity self-determinationon stories that we arbitrarily recreate with heteroclitic symbols and memories which are within our reach in the diachrony of our living space. To be legitimate, to have political meaning means to be told, to be historical, to be named. That is why the name and stories are essentials of the one political "community". We lost the name, but we can still save the stories. The ethnogonic tales about ourselves.

REFERENCES

1. Agamben, G. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press, 1998.
2. Dussen, Van Der. *The History of the Idea of Europe*. Open University, Routledge, 1995.
3. Gretic, G., "Ideja Europe kao umne zajednice", *Politička misao*, Vol XXXIV, (1997.), br. 2, str. 157—176.
4. Lyotard, Jean François and Jean-Loup Thébaud, *Just Gaming*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1985.
5. Pagden, A. (ed.). *The Idea of Europe From Antiquity to the European Union*. Cambridge University Press, 2002.
6. Pasture, P. *Imagining European unity since 1000 AD*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Dragan Prole

Professor, PhD, Head of the Department of Philosophy

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Republic of Serbia

DOES EUROPE HAVE PERSONALITY? EUROPEAN CRISIS AS A CONSEQUENCE OF PRIDE

ABSTRACT: Can we imagine the nation states as personalities? What would Europe be like then? The author questions the possibility of examining the connection between personality and Europe, on the basis of Husserl's notion of state. Namely, in his opinion the state represents the will of the whole in which the singular individual becomes the »person of a higher order«. Given that the main course of criticism related to European institutions claims that European Union has become even more and more foreign to the political and existential necessities of the ordinary people, the author arises the question: whether Europe could be described as a prideful person? In conclusion, the author claims that right-wing nationalistic movements could not be accepted as appropriate means to fight European exclusivist and highly bureaucratic politics. Instead, revival of European smiling cheerful face, boosted by the growth of the spirit of satire, can be strongly recommended as a tool for political struggle to come.

KEYWORDS: Europe, Personality, Pridefulness, State, Husserl

In the European secular version of the history, the literacy was born first, not Adam. The means of intersubjective communication is extremely developed through use of writing. Written words allow you to receive and comprehend information far longer than just hearing it. McLuhan convinced us that a widespread phonetic alphabet had provided a birth of an emancipated individual. Namely, when people read the same words, they do not understand and interpret them in a same way. Moreover, the mere act of reading is a lonely activity which is transforming mutual communication into an individual act, leading to maverick-minded person, who does not need the tribe to constitute his own point of view.

The world of written communicational system had paved the way to foundation of the linear history as well as the nation, and both of them together allow us an extremely important lesson to be perceived. What European nation finely learned from European history was a simple lesson with a simple point. The war is imminent disaster and destroy all lands. Consequently, the peace is good of utmost priority. Hence, no more war in Europe, that was a guiding idea in choosing integration and prosperity. The idea of integration has partly solved, partly intensified European crisis. The notion of Europe has long hovered in uncertainty between a federation growing into a political nation on the one hand, and a loose coalition of nation states on the other. It is naive to expect that this crisis will ever pass, which then leads us to the question: can the crisis be permanent, endless, continuous?

The Europeanization process is not one-way, but two-way interaction between extremely different nations and their common transnational level. National ideas do not give up so easily. The greater the degree of integration, such as the common currency or the Schengen zone, the greater the degree of disintegration, Eurosceptic sentiments and the rise of populist and radically right-wing movements, whose

common aim is dismantling of European Union. The migrant crisis has made one of the greatest contemporary achievement on the European continent - the abolition of passport control at interstate borders - attacked as evidence of national vulnerability and representing empty space of sovereignty.

There is no doubt that Europe lacks a constitutive myth, economic motives are simply not sufficient support for the community of states. As a citizen of former multiethnic community of Yugoslavia I have to point out that the state of my birth lasted as long as the belief in the partisan multiethnic fight for freedom. The glorification of partisan heroism and martyrdom for the homeland was mocked as soon as one generation has grown up entirely immersed in a punk and new wave. Anti-establishment movement harshly satirized the flaws of Yugoslav socialism, which, against the will of the actors, leaved the door open for previously repressed memories and nationalist rhetoric. We live the consequences – dismantling of the state based on modern and multicultural ideas has lead to revival of the premodern ideology and pre-politic logic of solving the contemporary issues. Following that logic, individual national narratives have celebrated the triumphant victory over transnational community. What Europe has at its disposal to defend itself against growing self-obsession tendencies of nation states? Answering that question in a concise manner, Dubravka Ugrešić has pointed out the hypocritical policy of EU, organized around set of values within its own borders and approving a quite different agenda beyond it: "The disintegration of Yugoslavia was equated in European minds with the collapse of communism (such communist federation are not viable!) and therefore had a positive connotation. Disintegration went along with democratization. Proudly waving its own unification, Europe supported disintegration in a foreign territory. Emphasizing the principles of multiculturality in its own territory, it abetted ethnic cleansing elsewhere. Swearing by European norms of honour, it negotiated with democratically elected war criminals" (Ugrešić 70).

That is why we should rethink Robert Schuman's old statement. Namely, the first President of the European Parliamentary Assembly has clearly stated that the pillar of European community should be culture, not economy. However, European culture is also distinctly national, very rarely transnational. Nevertheless, we do not know of a better medium that communicates national and transnational than art. Nations will be far stronger than the transnational community as long as integration is perceived as a threat to national survival. The chances are that the myth that match the contemporary European circumstances would be remarkably reminiscent of Penelope, who by day weaves and blurs at night what she did during the day. But who is Odysseus in our time? Europe?

The relationship between the understanding of the man and understanding of the Europe is very intriguing. Where the conviction that man's essence is permanent and unalterable is prevalent, and his »nature« tacit and defined, is the place where the Europe is perceived as an inevitable consent of the substantial subject, or national member states. Like in the case of personhood, instead in consent, the Europe's comfort zone is actually in dissent. If we assume that the traditional European term of truth as *adequatio* necessarily came from the understanding of human nature as permanent, constant, completely understandable and determinable, the question imposed is if the *adequatio* can ever be a reliable criteria in situations where the European subjectivity is determined as a *ultimate existence*, and with that constantly variable?

Husserl's phenomenology announces the primary course of philosophy of the 20th century. Most of its insights have had their foundation in the idea of Mehrmeinung, which tells us that the object is always something more than what we have thought

or known. No matter how much we think, no matter how good we get to know it, the Europe is always something that is more than what was thought of it. The same logic works in reverse on the phenomenological concept of personhood. This means that personhood is always something more than the knowledge of it. Learning about Mehrmeinung is valid even when it is about our own personhood. Due to that, the idea of European self-knowledge is unavoidably illusionary and impossible. There is no complete »knowing thyself«, as the entirety of European life is, at best, getting to know thyself: »I can be more and different than the I as an apperceptive unity [...] Nobody 'knows' themselves, no one 'knows' what they are, they get to know themselves« (Husserl, Ideen II 252).

Description of Europe is then not the display of something changeable from the perspective of the immovable, nor is the display of the changeable with the help of the mechanism that is fixed from inside but can change the point of view. The power of transcendence is explored in the first person, personhood is perceived in a constant change, the change of the living world inevitably forces the change of personality: »In that constant shift of man's living world, it is obvious that people as personalities change too, insofar as they correlatively have to obtain new characteristics«. Phenomenology demasks the false presentation, that is, teaches that the experience contents can have different meaning from the one normally attributed to them. In short, after the denunciation of the apparent absolute of the given the objectively experienced, comes the pointing out of everything that was not visible or accessible before the denunciation. Husserl's terms of disclosure (Enthüllung) and Heidegger's idea of truth (Unverborgenheit), indicate a plain that was initially hidden, and which only becomes accessible through the demasking of everything it hides. Through that, what was invisible and unknown becomes visible and known. Yet, phenomenological description has nothing to do with going behind the obscure, but recognizable veil. Unlike the naïve search for the projected depths, description did not want to explore what hides beneath the fallible and unreliable surface. Simply put, the phenomenological method can be perceived as a thought construction which is preceded by deconstruction. Due to oversaturation with historical sense, we shared belief that a powerful dismantling is required wherever you wish to set up something. What was European project of disclosure? Alongside with integration we can follow the shy and not always self-conscious showdown of Europe with its centuries-old imperial, aggressive and violent past. How realistic is expecting Europe to become a crucial world-wide peace maker? American historian Tony Judt in his Postwar (2005) recounted the improbable success of the European Union in assembling ex-imperial fragments into the world's largest business area and most important zone of political liberation. According to his opinion, the absence and silence belong to the core of European historical phenomena: "Finally, Europe's post-war history is a story shadowed by silences; by absence. The continent of Europe was once an intricate, interwoven tapestry of overlapping languages, religions, communities and nations. Many of its cities—particularly the smaller ones at the intersection of old and new imperial boundaries, such as Trieste, Sarajevo, Salonika, Cernovitz, Odessa or Vilna—were truly multicultural societies *avant le mot*, where Catholics, Orthodox, Muslims, Jews and others lived in familiar juxtaposition. We should not idealise this old Europe". (Judt, 8-9)

There's no eternal or essential personality, as well as no permanent concept of Europe. Only an attempt to »tear« convenient understanding of Europe is at stake, and in the same time a personality from self-understanding, the everyday milieu in which

it is built. Aware of the actual spiritual ambience in which the »scientific« modernity understands Europe, phenomenologist is initially forced to »isolate«, that is, suspend all publicly endorsed convictions. Therefore, the phenomenological idea of Europe does not start with assertion, but with a negation. Neither Europe nor man is not substance, there are no stipulations that would repeat themselves as an unavoidable constant. Ontologically, the man and Europe are nothing else, but pure becoming.

Husserl tied his philosophical program explicitly with the idea of renewal. Renewal is mostly tied to the legacy of the philosophical institution. In the spirit of avant-garde contemporaries, we should reject tradition, but only through accepting the task of revealing and accomplishing its basic motives and tendencies. Unlike the avant-gardists, who paradoxically attempted to create their own tradition through the various break gestures, Husserl's paradox is in the idea of abandoning tradition through the realization of its original motives and goals. Change gives name to renewal in the sense of living in accordance with the ideal of true, true humanity.

This idea of »true humanity« is not a determined substance, but a continuous effort of change and self-abandonment for the sake of conquest of something new: »At every moment here, humanity has been overcome« (Nietzsche 130). Paradoxically, change thus brings together both future hopes and aspirations of the past. Renewal encompasses both the individual and the human community. As an idea, Renewal offers a common link between the specific and the general, between the individual nation state and the European community. Within that horizon we catch the glimpse of the person of the higher degree. Therefore we should make a strict distinction between the solipsistic-individual purposes and achievements on one side, and the common purposes and achievements on the other. In doing so, common purpose has a completely different spiritual meaning from that which can be obtained by the action of an individual subject as part of a community. Along those lines, the personalities of the higher order become "officials" (Husserl, Einleitung 359), in a sense that the community is represented as a single individual.

The state is the will of the whole in which the singular individual becomes the »person of a higher order«. In short, compared to the collective personhood, the personhood of the individual as an empirical subject is irrelevant. Instead of dealing with the individual, renewal of Europe is possible only if we manage to pull off the actual objectivization of the universal human sense, and not the description of an arbitrary, accidentally picked empirical type.

Every individual awareness is interpreted by genetical phenomenology as a living history of its own making. Every personality has its own »positive potentiality« (Husserl, Ideen 255), its entire previous existence is summed up in a moment with its willingness to go straight to the point, to act in a very specific manner. If the factum of the world is accidental, then the willing actions certainly are not. Ontologically, ego is the personhood in the sense of the unity of many, being a person mean to being aware of one's center, the power of unity. Europe defines itself as an open and non-exclusive unity, grounded in an ethos of multilateral discussion. Still, self-awareness alone is insufficient for personhood. Empirical self-awareness is, in particular, insufficient, as for reaching the person from ego, you need something else.

Therefore, one cannot think of the transcendental ego as a superior, vain unity beyond the multitude of other subjects. Contrary to the logic of common sense or Husserlian natural attitude, according to which the awareness of self should pave the way for the awareness of others »the experience of the world is not a private

experience but the experience of the community» (Husserl Formale 209) - experience of other is the necessary self-experience, it becomes understandable thanks to the phenomenological inspectio sui. The experience of appresentation, acting with-present, is usually reduced to the awareness that the presence of others is analog to my own, and that, based on the insight into others, I myself exist.

Everything relies on the variations of selfness, the experience of the foreign presents the modification of me. Opposed to that, pride is based on the construction of the self as the superior unity, who sees as a disturbing factor every possible instance of the excellence of the other. »A prideful person lives inside himself with a light source, even if that light is sometimes blindingly reflected by external objects. Those objects occlude the physical and spiritual qualities of that person [...] all that, for pride, is out of the question. A prideful person does not say: 'I am the one representing so and so, and who did this and this', on the contrary, he says just 'I am Me'« (Kolnai 68).

Instead of finding the testimony of self in the intersubjective mutuality, the prideful subjectivity creates a self-relationship through excluding the possibility of being molded in the exchange with others. Through the illusion of the inner primordial world which is supposed to be the »source«, meaning that it genetically precedes every objectivity, pride functions by closing into itself. However, unlike shame, in which the individual retreats into itself as a way of defending from the binding generalities, norms and ideals, pride functions by »leaving itself« in the attempt to break and deny the validity of any generality, norm or ideal.

Radically observed, pride is the existence without the existing, and therefore, the attitude of pride can bless the destruction of all things, even if they are symbolical or imaginary ones. The attitude of pride needs no one, it does not recognize any potentiality of interaction, and therefore excludes the constitutive horizon of the things between us, entre nous. Pride is marked by »broken intentionality«, in it the noesis projects itself sky high, without caring to establish real contact with the given experience. Pride does not reflect the things that constitute and neglects the noema. Due to that, the others and the world are for a prideful person only what he wants to see in them, while the reflection of the given, reductions and variations are simply irrelevant. Pride remains a synonym for the tendency of the arbitrary I to, beyond all other I's, present itself as the absolute and indisputable. There is national pride. By that, we mean the exclusive and "automatic" evaluation of "own" location. Where pride resides - there is also an absolute solemn "seriousness", a misunderstanding of the joke in the final sense. Every pride is satanic: it wants to be its own personal God. If the European institutions have been started to show their pridefulness, isn't it time for a proper European renaissance of carnivals, comedies, jokes? So, in conclusion, we dare to claim that right-wing nationalistic movements could not be accepted as appropriate means to fight European exclusivist politics. Instead, revival of European smiling cheerful face, boosted by the growth of the spirit of satire, can be strongly recommended as a tool for political struggle to come.

LIST OF REFERENCES

1. Husserl, Edmund (1929) *Formale und transzendentale Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*, M. Niemeyer, Halle.
2. Husserl, Edmund (1969) *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie II. Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*, Husserliana Band IV, Hg. M. Biemel, Springer.

3. Husserl, Edmund (2004) *Einleitung in die Ethik. Vorlesungen Sommersemester 1920/1924*, Husserliana Band XXXVII, Springer Dodrecht [et al.], Hg. H. Peucker.
4. Judt, Tony (2005) *Postwar. A History of Europe since 1945*, Penguin Group, London.
5. Kolnai, Aurel (2007) *Ekel, Hochmut, Haß. Zur Phänomenologie feindlicher Gefühle*, Suhrkamp, Frankfurt am/M.
6. Nietzsche, Friedrich (2005) *The Anti-Christ, Ecce Homo, Twilight of the Idols, and Other Writings*, Cambridge University Press, New York, tr. J. Norman.
7. Ugrešić, Dubravka (1997) "Nice people don't mention such things", in: *The Time is out of Joint. Perceptions of Europe*, Felix Meritis, Amsterdam

323.27:321.7]-027.511

Risto Solunchev

Professor, PhD, Institute of Philosophy, Faculty of Philosophy,
 University "Ss. Cyril and Methodius" - Skopje
 Republic of North Macedonia

DEMOCRACY AND REVOLUTION

ABSTRACT: Author examines the question: Is revolutionary consciousness possible in the context of globalization and universalization of the liberal democracy as one universal rational consensus? According to Mouffe we could maintain that liberalism is an attempt for abolition of the political, through its tendency to reduce itself to a liberal critic of the political and to endless procedures. Contemporary liberal thinkers are arguing about new concepts which, in paradoxical way, gain their trans-temporality historically leading to a concept of total state; concepts such as: substitution of the classes with life-styles, de-traditionalization and de-philosophication of the political, neutralization of the state, abolition of the gap between the state and the society. Radical leftists accepted the pluralism and the liberal democratic institutions, so there is no conviction in historical necessity of radical transformation, only acceptance of the end of the history. Therefore, political philosophy is possible only as a regulation of the turbulences of the capitalism for which they see no alternative. Paradoxically, they became the best students of Fukuyama's conservatism. In the reality of total democracy as an optimal condition, revolutionary consciousness is the last crisis stronghold and just one irrational and politically irrelevant act. Every revolutionary existence is in Abraham's state of anxiety to choose to accept this temptation of the end of history as its ethical liberation or to suspend the democracy just to obtain its inner prerogatives.

KEYWORDS: the political, liberalism, democracy, Mouffe, revolutionary consciousness, Kierkegaard, anxiety

Two great bands, Rage against the machine and Tool in 1993 created a great song named Revolution. However, they didn't publish it on any official album considering their own aesthetical criteria. The lyrical lament of the refrain is very instructive: "You can kill the revolutionary, but you can't kill the revolution!" It's a quote from a Black Panther member Fred Hampton who was killed 4th of December 1969 in his house by the Chicago police. Here, we have an idea of the revolution as a constant change not only by radical means but rather with radical meaning and efficiency in constant historical perspective. In deeper sense, this song implies an idea of revolution as self-efficient, like a kind of virus which survives the current conditions and continues to live in postponed virulence waiting to become active, only using a human body, in this case the body of the revolutionary, as a host, as a secondary source in which the idea transits to its occurrence in the social and political reality. Revolution by itself makes the revolutionary. We see hope that the idea is stronger than its keeper and barrier and surpasses his life.

At the same time the song reflects a condition of complete entrance into passivity, quietism, resignation, and belief that something ever would come in near future despite the objective causations that determine the revolution. And all of this is followed by existential anxiety that explodes on refrains in the 'hysterical' voice of Zach de la Rocha. So, my aim in this text is to make this postulate, that revolution is a live concept without the revolutionary, questionable. One of the conditions for the revolution is the very revolutionary's consciousness and this is not only the

psychological basis which has repercussion on reality, but in its inner sense is the ontology of the revolution as a phenomenology. The revolution is impossible not only because of the contemporary technology of absolute control as the sphere of physical causality, but merely because of the contemporary leftists, who already transformed into pure liberals, have annulled the conditions for revolution within the philosophy of political being through the concept of absolute democracy and its efficiency, and accepting these ideas revolutionary consciousness just neglected and abolished the prima ontological ground for revolution, namely, teleological suspension of the democracy. The revolutionary goes against its own being. Revolutionary consciousness is in a kind of Kierkegaard's condition of Abraham, to whom is given to choose between the religious existence and ethical judgment, in constant anxiety and temptation.

The idea of Europe is a result of historicity, and hence it's never finished. We do not have any ontological eidos of Europe, a kind of *imago Dei*, but we consider Europe and its extension out of its nominal borders as a democratic Western civilization which grounds itself on the rationalization of political reality. This rationalization has been a historical process that somehow, even without Hegelian reference, emerges in teleological way, namely, to produce some kind of ultimate progressive political reality. Democracy, which now has a form derived from the liberal standpoint, is intended to be a final solution for the political crises and wars. On other hand, Europe is born through the revolution, and there is another notion of democracy and freedom that could be established not before revolution but only as its results. So, I just want to see the dialectical relation between these two concepts that have such a significant meaning for continuation of the European legacy.

1.

Hence, my main question is: Is revolutionary consciousness possible in the context of absolute democracy that proliferated itself as a universal yearning for united world, as one pseudo-universal world-machina? Revolutionary thinking is a radical thinking and it's based on a political ontology. Liberalism is quite the opposite; it tends to negate the political and to create a post-political perspective.

We live now within theoretical and practical reign of globalization and universalization of the liberal democracy as a universal rational consensus. This rationalism inaugurates one crucial pair of two concepts that exclude each other: political as antagonism and democratic procedures. Liberals, as rationalized leftists, created a notion of absolute democracy, and they shifted the political being, political substance, into the sphere of morality, so the political is no longer a struggle among the antagonistic ideologies but rather a matter of rationalism and individualism. Karl Schmitt criticizes this standpoint with the core objection that individualism neglects the political, considering that the individual is the last referential point. As he asserts: "The critical distrust of state and politics is easily explained by the principles of a system whereby the individual must remain terminus a quo and terminus ad quem" (Schmitt 70, 71). Liberalism as a methodological individualism completely ignores the state and politics and directs itself towards intellectual praxis. Or as Schmitt claims: "Liberal thought evades or ignores state and politics and moves instead in a typical always recurring polarity of two heterogeneous spheres, namely ethics and economics, intellect and trade, education and property" (Schmitt 70). Simply, liberalism attempts "to tie the political to the ethical and to subjugate it to economics" (Schmitt 61).

So, we could address the question: if this absolute inclusive rational consensus is possible? Liberalism in its essence, as Mouffe claims, is an attempt for negation of the political, through its tendency to reduce itself to a liberal critique of the political and endless procedures. It has “neither advanced a positive theory of state nor on its own discovered how to reform the state, (...) it has produced a doctrine of the separation and balance of powers, i.e., a system of checks and controls of state and government. This cannot be characterized as either a theory of state or a basic political principle” (Schmitt 61). Chantal Mouffe uses the Schmitt’s criticism to find the way to establish a more advanced leftist’s strategy that keeps the concept of antagonism as a core of the very political. By ‘the political’ she means “the dimension of antagonism” which she takes “to be constitutive of human societies”, while by “politics’ she means “the set of practices and institutions through which an order is created, organizing human coexistence in the context of conflictuality provided by the politics” (Mouffe, On the Political 9). Society is always permeated with political investments, and the democracy cannot be liberated in an apolitical key, as liberalists maintain.

According to Schmitt, democracy implies homogeneity of the demos; it assumes a kind of identity which creates itself through a constitutive exteriority. So, we must acknowledge “the hegemonic nature of every social order, and the fact that every society is the product of a series of practices attempting to establish order in a context of contingency” (Mouffe, On the Political 17). Democracy is not an inclusion. Even notion of liberal political as an outcome of liberal cancelation of the political as such, is also a hegemony over the social reality. Every order is a hegemonic practice, and it’s nothing more than ideology. “Every order is political and based on some form of exclusion.”(Mouffe, On the Political 18) Is there a basis for existence of the social without his nexus with the political? “Schmitt makes us aware of the dimension of the political that is linked to the existence of an element of hostility among human beings. This can take many forms and manifest itself in very different types of social relations” (Mouffe, The Return of the Political 3). According to Mouffe, liberal democracy as a political project can be understood as elimination of the rival models. It is apolitical by its core, and its goal is to be only possible model of the political thought and reality, as the end of a seeking path. Antagonism, or agonism as Mouffe develops it, in this absolute perspective, is already sublimated within the procedural nature of the parliamentary.

So, democracy as a final state is only possible as functional democracy: collision of legitimistic democratic and political positions, confrontation of unessentialistic claims and moral values. The struggle between the Left and the Right is an essentialist form which has been overcome. If we follow Jacques Rancière, we could say that we live in post democracy, in “conceptual legitimization of a democracy after the demos, a democracy that has eliminated the appearance, miscount and dispute of the people and is thereby reducible to the sole interplay of state mechanisms and combinations of social energies and interests” (Rancière 102). There is no cleavage between the forms of the state and the state of social ontology. The Left accepted the importance of pluralism on the individual level (but neglects it on the political level) and the importance of liberal democratic institutions and this is, practically, a kind of castration of the radical thinking. The belief in the historical necessity of transformation of the existing hegemonic order is exhibited in the museum. Hence, a question follows: is the capitalism no longer hegemonic system or something has changed within the revolutionary discourse? We have leftists that have accepted the current condition as an end of the history. Paradoxically, they have become the best students of Fukuyama’s conservatism.

2.

But why and how did this shift happen? According to Ulrich Beck the progress is not a result of political struggles so we must reject them as irrelevant for further development of the democracy. Beck justifies Fukuyama's metaphysical and ideological violence, on the bases of rationalistic premises that we must accept 'common sense' dictation which is the victory of capitalism. Individuals in the condition of liberal democracy constitute themselves through open discursive exchange, not through class struggles and collisions. The apolitical becomes political, and it gets its political significance not in the reality of the political but rather in the realm of language, regimes of vocabulary, discursive games of constructs and deconstructive mannerism. Human rights and accidental identities now become substance for politics. This is at its core, "anti-political view of liberal democracy" (Mouffe, On the Political 19) that misinterprets the real dynamics of the political. For Beck, "the political constellation of industrial society is becoming apolitical, while what was apolitical in industrialism is becoming political" (Beck 18). He speaks about postmodern sub-political systems of resistances, and what was intimate and private now becomes political. The classes are no longer politically substantial, and contemporary thought subjects everything under the prism of depoliticization. "The political programme of a radical modernization is skepticism" (Beck 41).

According to Giddens, contemporary liberal democracy is a form of "de-traditionalization". Traditionalists and fundamentalists should not be allowed to participate within the dialogue because they position themselves contrary to the historical course. (See Giddens, 1994) This is a kind of democratization of the democracy. This concept of radical democracy transforms the existent power relations and creates a new form of governing. The liberals are introducing the neutrality of the state. Within this democracy there is a place only for "ethical pathos and economic calculation" (Schmitt 73) For Giddens "the concept of classes has to be replaced with the concept of 'lifestyles'" (Giddens, The Third Way 19). Liberalism tries to connect everything to social solidarity and to partnerships between the state and civil society considering the methodological individualism. Simply, "a private person has no political enemies. Such a declaration can at most say that he would like to place himself outside the political community to which he belongs and continue to live as a private individual only." (Schmitt 51) According to Giddens we're experiencing the post-traditional society, life politics, and self-actualization. All those issues concerning life politics cannot be expressed within the left/right framework, because the political power is decentralized. We could say that dynamics of the individualization is the core of reflexive modernity. The democratic debate is envisaged as a dialogue between individuals whose aim is to create new solidarities and extend the bases of active trust. "Conflict can be pacified thanks to the 'opening up' of a variety of public spheres, through dialogue, people with very different interest will make decisions about the variety of issues which affect them and develop a relation of mutual tolerance allowing them to live together" (Mouffe, On the Political 48).

What is indisputably problematic here is that we are witnessing the unchallenged hegemony of neo-liberalism with its claim that there is no alternative to the existing order. This is completely quasi ideological claim because it gives conditions as arguments: since the collapse, disappearance of antagonism, politics without frontiers, without 'they', and cetera. Liberalism maintains that the political frontiers have dissipated, but also, as a liberal politics it's trying to strengthen this situation and

to proliferate it through the political and social institutions. The power of the state is now used to convince the people that there is no power. The pure ideological action is hidden behind the ethical appearance of judgment. Hence, the other is not a class anymore, it's not a part of the dialectical movement of the absolute, it is just a lifestyle, and from this standpoint you judge him completely apolitically, using phrases as morally ineligible, outdated, non progressive et cetera. "They present political debate as a specific field of application of morality and believe that it is possible to create in the realm of politics a rational moral consensus by means of free discussion. In this case politics is apprehended not through economics but through ethics or morality" (Mouffe, On the Political 13). We are dealing with an "exclusion justified in pseudo-scientific grounds" (Mouffe, On the Political 55). Simply, the political antagonisms are "being formulated in terms of moral categories" (Mouffe, On the Political 75).

It is a game of perfidy and sophistry. You are forced by the arguments of most popular sociologists to accept the rationality of liberal democracy, so if one is opposed to it automatically is being perceived as irrational and this is a sign of moral backwardness. Beck is raving about some "cosmopolitan capitalism" that produces a universal humanity or even new anthropological nature, and ultimate implication is "all societies should adopt liberal democratic institutions which are the only legitimate way to organize human coexistence" and there is no alternative to "westernization and its rationally acceptable results" (Beck 110). This concept of humanity that achieved its highest level in establishing a liberal democratic society is a representation of the general humanity, and hence it should be applied to whole humanity, to all human local societies. According to Schmitt one who possesses a real power can decide what content the words and concepts will have: Caesar dominus et supra grammaticam.

The concept of humanity is an especially useful ideological instrument of imperialist expansion, and in its ethical-humanitarian form it is a specific vehicle of economic imperialism. Here one is reminded of a somewhat modified expression of Proudhon's: whoever invokes humanity wants to cheat. To confiscate the word humanity, to invoke and monopolize such a term probably has certain incalculable effects, such as denying the enemy the quality of being human and declaring him to be an outlaw of humanity; and a war can thereby be driven to the most extreme inhumanity (Schmitt 54).

The book Empire of Negri and Hardt perhaps lacks political dimension because the authors claim that there is no imperialistic center. (See: Negri and Hardt, 2000). Empire, as Mouffe asserts, is no more than "an ultra-left version of the cosmopolitan perspective" (Mouffe, On Political 107). Simply, the reformers among the socialists just attempt to mediate, and to regulate the turbulences of the global capitalism for which they also see no alternative. Therefore, political philosophy that arises from this standpoint of the contemporary leftists is not grounded in the revolutionary consciousness anymore. Probably, they stopped reading Marx, and probably they had never read Hegel. Paradoxically, Schmitt as a conservative thinker nowadays is much more controversial and relevant for the socialistic problematization of the liberal political being. His thought gives a clear diagnose on the political reality which stops the historical movement, concluding in great philosophical manner:

The political concept of battle in liberal thought becomes competition in the domain of economics and discussion in the intellectual realm. Instead of a clear dis-

tinction between the two different states, that of war and that of peace, there appears the dynamic of perpetual competition and perpetual discussion. The state turns into society: on the ethical-intellectual side into an ideological humanitarian conception of humanity, and on the other into an economic-technical system of production and traffic. The self-understood will to repel the enemy in a given battle situation turns into a rationally constructed social ideal or program, a tendency or an economic calculation. A politically united people becomes, on the one hand, a culturally interested public, and, on the other, partially an industrial concern and its employers, partially a mass of consumers. At the intellectual pole, government and power turns into propaganda and mass manipulation, and at the economic pole, control (Schmitt 71-72).

So, the question is how to transform the political conditions of the social? Or we are going to accept the end of history as rational liberation of revolutionary's anxiety? Revolution implies a suspension of total democracy and its pseudo-universalism, because it's a call to conserve the status quo. If we have democracy as an ultimate paradigm it is unlikely to have revolution, and vice versa, revolution assumes the condition of teleological suspension of democracy, namely, revolutionary consciousness is always directed towards transformation of the society through the political ontology. It assumes the political as a ground for the revolutionary consciousness formation. In reign of absolute democracy you are simply directed to accept the unequal distribution of the wealth as a given state without questioning its genealogy, and to accept the position of the repression of the poor into the system of the production dominated by the rich as a starting position. "Win win politics in which solutions could be found favoring everybody in society" (Mouffe, On the Political 32). The rich and the poor are just lifestyles; they're equal abstract positions in a procedurally regulated dialogue. Liberty and equality of all as the ethico-political principles of liberals, as abstract principles, create equality as a trans-temporal and trans-anthropological essence in every human being despite his actual economical condition. Revolutionary must be convinced into the meaningless of struggle.

3.

Now I'll try to conclude with capturing the inner phenomenology of revolutionary's consciousness having in mind the very complex philosophical Kierkegaard's description of the situation of Abraham. In the liberalism the dialectic is neglected, and the movement is abolished. Acceptance of the movement is crucial for the revolutionary, but it brings anxiety to him due to the nature of the transformation of reality, but also because of the leap into the unknown that must be done. But in the same time, every revolutionary has this total democratic utopia as a kind of temptation, and I have in mind, the discourse that Kierkegaard uses to describe the situation of Abraham. Revolutionary is Abraham in the context of liberal democracy. For instance, Abraham's religious existence has ethical as a temptation, as a door to history and to historical revelation and salvation from the abyss of religious leap. Abraham could be saved from the horror of religious existence that could not be mediated in any circumstances. "The ethical expression for what Abraham did is that he meant to murder Isaac; the religious expression is that he meant to sacrifice Isaac—but precisely in this contradiction is the anxiety that can make a person sleepless, and yet without this anxiety Abraham is not who he is" (Kierkegaard 30). In analogy, revolutionary has to sacrifice the commodity of the world, and even more, the very world of realized

happiness and final total democracy which liberalists are speaking of. This total efficient democracy is the ultimate peace which puts an end to never-ending wars, and this is final ethical reality. Revolutionary has this contemporary context of total democracy as a temptation, which means that you have to accept the status quo contrary to your conditions as a revolutionary, and that is the temptation. Revolutionary must give up from the revolution, because it is a risk of differential otherness, it is an eschatological thinking. On the other hand, this post-political perspective and the total democracy as a state of ultimate abolition of the time provides revelation from the existential revolutionary horror. "Every movement of infinity is carried out through passion, and no reflection can produce a movement. This is the continual leap in existence that explains the movement" (Kierkegaard 42). Revolutionary must reject his existence to accept the liberalism and for Kierkegaard "the deeper natures never forget themselves and never become anything other than what they were" and the revolutionary have to "recollect everything, but this recollection is precisely the pain, and yet in infinite resignation he is reconciled with existence" (Kierkegaard 43). But why is the temptation so strong? The next paragraph will deeply explain the reason for the anxiety.

The ethical as such is the universal, and as the universal it applies to everyone, which from another angle means that it applies at all times. It rests immanent in itself, has nothing outside itself that is its *telos* [end, purpose] but is itself the *telos* for everything outside itself, and when the ethical has absorbed this into itself, it goes not further. The single individual, sensately and psychically qualified in immediacy, is the individual who has his *telos* in the universal, and it is his ethical task continually to express himself in this, to annul his singularity in order to become the universal. As soon as the single individual asserts himself in his singularity before the universal, he sins, and only by acknowledging this can he be reconciled again with the universal. Every time the single individual, after having entered the universal, feels an impulse to assert himself as the single individual, he is in a spiritual trial [*Anfoegtelse*], from which he can work himself only by repently surrendering as the single individual in the universal (Kierkegaard 54).

Kierkegaard is speaking about the religious existence, but this could be applied to the revolutionary existence. The ethical is the goal for everything because it is universal, and when the thing is absorbed into the ethical it cannot go any further. Revolutionary experienced the new situation of liberal reality by "repently surrendering as the single individual in the universal." That's the temptation that liberates him from the anxiety of choice and unfinished reality. In liberalism we just became individuals due to the new political reality. Individualism is the universalism; an abstract concept applicable to everyone. It is produced by the end of history and it produces the continuation of that reality. Existence is something unfinished and produces itself into time as a singularity that cannot be derived from any social relation, neither from any universalism. "The ethical is of the same nature as a person's eternal salvation, which is his *telos* forevermore and at all times, since it would be a contradiction for this to be capable of being surrendered (that is, teleologically suspended), because as soon as this is suspended it is relinquished, whereas that which is suspended is not relinquished but is preserved in the higher, which is its *telos* (Kierkegaard 54).

Contemporary leftists slide to liberalism and its total state, to its conservatism, through the acceptance of current stage of capitalism because they have stopped to see meaning in the uncertain revolutionary action. They accepted the concept of

total state or annul of the political pluralism. Their consciousness is caught up into the game movement "between ethics (intellectuality) and economics (trade)," and "from this polarity they attempt to annihilate the political as a domain of conquering power and repression. The concept of private law serves as a lever and the notion of private property forms the center of the globe, whose poles ethics and economics are only the contrasting emissions from this central point" (Schmitt 71).

Mouffe and Laclau accept the enlargement of the political domain with some social issues but they stay consistent within their philosophy of agonism as a new social strategy towards radical democratic politics and transformation. (See: Laclau and Mouffe, 2014). The aim of agonistic perspectives is "a profound transformation of the existing power relations and the establishment of a new hegemony. Therefore, it can be properly called radical" (Mouffe, *On the Political* 52). Considering the Kierkegaardian perspective, it seems to me that this radicalization of the democracy is not its suspension; it's not revolutionary potential, but it's its continuation, because it will be returned to the dominant liberalistic discourse as its periphery. After all, according to Mouffe, we must realize that, with modern democracy, we are dealing with a new political form of society whose specificity comes from the articulation between two different traditions. "On one side we have the liberal tradition constituted by the rule of law, the defence of human rights and the respect of individual liberty; on the other the democratic tradition whose main ideas are those of equality, identity between governing and governed and popular sovereignty. There is no necessary relation between those two distinct traditions but only a contingent historical articulation" (Mouffe, *The Democratic Paradox* 2, 3).

Leftists become the most conservative thinkers, simply because they repulse the anxiety of their existence. In order to become a father of faith Abraham needed to resist the temptation of the ethical. Revolutionary, in the same way, will have to suspend democracy teleologically, in order to reinvent and reinvest the concept of power. But probably the revolution is one obsolete and redundant idea, even for the revolutionaries. The liberal democracy has no further proceedings into another form of state, so the revolutionary who accepts this condition cannot go any further. In the reality of total democracy as an optimal condition, revolutionary consciousness is the last crisis stronghold and just one irrational and politically irrelevant act of the last exhausted avant-garde of European legacy. Rage against the machine are so wrong, revolution is already dead because we've killed the revolutionary!

BIBLIOGRAPHY

1. Beck, Ulrich. *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge: Polity Press, 1997.
2. Giddens, Anthony. *Beyond Left and Right*. Cambridge: Polity, 1994.
3. Giddens, Anthony. *The Third Way*. Cambridge: Polity, 1998.
4. Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy*. London and New York: Verso, 2014.
5. Kierkegaard, Søren. *Fear and Trembling/Repetition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1983.
6. Mouffe, Chantal. *On the Political*. London and New York: Rutledge, 2005.
7. Mouffe, Chantal. *The Democratic Paradox*. London and New York: Verso, 2000.
8. Mouffe, Chantal. *The Return of the Political*. London and New York: Verso, 1993.

9. Negri, Antonio, and Michael Hardt. *Empire*. Cambridge and London: Harvard University Press, 2000.
10. Rancière, Jacques. *Disagreement*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.
11. Schmitt, Carl. *The Concept of the Political*. Chicago and London: University of Chicago Press, 2007.

Evangelos D. Protopapadakis

Associate Professor, PhD, Faculty of Philosophy,
 National and Kapodistrian University of Athens,
 Director of the NKUA Applied Philosophy Research Lab,
 Head of the Greek Unit, UNESCO Chair in Bioethics (Haifa), Republic of Greece

MIGRATION CRISIS, AND THE DUTY OF HOSPITALITY: A KANTIAN DISCUSSION

ABSTRACT: The European ideals – as well as the idea of Europe per se – are faced with a serious challenge due to recent migration crisis: it is not just the reflexes, the effectiveness and the policies, but also the consistency, the principles and the justification of the notion of the European Union that is in stake. Kant's concept of universal hospitality could probably provide a good way out of this conundrum: while hospitality has largely been viewed as a solidarity-related imperfect duty towards others, that is, a less compelling duty that allows moral agents for certain latitude concerning the occasions and the degree of its implementation, Kant's views allow for a totally different perspective, and, in my view, a much more philosophically nuanced one: hospitality might also be considered as an autonomy-based duty owed to others, and in this respect could count as a perfect, morally compelling duty. To the extent that the concept of Europe consists in humanitarian ideals that are based upon a strong philosophical humanistic tradition, I consider my claim to be in perfect harmony with the true spirit of Europe.

KEYWORDS: Europe, ideals, migration, universal hospitality, solidarity, rights, Immanuel Kant

I. INTRODUCTION

Long before it took flesh and bones back in 1957 – first as an economic community with the Treaty of Rome,¹ and much later, in 1993, as a union by virtue of the Maastricht Treaty,² the concept of Europe was living as a powerful, inspiring and extremely appealing idea in the minds of people of different national origin and cultural background, people that, next to anything else, identified themselves as Europeans. What is distinctive when it comes to ideas is that, once shaped in the mind, it is almost certain that they will become reality sooner or later; any idea, in this perspective, is reality-not-yet-realized. What ideas just need to do is to lurk quietly and grow patiently in their cradle until the time is right for them to come out in the light, resting assured that sooner or later the circumstances will become favorable for their emergence. Nevertheless, exactly as it is the birthplace and the cradle of all ideas, the intellect is also their deathbed and burial ground; long before any idea becomes obsolete and perishes, it has already lost its shine, inspirational impetus and appeal in the mind of humans, and this because it has failed all belief, hope and inspiration that once was invested in it.

¹. For the official text of the Treaty of Rome by virtue of which the European Economic Community was established see <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome>.

². For the official text of the Maastricht Treaty that established the European Union see <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>.

II. THE CHALLENGE

The idea of Europe is currently faced with a severe challenge, the most serious since the Union was established; this challenge questions its very essence and, hence, is likely to result in an identity crisis if not addressed timely and effectively. During the last decade ferocious civil wars all around the Mediterranean but also elsewhere in the globe have pushed vast numbers of shipwrecked creatures, refugees and immigrants, around the European borders; these people are desperately seeking shelter and a brighter future – actually, any future at all – for themselves and their families within the European Union. Each member state, but also the Union as a whole, need to decide on how to react to this humanitarian crisis. The challenge is twofold: on the one hand it questions whether and to what extent the European Union can reach unified decisions anyway; on the other, it concerns the basis on which any such decision will be made.

While to politicians the first aspect is probably the one that matters mostly – if not only, I believe it is still the second that, if not addressed properly, poses the greatest threat to the ideological justification of the idea (and the ideal) of united Europe. In other words, it is the basis upon which Europe will respond to the present challenge that will determine the immediate future not necessarily of the European Union itself – since the phenomenal world is dependent also upon contingency and the capriciousness of fate – but, most importantly, the survival of the idea of Europe and, to the degree that no union may stand if it is not bolstered by a strong idea or set of ideas, the very existence of the European Union in the long run. In the light of the above the migration/refugee crisis poses the ultimate challenge: what is at stake is whether the idea of a united Europe will remain strong, inspiring and influential, or if it will gradually fade away and collapse into an obsolete, redundant concept, just another one among numerous that have once been dominant, but after a while were left with only a dusky corner in the history of ideas. The way I see it, since it is nothing more than principles, values and ideals the idea of Europe consists in, the more we hold fast to these principles, values and ideals, the more chances there are that the idea of Europe will exit the turmoil intact or, the least, alive.

The core constituents of the idea of Europe were forged as early as during the 5th century BCE by the Greeks, and were later on further consolidated by the Romans: democracy, equity, parity, dialogue, lawfulness, participation, tolerance, openness, and inclusion; these concepts constitute the core of the idea of Europe, and pervade every constitutional document of the Union as the honey pervades the honeycomb, in the words of Tertullian.³ No doubt democracy, equity and dialogue are usually considered to be *prima inter paria*, the most dominant within the core-concepts that shaped the idea of Europe. In my view, however, if it weren't for openness and inclusion, nothing about the origins and the true essence of the idea of Europe would have developed to be as great, or as promising. In every sense, the Greek civilization was shaped around this all-pervasive, inherent tendency for openness towards – and integration of – every otherness; as far as I am concerned, it has been exactly this inclination – that soon developed into a solid feature and a distinctive mark – that paved the ground for the establishment of democracy, parity and equity. In any case, it became the condition sine qua non for the emergence of the concept that people who originally belong in different national groups may still be part of a larger whole, a union, and this only due to the fact that they share a common cultural background. Isocrates' iconic quote

³. Tertullian, *The Treatise against Hermogenes*, ed. Walter J. Burghardt, Jan Hendrik Waszink, T. C. Lawler, and J. Quasten, trans. Jan Hendrik Waszink (New York: Paulist Press, 1956), 44.1, 82.

recapitulates a view that has been dominant in his time: bloodline, race and ancestry are irrelevant; what is of actual significance is the willingness to share in a common culture:

[...] and [our city, Athens] has brought it about that the name Hellenes suggests no longer a race but an intelligence, and that the title Hellenes is applied rather to those who share our culture than to those who share a common blood.⁴

Seminal and prevailing as it proved to be, this worldview served as the cornerstone for the idea of a shared European identity, one that would not be founded on 'race,' but on 'intelligence.' It also became the basis for the emergence of cosmopolitanism, and it is not surprising at all that the first true champions of cosmopolitanism – as well as they who actually coined the term – were the Stoics, and especially the founder of Stoicism, Zeno of Citium; the few extant fragments of Zeno's Republic suggest that he introduced the notion of a cosmopolis, as "[...] an ideal community of sages, an isolated commune of intellectuals [...]."⁵ The later Stoics have obviously been less fastidious than their forefathers, and this is probably best expressed in Seneca the Younger:

Let us take hold of the fact that there are two communities – the one, which is great and truly common, embracing gods and men, in which we look neither in this corner nor in that, but measure the boundaries of our citizenship by the sun; the other, the one to which we have been assigned by the accident of our birth.⁶

Seneca recapitulates in this passage the doctrine that lies at the core of Stoic ontology, and also lead them to their infamous cosmopolitanism, that is, the tenet that all men (and gods alike), next to any national or other, partake also to the greater community of rational beings, one that transcends all borders, any bloodline or ancestry.

What makes possible the idea of a common European identity is that all those who identify themselves as Europeans endorse – and are aware of the fact that they do – a belief that is quite analogous to the one championed by the Stoics, only that now the unifying material is not logos, but a set of shared values and principles instead that justify and sustain the idea of Europe and make almost imperative the concept of a shared identity.

These having been said, my claim that the present migration crisis is crucial for the survival of the idea of Europe is now probably a little bit more illuminated: if openness and integration – and their natural born offspring, cosmopolitanism – belong to its core, responding to the crisis in any other way than being in full harmony with these innate tendencies would be tampering with the foundation, the character and the very essence of the idea of Europe. In such a case, I fear that the idea of Europe would eventually collapse into a sad simulacrum reminiscent of a concept so lofty, that was at least expected to live more than half a century. Luckily, philosophers have not remained silent in the face of such a grim prospect. On the contrary, they have gone to great pains to disprove it.

⁴. Isocrates, *Panegyricus*, 50, in Isocrates, *Volume I: To Demonicus. To Nicocles. Nicocles or the Cyprians. Panegyricus. To Philip. Archidamus*, trans. George Norlin, The Loeb Classical Library No. 209 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980).

⁵. John Sellars, "Stoic Cosmopolitanism and Zeno's Republic," *History of Political Thought* 28, no. 1 (2007): 1-29, 2.

⁶. Lucius Annaeus Seneca, *De otio*, trans. Aubrey Stewart (London: George Bell and Sons, 1900), 4.1.

III. THE RIGHT TO (AND THE DUTY OF) UNIVERSAL HOSPITALITY

The prevailing view concerning the ethics of hospitality consists roughly in that there can be no such duty as to be hospitable to those in need; and needy ones, in turn, are not just by virtue of their situation entitled to any right to enjoy the beneficence of others. On the contrary, providing hospitality is usually considered as a textbook case of supererogation, an act that goes beyond duty and adds to the moral merit of any agent who chooses to be hospitable, while it doesn't diminish the merit of those who decide not to.

Jacques Derrida famously remained unconvinced by this view; on the contrary, he set out to advocate the principle of unconditional hospitality as capable of sustaining a perfect duty, one that is always morally binding for agents irrespective of the circumstances. While to me it is quite difficult to accept hospitality as an unconditional moral duty towards the others, I fully share Derrida's concerns about the prevalence of the opposite view:

I remember a bad day last year: It just about took my breath away, it sickened me when I heard the expression for the first time, barely understanding it, the expression crime of hospitality. In fact, I am not sure that I heard it, because I wonder how anyone could ever have pronounced it [...] no, I did not hear it, and I can barely repeat it; I read it voicelessly in an official text. It concerned a law permitting the prosecution, and even the imprisonment, of those who take in and help foreigners whose status is held to be illegal. This "crime of hospitality" (I still wonder who dared to put these words together) is punishable by imprisonment. What becomes of a country, one must wonder, what becomes of a culture, what becomes of a language when it admits of a "crime of hospitality," when hospitality can become, in the eyes of the law and its representatives, a criminal offense?⁷

Derrida's view is by all means striking, but far from unprecedented. Long before him Kant in his *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch* was the first to provide a consistent and comprehensive account of the duty to provide universal hospitality that would be accessible by everybody, regardless one's condition and irrespective of the circumstances:

As in the foregoing articles, we are here concerned not with philanthropy, but with *right*. In this context, *hospitality* means the right of a stranger not to be treated with hostility when he arrives on someone else's territory. He can indeed be turned away, if this can be done without causing his death, but he must not be treated with hostility, as long as he behaves in a peaceable manner in the place he happens to be in. The stranger cannot claim the *right of a guest* to be entertained, for this would require a special friendly agreement whereby he might become a member of the native household for a certain time. He may only claim a *right of resort*, for all men are entitled to present themselves in the society of others by virtue of their right to communal possession of the earth's surface. Since the earth is a globe, they cannot disperse over an infinite area, but must necessarily tolerate one another's company. And no-one originally has any greater right than anyone else to occupy any particular portion of the earth. [...] In this way, continents distant from each other can enter into peaceful mutual relations which may eventually be regulated by public laws,

⁷. Jacques Derrida, *Negotiations*, trans. Elizabeth Rottenberg (Stanford, CA: Stanford University Press, 2002), 133.

thus bringing the human race nearer and nearer to a cosmopolitan constitution.⁸

Echoing Zeno and Seneca, Kant advocates the notion of 'world citizenship' as the basis of a 'cosmopolitan right':

The peoples of the earth have thus entered in varying degrees into a universal community, and it has developed to the point where a violation of rights in *one* part of the world is felt *everywhere*. The idea of a cosmopolitan right is therefore not fantastic and overstrained; it is a necessary complement to the unwritten code of political and international right, transforming it into a universal right of humanity. Only under this condition can we flatter ourselves that we are continually advancing towards a perpetual peace.⁹

This is not the occasion to discuss Immanuel Kant's place in the history of ideas; I will only suggest that Kant digested a significant part of the philosophical tradition that precedes him, and then moved on to recapitulate and reshape it in a unique way, so as to introduce a current that has deeply influenced ever since the European culture and civilization; for once, he set out – and to a large degree he succeeded – to provide a consistent justification for the key doctrine of Enlightenment, that all men are created free and equal. The advocacy of universal hospitality on his behalf is throughout interwoven with his overall view on rational moral humanity as a legislator in the realm of ends, and is showcased as an imperfect duty towards others, namely the duty of solidarity.

In particular, and this par excellence applies to ethicists that are under the influence of the Kantian tradition in ethics, rights are considered to be intrinsically related to – and dependent upon – already established corresponding duties, upon which these rights are based, and from which they draw their justification. In the words of Jozef Raz,

'X has a right' if and only if X can have rights, and, other things being equal, an aspect of X's well-being (his interest) is a sufficient reason for holding some other person(s) to be under a duty.¹⁰

In short, at least as far as the Kantian tradition in ethics is concerned, moral duties come first, and moral rights follow; or, the justification of any right is always based upon some corresponding duty. Duties, now, are classified by Kant as strict and praiseworthy respectively – or, perfect and imperfect, and this classification supports two distinct categories of duties, negative and positive rights respectively. Next to negative rights that derive from strict or perfect duties, there are also positive rights that are founded upon praiseworthy – or, imperfect – duties. As far as positive rights are concerned, the following rationale applies: X's positive duty towards z to f, means that x should undertake certain actions in order that z is allowed or facilitated to f or fng; from this, in turn, may be inferred that z has a right against x that z is allowed or facilitated to f or fng. In other words, if everybody is bound by duty to undertake a certain course of action towards me, I may be justified to claim it as a moral right of mine to be acted upon in a certain way, and not in any other. As an example of imperfect (positive)

⁸. Immanuel Kant, "Perpetual Peace: A Philosophical Sketch," in Kant: *Political Writings*, ed. H. S. Reiss, trans. H. B. Nisbet, 93-130 (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 105-106.

⁹. Ibid., 107-108.

¹⁰. Joseph Raz, *The Morality of Freedom* (Oxford: Clarendon Press, 1986), 166.

duties towards others Kant mentions the duty to come to one's aid when one is in need;¹¹ commensurate to this duty is the right to solidarity, by virtue of which one may claim it as one's right to be aided when in need, as it is in the case of the right to easy-rescue. Now, praiseworthy, imperfect duties like the duty of solidarity, that give rise to positive rights, are not morally binding, and this because imperfect duties are considered in general to allow for some latitude concerning their implementation.

Solidarity is usually taken to be the epitome of non-morally binding duties; this means that one is not obliged to express one's solidarity whenever one has the chance to, or the situation calls for it. From this point of view, those who deny hospitality to immigrants are perfectly justified in doing so, since the decision on whether to receive immigrants in this time and under these circumstances rests with them; they could always solidarity another time, maybe to some next wave of immigrants that will follow – or never, and to nobody.

I remain very skeptical about the actual existence of any line of demarcation between perfect and imperfect duties and, of course, the same applies to the rights that derive by each. The reason I am so reluctant to consider this line of demarcation as sufficiently sharp is this: while imperfect duties allow indeed for some latitude in general, when it comes in particular cases their underlying maxim should be put to the test of universalizability equally as any other maxim. This test is twofold in all cases; the first step is to ask: can I coherently conceive of a world where the maxim that underlies the duty of hospitality wouldn't apply? If the answer to this is yes, as it is in the case of the maxim that regards not providing hospitality, the next and final step would be: can I rationally want a world in which the maxim that underlies the duty of hospitality applies? I cannot think of anybody who would respond positively to this, since such a person would, among others, rob himself of the hope that others would come to one's aid when in need, as Kant puts it. By and large, while the duty to provide hospitality in general may not morally binding or compelling, in individual cases, when, that is, you have to decide whether or not to provide shelter to devastated, hopeless immigrants or not, it may be as binding as any perfect duty would be.

IV. POSTSCRIPT

I will rest my case here. I will only say this: in my view, the way Europe will respond to the challenge put by the present migration crisis is not an issue that allows for circumstantial decisions; on the contrary, it concerns the very essence of the idea of Europe, as well as the survival of Europe as a union of national states. I am pretty sure that nobody will weep over the ruins of an unhospitable, offish, restricted and secluded Europe that has willingly given away its essence and has turned into a travesty of what it was once meant to be; for what it is worth, I will definitely not.

REFERENCES

1. Derrida, Jacques. *Negotiations*. Translated by Elizabeth Rottenberg. Stanford, CA: Stanford University Press, 2002.
2. European Parliament. *The Maastricht Treaty*. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>.
3. European Parliament. *The Treaty of Rome*. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty->

¹¹. Immanuel Kant, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, ed. and trans. Allen W. Wood (New Haven and London: Yale University Press, 2002), § 4:423.

of-rome.

4. Isocrates, *Panegyricus*. In Isocrates, *Volume I: To Demonicus. To Nicocles. Nicocles or the Cyprians. Panegyricus. To Philip. Archidamus*, translated by George Norlin. The Loeb Classical Library No. 209. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980.
5. Kant, Immanuel. "Perpetual Peace: A Philosophical Sketch." In Kant: *Political Writings*, edited by H. S. Reiss, translated by H. B. Nisbet, 93-130. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
6. Kant, Immanuel. *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. Edited and translated by Allen W. Wood. New Haven and London: Yale University Press, 2002.
7. Sellars, John. "Stoic Cosmopolitanism and Zeno's Republic." *History of Political Thought* 28, no. 1 (2007): 1-29.
8. Raz, Joseph. *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press, 1986.
9. Seneca, Lucius Annaeus. *De otio*. Translated by Aubrey Stewart. London: George Bell and Sons, 1900.
10. Tertullian. *The Treatise against Hermogenes*. Edited by Walter J. Burghardt, Jan Hendrik Waszink, T. C. Lawler, and J. Quasten. Translated and annotated by Jan Hendrik Waszink. New York: Paulist Press, 1956.

Darko Djogo Protopresbyter, Associate Professor, "St Basil of Ostrog" Orthodox Theological Faculty,
University of Eastern Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

**BEING TIRED OF IMPOSED INCLUSION AND THE
PROBLEM WITH THE OTHER(S) –
New Christian Theological Paradigm for European Culture
and Interreligious Dialogue
(With Special Insight into Some
Experiences Of Bosnia And Herzegovina)**

ABSTRACT: In the presented paper, the author examines how the very notion of Otherness and (the) Other was rediscovered in contemporary Christian theology, especially in contemporary Orthodox Christian theology. After briefly drawing the outlines of that theology, especially in its importance and significance for the new ecumenical and interreligious impulses it created in the Christian theology, we try to establish some limitations of such theology in its practical outcomes. In addition, we are trying to underline some problems that such oversimplified and over-optimistic theories might have for the new cultural challenges that the European culture is facing. We have taken into account especially some experiences in the interreligious dialogue (or, rather, interreligious rhetorics) in Bosnia and Herzegovina.

KEYWORDS: Trinity, inter-religious dialogue, John Zizioulas, Orthodox Christian theology, the Other, inclusive

Tolerance is rather a social than a religious virtue. A broad-minded view of the private belief of others undoubtedly makes for the happiness of the society but it is an attitude impossible for those whose personal religion is strong. For if we know that we have found the key and guiding principle of life we cannot allow our friends to flounder blindly in the darkness (Runciman, 1).

These remarkable words written by sir Steven Runciman 72 years ago were maybe one of the last absolutely sincere positions regarding the relationship between social expectations of the modern societies and the (Christian) faith made by a modern Christian scholar. Only a few generations afterward humanities, social sciences and the modern society itself were once more ethically reshaped and (I think I would not exaggerate if I would say) even reestablished by the introduction of not mere tolerance but the inclusion as an eminent and fundamental social value¹. And if the of tolerance has implied that a man who has found the salvation/light should not impose hers/his view on others, inclusion moreover demanded and it still demands that, in order not to offend hyper sensible personalities of the others we should not dare to proclaim that our "key" or "way" would be in fact the only key or way to the Purpose, Life, Meaning, Life... We cannot keep our attention to the contradiction that an "open society" which demands or at least argues for inclusion for all of its members and their beliefs, a society which, based on the secular constitutional model, disregards Salvations and/

1. It is beyond the scope of this paper to examine a difference in the social change that made a language used in Runciman obsolete. "Virtue" has become almost forgotten "concept", although we still talk about "values". And it is precisely because we tend to forget that values are to be lived upon that we have a problem with values. Or, in other words: if a society does not appreciate virtues, it can hardly have values.

or God as the ethical and ontological cause of any of its values, at the very same time is often more hypersensitive to the very claim that without transcendent grounds no for social ethics could be made. If an inclusive society is “willing” to “tolerate” religious beliefs, it would mainly still require for them to be “inclusive” as well, to find the place not just for the others/the Other, but to evaluate undoubtedly in a positive way all aspects of the Others identity. And, since the essential standpoint of all religions has not changed since sir Steven Runciman’s words, it is obvious that the replacement of the tolerance by the inclusion has since then made hermeneutical position of a Christian or any other religious thinker even more unpleasant and difficult. How can we at the same time speak only about the good things connected to other identities and beliefs we encounter in our social interactions and remain consistent and faithful to our own beliefs in which our path to the Meaning of Life is the only one or at least the eminent one. Inclusion always demands either some sort of syncretism (if we agree that “all paths lead to the same Source”) or some sort of indifferentism (none of them leads to the Source or there is no Source of the Meaning). A religious person in a sense described by Runciman is obliged to fake sincerity either concerning his religious beliefs or concerning “tolerance” or “inclusion”.

INTER RELIGIOUS DIALOGUE OR INTERRELIGIOUS POLITICALLY CORRECT RHETORICS?

This is not a question without its practical dimension (in both senses of the word “praxis”: this matter has implications on the normative question “what should I do in order to practice the virtues cherish” and it is a question of unconscious everyday grass-root interaction, praxis πράξις as pragmateia πραγματεία, “reality”). As a person more or less actively involved in the interreligious dialogue in Bosnia and Herzegovina for the past 17 years, we can testify how difficult and challenging it could sometimes be to witness the Orthodox Christian faith and at the same moment to make a case for the inclusive attitude toward all other religions that exist in BH. And, if the inclusion is a strongly present core value in modern Western European and North American societies due to the change of socio-ethical paradigm in the past five decades, the pressure to be unquestionably inclusive is even more felt in a country with the recent history of war and destruction. It is not only the case that a theologian included in the interreligious dialogue in BH is expected to reconcile her/his inner values and the core value of inclusion. It is more an ethical ultimatum, blackmail, than an expectation or an encouragement: If a man does not comply with the politically correct “consensus” of unconditional inclusion, she or he would be considered as agitating or paving the path for the next war and destruction. And, as we are about to realize, that very dictatorship of political correctness is one of the reasons for the insincerity and falsehood of the interreligious dialogue in BH which looks more like an exchange of rhetoric than as a true dia logos. And that is why it made no social influence and no progress in the interreligious and interethnic relations in Bosnia and Herzegovina. The lack of authenticity always has some consequences. If we tend to limit ourselves regarding what we might or might not say in order not to even remotely make anyone else uncomfortable in a society in which almost every statement could be misinterpreted and misused, we should not wonder what are the reasons for almost nonexistent or at least very limited outcomes of the interreligious dialogue.

Namely, the very choice of Muslim, Catholic and Orthodox theologians or religious thinkers chosen to build their undoubtedly inclusivist narratives has been

quite illustrative for the transformation of the message that religious communities send in order to accommodate the omnipresent socio-ethical demand for inclusion. An experienced attendee of such events could immediately recognize that a Muslim representative would speak about the People of the Book and quote Qur'an 3:64-71 Surah Ale-'Imran (The Family of 'Imran). A Catholic would quote some declaration about Muslims, Jews and other Christians given by the Vaticanum II or late pope John Paul II (Less commonly, since the today pope is not that well-received among Croatian theologians, you will hear a Catholic theologian quoting him in the interreligious dialogue.) An Orthodox Christian theologian will, with no doubt, base his inclusive theology on the elements of contemporary Greek theologian Metropolitan John Zizioulas and his epigones (Petros Vassiliades, I. Midich, A. Papanicolau, G. Demacopoulos, etc.). The fact that each one of the representatives will most likely reproduce almost identical sentences and positions could make us wonder whether it is a theology based on an ideology or an ideology formed as a theology. Or, in other words, if it was a progressive theology which in its early days had the potential to reexamine some ideological narratives, maybe it became itself an ideology which has its own axioms, great themes, hermeneutical keys, and slogans. Although some remarks could be made regarding the way that our Catholic and Muslim colleagues portray their positions, now we would concentrate our attention on the reason why namely the theology of Metropolitan Zizioulas was made the basis for that "Orthodox" ideology of inclusion.

THEOLOGY OF METROPOLITAN JOHN ZIZIOULAS AS A BASIS FOR AN ORTHODOX INCLUSIVE POSITION IN THE INTER RELIGIOUS DIALOGUE

It is not only extreme popularity of Zizioulas theology that has motivated young Orthodox Christian theologians to embrace it for the above-mentioned purposes. It would be a matter of certain but rather limited relevance to investigate whether Zizioulas theology was made deliberately in order to "fill in" the gap inside the Orthodox theological spectrum, as a theological paradigm that needed to found a theology compliant with the social and political expectations mentioned above. Maybe it was. Or maybe it became that way on its trajectory where it just was shaped by the Zeitgeist transformation that found reflection in both, the social change and the Metropolitan's theology. Although he would finally deny any "philosophical" and "Western" influence on the very concepts he had founded his theology on, especially rejecting personalism, a case could be made that especially Martin Buber, Emanuel Levinas, Martin Heidegger, and other contemporary philosophers made reflexive frame without which his theology would be unthinkable. This is especially true for the influence of Martin Buber and his book "I and thou" which shaped the way for theological linguistics that Zizioulas applies in every single of his works. But as we know, there are no "incidental" verbalizations: whether the similarity in expressions used in their theology and philosophy in Zizioulas and contemporary thinkers is deliberate one or a "coincidental" one, it still shows the similarity or a resemblance in the way of thinking.

No matter how we evaluate the consequences of Zizioulas's theology for contemporary Orthodox Christian theology, it is obvious why it became so grateful material for the construction of one more or less "authentic" Orthodox position in the inter-religious dialogue. It was and is still to some extent the best path to connect modern philosophical viewpoints with their biblical roots but with their patristic less known foundations also. Let us examine today locus classicus at the very beginning of

Buber's philosophical masterpiece "I and thou":

The primary word I-It can never be spoken with the whole being. There is no I taken in itself, but only the I of the primary word I-Thou and the I of the primary word I-It. When a man says I he refers to one or other of these. The I to which he refers is present when he says I. Further, when he says Thou or It, the I of one of the two primary words is present (Buber, 3-4).

If a Biblical background of Buber's thought was obvious from the very reading of it and if that connexion might motivate a well informed Christian scholar to examine a possible connexion between Buber, Old Testament (Hebrew) "ontology" and appropriate patristic continuation of the Old Testament narrative, it was namely Zizioulas as the first Orthodox Christian thinker who recognized a possible parallel between Buberian philosophy and the theology of Eastern Fathers of the Church, especially those who are known as Cappadocian Fathers. When st Basil the Great writes that "without Father, there is no Son and without the Son, there is no Father" it is not only one polemical sentence from the 4th century Orthodox polemics against the Arian heresy but a draft of a Christian theo-ontology which, without much hermeneutical violence could be seen as a close or parallel ontological project to the one given by Buber. In such a manner, an Orthodox theologian could easily show that her/his theological approach to the Other requires a constituent role of that Other (with a capital O) at the very core of the Orthodox Christian Faith since Trinitarian theology is a *theologia perennis* for the Eastern patristic thought and its Neo patristic counterpart. The fact that it has some similarities or connections with a contemporary Jewish philosopher can make it even more "inclusive" and welcomed in the field of interreligious dialogue. And, since that very "Other" is constituent for my own being, the very concept of dialogue becomes more the existential need of my being than a nonobligatory decoration, something we would like or not like to do. The theological consequence of that expression is the one in which I am not only a possible participant in the inter-religious dialogue as well but a theologian obliged to participate in it. Hence, as an Orthodox theologian relying on Zizioulas's model of Trinitarian theology, with only a somehow engaged application of its foundational principles, we are in a position to provide ourselves with an "authentic", fundamental, and seemingly inclusive enough basis for a politically correct and socially expected interreligious dialogue (or rhetoric).

Nevertheless, such a great basis for an "Orthodox theology of inter-religious dialogue" has some limitations which it has to overcome - and some of these limitations are laid in those very basics of Zizioulas theo ontology. Namely, during the transformation of the Buberian philosophy into the trinitarian theology (or during the expression of the patristic Trinitarian theology in the Buberian terms) Zizioulas was primarily concerned to show that human personal existence is not a coincidence but an expression of the Trinitarian existence of God. Of course, as a well educated Orthodox theologian, Metropolitan Zizioulas was aware of the difference between the Being of God and being of man. Nevertheless, whenever he speaks about the person and personality it seams that this methodological scrutiny somehow fades away and the difference in the very personhood od God and the personhood of man is blurred or hazed. Even more, Zizioulas and his epigones (A. Papanikolaou and others) are eager to show that Vladimir Lossky's apophatic theology of personhood is not loyal to the patristic theology of personhood as understood by Metropolitan and his followers.

If a difference between the created and uncreated substance is fundamental for the Christian theology after Athanasius to that extent that no authentic theology can claim loyalty to the Nicene Orthodoxy without embracing it, Zizioulas and Lossky would still fundamentally disagree on the question whether human personhood as such the very same divine Trinitarian personhood: Lossky would disagree, for Zizioulas it is the very basis of our human personal existence. For Zizioulas, Trinity, and Trinitarian theology are the very ontological paradigm by which human beings exist or are called to exist if they want to fulfill their sense of being, their *raison d'être*.

In that Trinitarian paradigm, two concepts have an essential role. These are the concepts of Love as a mode of Divine Being and the concept of Relation, which is closely related to the first one. Of course, none of them was introduced by Zizioulas or Yannaras. They are constituent parts of Christian theology from the ancient times of the New Testament theology and Holy Fathers (Johannine and Capadoccean theology were especially important in the shaping of today's Orthodox viewpoint and use of these terms in their theological semantics). We face the very same problems with the application of these terms on the level of human existence as the ones we already encountered. If Love is the Divine mode of existence and if human love is an expression of that Divine Existence, than, in oversimplified theological rhetoric we have to choose between a position in which there is no essential difference between Divine and human Love or, if there is a difference, we must proclaim that they are not the same thing. We need to find a way in which human existence might participate in the Divine one. Zizioulas is consistent with the patristic theology in which this participation of created in the Uncreated and Unbegotten is often portrayed as an iconic relationship. Nevertheless, making a divine Love my way of being is for Eastern Fathers also a matter of praxis, a matter of ascetics. And that is the field in which Zizioulas's theology fails to provide a model by which a state of existence of Divine Being might be lived and realized. It is possible that unpleasant experiences with Greek pietistic movements in his youth made Metropolitan Zizioulas discard all ethical and ascetic theology as such, equalizing any form of practical theology with moralism. Limitations of such an attitude could be shown for Orthodox theology as well but at this moment we will turn our attention to the question "what are the limitations of this lack of ascetic and ethical perspective for the Orthodox participation in the inter-religious dialogue?"

There are two basic problems that are not taken into account when speaking about the constituent role of the Other for my own being and identity. The First one might be formulated as a question "is there a requirement inside my identity which makes our dialogue or a relation constituent for my being?" and the other one we could formulate "how do we deal with the limits and restrictions of our human nature (for instance, with our psychopathology) in a relationship that constitutes our "being as Communion"?

BEING AS COMMUNION, WITH SOME LIMITATIONS OF THE FALLEN WORLD

Now we need to come back to our Orthodox participant in interreligious dialogue, let us assume, in Bosnia and Herzegovina. She or he has just managed to find "a place" in the Orthodox theology in which she/he can honestly assert that or "without another man, there is no me" and that "the Other constitutes my own identity". But now we must ask ourselves: what do these sentences practically mean? What kind of identity is involved? Is a Muslim theologian involved in the interreligious dialogue important for me as the Other who constitutes my own identity merely as a fellow human being

or precisely as a Muslim theologian? If the Other is the being which in the relationship constitutes my own being mere as another human being and not as a human being with certain political, religious, national or any other identity which is of the extreme importance for that fellow human - than hers or his identity does not really participate in the dialogue. And then such an "ontological" position has no relevance for any other and especially not for the inter-religious dialogue. The identity of the Other is being abstracted and then we do not dialogize as Christians, Jews or Muslims but as free-thinkers - which might be fruitful but cannot be described as interreligious, intercultural or interethnic dialogue. If we, however, say that on the basis of Zizioulas's paradigm, we can affirm that it is precisely that religious identity that is constituent for my own identity, we would either say nonsense or be insincere. If one of the bases of Islam is the faith that "Allah has no son" then it makes no sense to put such faith and religious identity as a "constituent" identity for Orthodox faith and religious identity. Say that something is constituent means that without it we cannot be what we really are. And it would be extremely dishonest to say that without Muslim theology or faith, I cannot be an Orthodox Christian.

Hence, all the rhetorics based on Zizioulas's theology cannot make for a politically correct "inclusive" paradigm in interreligious dialogue. I might say that I need the Other as a fellow human being, abstracted from hers/his religious beliefs and identities. But we do not need any theology - Orthodox, Catholic or Buddhist to tell us that. We might say that when we, however, do interreligious dialogue, we participate in it despite the fact that our religious identities and faiths given in them differ and differ significantly. It is even the fact that one religion's sacrament is another faith's blasphemy and vice versa. Trinitarian doctrine is a „fundamental ontology“ for Christians and heresy for Islam. Islam's view of God is heresy or at least an incomplete picture for a Christian believer. We participate in interreligious dialogue precisely for the same reasons why medieval Fathers and Islamic scholars participated in polemics - because we disagree and not because we are unable to see our faith without that Other. If we now include one another concept which might be also close to Zizioulas - the concept of "responsibility for the Other", we can say that my responsibility for the Other makes my human existence truly human. But "being responsible" to or for the Other does not include only cherishing "positive feelings" or "exist in a relationship". Responsibility as a constituent relationship means that I am called to deal with the psychopathology of the Other and to make my psychopathology be changed in that relation. Responsibility means that I am called to reveal all the differences between the Other and myself. I cannot love all aspects of Other's identity and I cannot expect that the Other is obliged to love all aspects of my own being or identity. There is a "despite" in every human relation. There is a "despite" in every religious identity when compared to another. We live in a world in which the experience of fragmentation, limitation, misunderstanding is as a constituent for us as a human beings as it is an experience of meaning or sense.

If we are to participate in the inter-religious dialogue, it is not because we can agree on everything or because there are some topics we can agree about (and those are only good ones for the dialogue) but it is precisely the fact that we disagree on so many things that makes us start the dialogue at the first place. If the old literary style of medieval polemics is somewhat obsolete today, we can still teach plenty of lessons for today out of old Fathers and Jewish and Islamic scholars. In the first place, we can teach to take into serious consideration the teachings and practices of the Other, no

matter how we would evaluate these teachings and practices. Interreligious dialogue has often been dialogue of marginal social interests, dialogue limited by the "virtue" of tolerance of the value of unconditional inclusivity. It has been a dialogue about the same in every religion, a dialogue in the sameness of a religion. And that is not a dialogue.

A NEW POPULAR PARADIGM FOR SARAJEVO AND EUROPEAN CULTURE?

When a stranger comes to Sarajevo, a city in which I was born, she or he will soon meet an expression that is supposed to illustrate the rich history of the city and the presence of many traditional religious and ethnic communities: Sarajevo is European Jerusalem. Maybe this picture tells more than it is usually understood. Maybe it also illustrates the sad truth that there is no space with a rich history of intercultural exchange without a bitter history of violence and destruction. But this picture of European Jerusalem is often washed by a picture of Sarajevo mosques, catholic and orthodox churches, synagogues which ring their bells and let their prayer calls simultaneously. That should suggest that their centuries-long relationships were those of harmony, symphony. All these sounds of religion merge into one. But is it really so? Each one of our forefathers has listened not to that newly found symphony but to the sound of hers/his worship place. They did not consider the mingling of voices as a symphony but rather as a concerto. And the concerto is a competition, with respect.

REFERENCES

1. Buber, Martin. *I and Thou*, Edinburgh. T & T Clark, 1937, Print.
2. Runciman, Steven. *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge, Cambridge University Press, 1947, Print.

Georgios Iliopoulos

Assistant Professor, Department of Philosophy,
National and Kapodistrian University of Athens,
The NKUA Applied Philosophy Research Lab, Republic of Greece

THE IDEA OF EUROPE AND THE CRISIS OF GLOBALIZATION

ABSTRACT: The idea of Europe has already a long history and beyond its ethical attractiveness it became victorious in the political praxis of the 2nd half of the 20th century first of all as a motive force serving the aim of a long-term restoration of peace in the post-war Western Europe and then as a unifying principle for the whole continent after the collapse (implosion) of "really existing socialism". A little later, in the course of the expansion of the free market economy towards the previously centralized economies of Eastern Europe it soon became obvious that the idea of Europe was not everywhere interpreted the same way and that in some cases it seemed to cause more problems than the ones it should have solved.

Especially the current refugee crisis that has initially emerged in the so-called developing world outside of Europe but nevertheless significantly affects the Old Continent can be seen as a major theoretical and practical challenge around the fundamental sustaining (and in itself sustainable) concept of European openness: i.e. in order to remain open in its internal function the liberally organized Europe has to close its outer borders and to decisively limit the access of many humans to its single common market, thus imposing obstacles to the generalization of prosperity and liberty that once were felt as its core values.

We will try to show that apart from the immediate cultural, ideological and strategic aspects of such phenomena and the often unavoidable pitfalls of short-term decision making it is important to study and explore the necessity of the current processes. The idea of Europe became, at least partly, synonymous with the overall economical and social globalization of our times whereas such a major process cannot unfold its inherent dynamic without the constitutive role of certain crises that eventually pose existential challenges or otherwise enable the stabilization of the newly emerging system(s).

KEYWORDS: Idea of Europe, globalization, existential challenge

The idea of Europe has already a long history which constitutes a subject in itself. It is not the proper place here to deal with the history in detail but there are for sure some basic points we should keep in mind. Our purpose will be through the historical-political retrospection to achieve, at least in form of a sketch, a meaningful connection to certain tendencies which certainly prove to determine present-day developments and thus are bound to exert a certain influence upon the (mainly ideally conceived) idea of Europe which still remains predominant in our practically shaped intellectual horizon.

I. THE HISTORICAL BACKGROUND AND ITS HISTORICAL COURSE

The idea of Europe emerged initially and gradually out of common experiences and practical exigencies. It was obviously a very long time ago when some intellectuals along with certain travelers and rulers came to the idea that in the known world of their times – in the inhabited earth, as the term oikumene denotes – every single particular

country is mainly surrounded by a broad unity of countries and peoples that somehow belong together. Not only as a geographical but first of all as a cultural unity can our common continent look back at a long history before the emergence of our present supranational formations; in this respect, regarding the longevity of its existence in the world of politics, of culture and of ideas, Europe can really without any exaggeration be proud of itself. During this long period Europe was mainly conceived of as an ideal entity which on the other hand could take on concrete and specific forms in the world of praxis. The Christian faith has in this context played a crucial, albeit not always immediately visible, role in forging the sense of a rather loose but steady unity among the major peoples of Europe through the fragile, steadily vanishing and reemerging equilibrium of military, political and diplomatic relations. As Raymond Aron puts it: «In the Christian era, a kind of unity was born of a common faith. It found expression in the Church and in the universities. It excluded neither ethnological diversity nor multiple and autonomous centers of power. From time to time, it enforced the truce of God, but it imposed neither lasting peace nor obedience to the same laws»¹.

There are many ways to consider a great area of study in its unity while at the same time pointing to the gaps it contains, whether important or secondary from a contemporary point of view. Our approach to the subject matter takes our present as point of departure. This means that we prefer to firmly distinguish between the long past of the idea of Europe and the present political processes which came into being only very recently. We do reaffirm that Europe as a set of ideas and as an established ideal towards the unification and the pacification of a continent that has suffered a lot throughout history did have an ethical attractiveness especially as far the enlightened circles or the dynamic social groups and classes in many countries were concerned, but if we want to give satisfactory answers to the problems of our age then we must set apart this ethical-ideological background from the broader conditions and circumstances that brought these or similar ideas to the foreground. The idea of Europe can indeed be traced back even into the admonishing speeches of the Popes to the Crusaders; apart from this it existed, in a more civilized form, already somehow in the writings of Voltaire – who spoke of Europe as a Great Republic consisting of several independent states who might have heavily differing constitutions, who compete and wage wars against each other, but otherwise they respect each other and act in a way that secures not only a political equilibrium between them but also the enactment of certain fundamental ethical and practical principles². The idea of Europe is also indirectly present in the Kantian project on the perpetual peace³. These aspects of the idea of Europe in former ages make clear that, as in many other cases, we are confronted with an idea that rose and fell only along with certain currents of ideas or within the scope of certain political aspirations. Especially with regard to our actuality (*Wirklichkeit* in Hegelian terms) we should nonetheless point out that the idea of Europe became victorious in the political praxis of the 2nd half of the 20th century only when certain major politicians concerned with long-term strategies were searching for a motive force which would serve the aim of an enduring restoration of peace in the severely traumatized post-war Western Europe: an essential part of

¹ R. Aron, «The Crisis of the European Idea», in: *Government and Opposition*, vol. 11, No 1, Winter 1976, p. 5.

² R. Aron, *op. cit.*, p. 6

³ Certain elements of the pacifist ideal Kant's imply that it could only be implemented in an institutionally developed environment; this is obviously the case for instance regarding the necessity that the international law should be based upon a federal structure among free states (cf. I. Kant, *Zum ewigen Frieden*, ed. by R. Malter, Reclam, Stuttgart 1984, pp. 16-20).

this strategy was built upon the insight that Western Europe had a special position between the superpowers of the time and it could take advantage of it in order to regain a respectable role as a factor of international politics⁴. There were of course the great men – the famous Schumans and Monnets and Adenauers – that went down in history as the personalities who largely built their careers upon the idea of an economically and subsequently politically unified Europe – possibly on a federal basis – but the greatness of these men consists in fact, as Hegel puts it, in their ability and possibility to penetrate with their deeds the surface of the facts and express the inner needs and the most vital tendencies of their era⁵. So, by following Hegel's guidelines we maintain that the idea of Europe, like every other historically significant idea, every important event and historical phenomenon, appears and develops according to historical reason and necessity to which every other trivial, contingent or secondary aspect is subordinate. Our task is therefore to explore and determine concretely the whole phenomenon according to this set of theoretical priorities.

II. THE IDEA OF EUROPE, ITS DYNAMIC AND ITS FUTURE.

Few decades after its newest emergence, the idea of Europe left in an extraordinarily clear and impressive way the conclaves of the decision makers and the ivory tower of the intellectuals when it seemed quasi obvious that it was destined to become a unifying principle for the whole continent; it was the collapse (implosion) of the former 'really existing socialism' that made this major step, this boost forward, possible. It was a time that may occupy in future history the place of the Second – I'd rather call it tentatively the millennial – Belle Époque of Europe; most of today's adult citizens may remember that the talk about European Integration gave way at that time to the problematic of European Enlargement, with both terms in fact referring not generally to Europe but more strictly to the European Union, which meanwhile (in 1992) had been officially founded⁶. But as it was the case with the older and 'original' Belle Epoque (i.e. the historic period between the end of the Franco-Prussian War and the outbreak of WW1), this phase of flourishing would be soon succeeded by a phase of crisis and conflict. So a little later, this time in our 21st century and in the course of the expansion of the free market economy towards the previously centralized economies of Eastern Europe, it became quite prematurely obvious that the idea of Europe was not everywhere interpreted the same way and that in some cases it seemed to cause more problems than the ones it was supposed and expected to solve. Major differences among different nations regarding their development in the sectors of economy, culture, as well in the area of the political and social institutions were for some period forgotten or suppressed but later on showed an inherent dynamic which inevitably led to their reappearance at the surface and shaped anew the European landscape.

The societies that were now included into the European Project were leaving their former status with which they were more or less accustomed. Even if they sought radical changes – such as the establishment of new states according to the ethnic

⁴. Cf. R. Aron, *op. cit.*, p. 13, 16.

⁵. Cf. G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Werke*, vol. 12, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986, p. 46-48 / *The Philosophy of History*, transl. by J. Sibree, Batoche, Kitchener 2001, pp. 45-47.

⁶. On the meaning and significance of the Maastricht Treaty as the founding act of the European Union with the inseparable aims of institutional integration and territorial and material enlargement cf. for instance Th. Christiansen, S. Duke, E. Kirchner, «Understanding and Assessing the Maastricht Treaty», in *European Integration*, vol. 34, No 7, November 2012, pp. 685-698.

make-up of the populations or, more generally, the redrawing of the map of Europe⁷ – they expected that at least they would be able retain the positive elements of their previous situation, mainly the normality of their everyday life and also the sense that their living standards would go upwards and in no way worsen. Everyone knows very well that this was not destined to happen, that prosperity even nowadays remains a distant dream for lots of people mainly in the financially weak regions and, maybe worse than that, we are not capable, as I see it, of telling when and if ever this prosperity and collective happiness we long for will at last become a tangible reality⁸.

We live nowadays amid rapidly spreading and overlapping crises. As if the initial structural socio-economic and political crisis were not enough, the one that has to do with the mutual adjustment of different levels of economic, political and cultural development within the Continent towards the mutual benefit of the peoples involved, a second crisis has now violently entered the stage and has overshadowed the first one or at least has become eminently dominant. We are talking about the current refugee or migration crisis – we should not bother much about this distinction from a pragmatic standpoint – which is deeply rooted in the so-called developing world outside of Europe but nevertheless is a profoundly European crisis because: a. its original causes result directly or indirectly from the politics of the mighty countries of the Continent and the rest of the developed world, b. it has already significantly affected and continues to affect the Old Continent. Many people across Europe may learn about it only through the news outlets but this time we have to do not only with the problems of some foreign individuals that we may feel free to ignore but in reality we are experiencing developments that do not only have practical consequences for our own lives but in their essence they reveal a matter of principle and as such they should be taken seriously.

The refugee crisis can be seen as a major theoretical and practical challenge around the fundamental sustaining (which should in itself be sustainable) concept of European openness: i.e. in order to remain open in its internal function the liberally organized Europe has to close its outer borders and to decisively limit the access of many humans to its single common market, thus imposing obstacles to the generalization of prosperity and liberty that once were felt as its core values and as the key to historical success. We witness nowadays the clear-cut reversal of the process that about three decades ago had led to the collapse of the Eastern European allegedly socialist regimes and the expansion of the free market economy. The open continent is on course of becoming a fortress, not unlike the authoritarian regimes of the past or the world outside Europe today.

By describing the overall situation in such general terms we imply that today's problems are not merely political in the narrow sense of the word. Just because the problems are multidimensional it is not exclusively up to the leaders to be or not to

⁷. «The Implosion of the Soviet Empire triggered a round of state-building in difficult circumstances that made the nineteenth-century idea of the nation-state almost irresistible to elites that found themselves exposed without theoretical or rhetorical resources» (B. Haddock, *A History of Political Thought: From 1789 to Present*, Polity Press, Cambridge 2005, p. 149).

⁸. The current situation just before the outbreak of the newest coronavirus-crisis according to the official EU-report (issued by the Eurostat) includes the recognition of the existence of lots of millions of EU-citizens who either already suffer from poverty and / or social exclusion or are at risk of entering such an unacceptable condition. The member states are constantly planning counter-measures and although «the rate of risk of poverty or social exclusion has reached its lowest point since 2005, yet the target» of lifting about 20 millions of people out of the endangered region «remains distant» (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion).

be immersed in processes that decisively exceed their personal capacities or the limits of the strategic position of their countries. Our point of view should be first of all a philosophical one and this means that apart from the immediate cultural, ideological and strategic aspects of the contemporary widespread multi-faceted crisis which result in the often unavoidable pitfalls of short-term decision making it is important to study and explore the necessity and the inherent logic of the current processes. The concepts that can prove helpful for us in this respect should consequently focus on an elementary and crucial dimension of today's world, namely that before our eyes there is a globalization going on. Globalization means first of all a process of profit maximization for the economic potentates⁹ of our time which leads, among other effects, to the emergence and rise of the so-called global players and by this we do not just refer to great multinational companies or lucrative enterprises but to major economic and political factors.

The idea of Europe became, at least partly, synonymous with the overall economical and social globalization in the sense that Europe plays an active part in the process as a whole. This means concretely:

- » that European enterprises try to benefit from the newest economic and financial developments,
- » that they are being supported in these efforts from their respective governments and in part also from the central European administrative apparatus, always in the name of the free market principles but also with regard to the guarantee of a generalized prosperity,
- » that one way or another the lives of the Europeans as citizens, producers and consumers are affected and undergo several changes.

The dynamic and the complexity of the globalization can in no case be underestimated. Such a major and comprehensive process cannot unfold its inherent dynamism without the constitutive role of certain partial and regional crises that eventually pose existential challenges or otherwise enable the stabilization of the newly emerging system(s). Towards a really challenging and constantly changing situation decision-making becomes correspondingly difficult.

As many political leaders rather often say, in order to succeed in the globalization process we must belong to a greater entity and the European Union is certainly such a great entity whose relevant presence can and must be taken into serious consideration by the other global players. This is a clear insight that as such cannot be judged according to its relation to truth inasmuch as it is directed towards the open future. It must nevertheless be shared by every European citizen not necessarily because of its extraordinary political attractiveness but first and foremost because of its pragmatically grounded orientation. And we should steadily keep in mind that even what in international affairs is usually called realpolitik can in the long run unfold a certain charm.

Already some decades ago Raymon Aron had stated that the European idea had no longer the function of a myth, in the Sorelian sense «of a vague representation of a future which is passionately desired, a future which is perhaps unattainable, but is the source of inspiration and purpose». This implies a relative discrepancy between the

⁹This description presupposes a more comprehensive reflection on the development of the capitalist system which in general undergoes certain alternating phases of material and financial expansion (cf. G. Arrighi-J. W. Moore, «Kapitalismus in welthistorischer Sicht», in: *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften*, vol. 43, issue 1, Berlin 2001, p. 45 et seq.).

consolidation and the normalization of the transgression of the national boundaries in the realm of ordinary political business and the level of public acceptance of this new reality which remained qualitatively low. A certain 'Europe as usual' was somehow «sliding towards the prosaic daily routine of life and democratic politics» while the broad majority of the population entertained towards it a substantially positive but rather passive stance. This could endanger the future prospects of the whole project altogether; in Aron's words, the idea of Europe «aroused neither enthusiasm nor hostility» and so it tended to lose its inner dynamic as a motive force, because every significant political project needs «either adversaries or supporters»¹⁰.

We now feel obliged to modify Raymon Aron's relevant thesis and claim that on the one hand the idea of Europe has meanwhile obtained, as it is well known, several passionate and determined opponents from within, if we just have a look at what is currently happening in the United Kingdom or in Eastern Europe, East Germany included. So, one condition for the strength and the enhancement of the idea of Europe is in this sense fulfilled. But on the other hand we point out that this is not the most decisive factor which can contribute to the dynamism of the European idea. Such a factor should be sought in the capacity of the European political life to successfully develop towards overcoming major antitheses and leaving behind one-sided projects that in the past have caused much harm to the peoples of Europe and beyond. Aron sees the attainment of new historical syntheses as the guiding ambition of the European supranational institutions: «(...) Western Europe asserts that there is no contradiction between the market economy and social justice, between permanent criticism and productivity, between the freedom of nations and their cooperation. It does not contrast itself with the United States in the same way; (...) Western Europe wants to affirm its identity or, again, to differentiate itself»¹¹.

If Europe with the European Union as main driving force will succeed in achieving such high goals remains to be seen. Its specifics and the heart of its strength lie in the fact that nowadays it has surpassed the level of a temporary and fragile stipulation among autonomous states¹² and as a complex structure of interwoven national interests has become a considerable global player and therefore shares in developments that from now on (possibly also for the foreseeable future) go beyond the limited scope of national states. Under the present circumstances the future of the European Union relies on the long-term sustainability of the capitalist globalization.

So, with regard to such a generally prevalent situation we should resort to such concepts which adequately circumscribe the emergence, continuous existence, development and eventual fall of great organisms. There are in fact several concepts that are suitable for such a theoretical approach, all of them maybe resulting or emanating from the Aristotelian doctrine of the causes and the teleology that rests upon them. Several studies on the financial circles and crises or even the very interesting conception of cybernetics could more or less satisfy our need of grasping the essential tendencies of major processes towards the shaping of major diversified

¹⁰. R. Aron, *op. cit.*, p. 10.

¹¹. R. Aron, *op. cit.*, p. 14; when referring to the internationally dynamic presence of the European Union we should also mention the Greek theoretician Panajotis Kondylis, who almost two decades later tried to study the dynamic prospects of the new transnational organism within the complex of the global antagonistic relations (cf. P. Kondylis, «Europa an der Schwelle des 21.Jahrhunderts» in *Das Politische im 20.Jahrhundert. Von den Utopien zur Globalisierung*, Manutius Verlag, Heidelberg 2001, pp. 111-135).

¹². This was characteristically Hegel's point of view some two centuries ago (cf. G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts, Werke*, vol. 7, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986, addition to §330, pp. 497-498).

systems or transnational organisms. In my view one could maybe cast doubt on the feasibility of such a theoretical project but on the other hand it's not easy to dismiss its relevance. This means that the European Union deserves to be studied as a major global player because it is not a coincidental phenomenon, it is not a bubble that is bound to burst soon but it is here to stay inasmuch as it has established itself as a factor worth-considering in the complex and antagonistic world of today. And while our involvement in today's globalization goes on through the factual presence of the European Union and through the hegemonic role of the great European powers in the heart of Europe we have as far as I can see no better option than to seek and try new ways to overcome the shortcomings and contribute to the rejuvenation and the reinvigoration of the idea of Europe. In the course of such efforts we should fight sometimes against our own illusions in the sense that we realize that any inclination to an idealistic naiveté is out of place; the gains from such a fight could be promising for people who draw power and inspiration from ethical and humanistic ideals.

CITED BIBLIOGRAPHY

1. Aron, Raymon: «The Crisis of the European Idea», in: *Government and Opposition*, vol. 11, No 1, Winter 1976, pp. 5-19.
2. Arrighi, Giovanni-Moore, Jason W.: «Kapitalismus in welthistorischer Sicht», in: *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften*, vol. 43, issue 1, Berlin 2001, pp. 43-58.
3. Christiansen Thomas-Simon Duke-Emil Kirchner: «Understanding and Assessing the Maastricht Treaty», in *Journal of European Integration*, vol. 34, No 7, Routledge, London, November 2012.
4. Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion, retrieved on 29-04-2020.
5. Haddock, Bruce: *A History of Political Thought: 1789 to Present*, Polity Press, Cambridge 2005.
6. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Werke, vol. 7, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986.
7. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Werke, vol. 12, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986 / *The Philosophy of History*, transl. by J. Sibree, Batoche, Kitchener 2001.
8. Kant, Immanuel: *Zum ewigen Frieden*, ed. by Rudolf Malter, Reclam, Stuttgart 1984.
9. Kondylis, Panajotis: *Das Politische im 20. Jahrhundert. Von den Utopien zur Globalisierung*, Manutius Verlag, Heidelberg 2001.

